

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

78. ÅRGANG

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2014

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Århus Kommune
Favrskov Kommune
Tømrermester Helge Kragelund
Nordea Danmark-Fonden

Redaktion og produktion: Kurt Quist Nielsen, e-mail: quistn@gmail.com
Tryk: Silkeborg Bogtrykkeri

Omslagsbillederne På forsiden er anvendt et billede fra Østergade, Hadsten, omkring 1910. Billedet skal bringe tankerne hen på de lidt mindre erhvervsdrivende på det tidspunkt, jvf. en del artikler i bogen.

På bagsiden findes et par billeder fra 1864 og 1. verdenskrig, da disse også er omtalt i bogen. Dette skyldes, at det er 150 år siden, 1864-krigen sluttede med det tragiske resultat, at grænsen mellem Danmark og Tyskland kom til at ligge lige syd for Kolding. Det er samtidig 100 år siden, 1. verdenskrig startede, og til trods for at Danmark var neutralt, havde rigtig mange danske ofre.

Billeder til disse artikler er i meget lav opløsning, som den blev anvendt på den tid. Kvaliteten er derefter, men de er beskrivende for artiklernes indhold.

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

Til medlemmer: Indsend venligst e-mail til karenms@privat.dk for at lette indkaldelse til møder mv.

Oplysning: "Kend din by 1 og 2" er nu til salg som e.bøger på saxo.com

ISSN 0108-3570

Forord

150-året for afslutningen på 1864-krigen, hvor Danmark måtte afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg markeres med to artikler af henholdsvis Ove Jensen og Herman Rasmussen.

Ove Jensen fortæller blandt andet om de bristede illusioner og fæstningeværket Dannevirke, der viste sig sårbart.

Herman Rasmussen beretter om Ole Sørensens levnedsskildring, indsendt til Ordenskapitlet i anledning af hans tildeling af Dannebrogsmedaljen.

2. verdenskrig er jo et udtømmeligt emne, i denne bog behandlet af Grethe Russell Harder og Keld Esmark Harder. De fortæller, hvordan de selv og deres familie oplevede krigen.

Også en beretning af Troels Rasmussen omhandler de oplevelser han og hans familie var udsat for.

Jeg står selv for en omtale af Ulstrup Slot fra 1579-2014, ja helt tilbage til 1300-tallet. Da var det dog kun en gård, men det var den første i et storslået byggeri.

Mogens Weinreich har i år valgt at skrive om århusiansk idræt, der har mistet terræn, da idrætsgrene, der tidligere var dominerende, i dag er mere eller mindre anonyme.

Kristian Boje Pedersen står bag en artikel om smedeværktøj i Thorning og et standur i Thorsø og Keld Esmark Harder fortæller om sin tid som radiomekanikerlærling i Aarhus i 1950'erne.

Hovedgaard Teglværk hedder en artikel af Jacob Hanquist Petersen. Læseren får et grundigt indblik i et sådant teglværk og begivenheder heromkring.

Kurt Quist Nielsen
Redaktør

Kombinationen fotograf og opfinder er vist ikke helt almindelig, men Børge Nielsen har fundet den i en artikel om A. P. Hansen.

Og så til noget helt andet, nemlig sølvtøj, som igen i år er fyldigt omtalt i en rigt illustreret artikel af Henning Nicolaisen.

Dørup Skole er med igen i år, hvor Jens Peter Ramløv Boes omtaler gamle skoleprotokoller.

Herluf Nydam Jensen har ladet sig inspirere til en artikel om Hadsten og Omegns Andelssvineslagteri, set ud fra egne oplevelser.

Niels Henriksen var både mejeribestyrer, skuespiller og en ildsjæl. Det beretter Ove Jensen om.

Hen mod bogens slutning findes formandens beretning for det forløbne år. Denne er rigt illustreret med billeder.

Bogen slutter med en række boganmeldelser under titlen 'Litteratur siden sidst'.

Oversigtskort

Indhold

Hadsten og Omegns Svineslagteri ..... 10 <i>Af: Herluf Nydam Jensen</i>	Radiomekanikerlærling i Aarhus i 1950'erne ..... 103 <i>Af: Keld Esmark Harder</i>
Krigen 1864 Ole Sørensen, Skellerup, Linå Sogn ..... 20 <i>Af: Herman Rasmussen</i>	Da tyskerne indtog Stabrand ..... 109 <i>Af: Troels Rasmussen</i>
Hovedgaard Teglværk ..... 33 <i>Af: Jacob Hanquist Petersen og Verner Bjerge</i>	Niels Henriksen mejeribestyrer, skuespiller og ildsjæl ..... 116 <i>Af: Ove Jensen</i>
Sølvtøj fra Skægs Mølle og Klaks Mølle - og lidt historie om møllernes beboere ..... 43 <i>Af: Henning Nicolaisen</i>	Århusiansk idræt har mistet terræn Idrætsgrene, som tidligere indtog dominerende positioner, er i dag mere eller mindre anonyme ..... 125 <i>Af: Mogens Weinreich</i>
Ulstrup Slot ..... 53 <i>Af: Kurt Quist Nielsen</i>	Kollision mellem dansk og tysk nationalisme ..... 132 <i>Af: Kurt Quist Nielsen</i>
A. P. Hansen (1840-1948) - fotograf og opfinder ..... 65 <i>Af: Børge Nielsen</i>	Lyngaavej 41 ..... 139 <i>Af: Troels Rasmussen</i>
1864 - i et østjysk landsogn! ..... 69 <i>Af: Ove Jensen</i>	Husflidsforeninger eksisterer endnu ..... 145 <i>Af: Viggo Lovdal</i>
Dørup Skole - Hvad gamle skoleprotokoller kan fortælle ..... 82 <i>Af: Jens Peter Randsløv Boes</i>	Når enden er go' ..... 149 <i>Af: Lis Thavlov (arkivleder ved Silkeborg Arkiv)</i>
Om besættelsestiden ..... 92 <i>Af: Grethe Russell Harder og Keld Esmark Harder</i>	Folkeskolen fylder 200 år ..... 154 <i>Af: Tage Franck</i>
En landsbysmed i Thorsø Historien og smedeværktøjet i Thorning og et standur i Thorsø ..... 100 <i>Af: Kristian Boje Pedersen</i>	Beretning 2013/14 ..... 163 <i>Af: Karen Margrethe Gadegaard Sørensen</i>
	Litteratur siden sidst 175

ØSTJYSK

HJEMSTAVNSFORENING

Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen den 17. november 2012 og konstitueret på bestyrelsesmødet den 6. december 2012.

Karen Margrethe Gadegaard Sørensen (2012)

Æresformand, FU

Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 28 33 71

e-mail: karenms@privat.dk

Ove Kjær (2012)

Næstformand FU, Turudvalg, Redaktionsudvalg

Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov,

86 17 92 30, mob. 28 14 92 31

e-mail: kok8888ok@youmail.dk

Herman Rasmussen (2012)

Kasserer, FU, Redaktionsudvalg

Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg

86 94 87 57

e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2013)

FU, Turudvalg (Formand)

Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg

86 57 20 07. Mobil 2045 3007

e-mail: jorn_kirkegaard@yahoo.com

Søren Chr. Sørensen (2013)

Turudvalg

Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 89 19 76

e-mail: alling@pc.dk

Ulla Lauritsen (2013)

Turudvalg

Bøgebakken 3, Lillering, 8462 Harlev J,

86 94 27 04

e-mail: ulla.arne@mail.tele.dk

Eigil Sennels (2012)

Turudvalg

Banegårdsparken 7.2.008, 8300 Odder,

86 55 41 62

e-mail: eigil.sennels@gmail.com

Jørgen Møller Bitsch (2012)

Turudvalg, Skovbyparken 11, Skovby

8464 Galten, 86 94 39 36

e-mail: bitsch@os.dk

Tage Franck (2012)

Redaktionsudvalg

Kukbakken 6, 8883 Gjern, 86 87 55 84

e-mail: franck@fibermail.dk

Mogens Weinreich (2012)

Redaktionsudvalg

Ringgaardsvej 6, 8270 Højbjerg, 86 11 03 06

e-mail: wein-@mail1.stofanet.dk

Ingelise Smed Rasmussen (2013)

Turudvalg, Vestergade 17, 8370 Hadsten,

86 98 09 48

e-mail: ingelise_smed11@yahoo.dk

Vagn Hammer (2013)

Redaktionsudvalg

Plutovej 16, 8370 Hadsten, 86 98 33 24

e-mail: hammers@privat.dk

Lars Holger Mortensen (2012)

Turudvalg

Teglværksgade 19, 2.tv. 8000 Århus C

86 11 77 95

e-mail: larsmortensen51@gmail.com

Kurt Quist Nielsen (2013)

Venusvej 21 . 8370 Hadsten, 20 47 70 45

e-mail: quistn@gmail.com

Kristian Pedersen (2013)

Sdr. Ringgade 77, 2. th., 8000 Aarhus C

86 14 87 20, mobil 2076 9001

e-mail: kbsp@stofanet.dk

Årbogsredaktør: (2006)

Kurt Quist Nielsen

Venusvej 21, 8370 Hadsten, 20 47 70 45

e-mail: quistn@gmail.com

Revisorer:

Mogens Lindekilde (2012)

Rosenvænget 79, 8362 Hørning, 86 92 18 39

e-mail: moli@live.dk

Mogens Riis Lauritsen (2013)

suppleant

Troels Smidt (2013) e-mail: btsmidt@gmail.com

Sabro Skolevej 10, 8471 Sabro, 86 94 84 25

Hjemmeside:

www.ostjysk-hjemstavn.dk

Forfatterbiografier

Lis Thavlov f. 1958. Uddannet ved Danmarks Biblioteksskole 1983. 1983-1990 leder af Silkeborg Arkiv. 1990-2006 leder af Dragør Lokalarkiv. Kom tilbage til Silkeborg i 2006 og blev her leder af det ny etablerede "kommune- og lokalarkiv".

Jens Peter Randsløv Boes, f. 1932 i Hem, læreruddannet 1953 fra Gedved Seminarium, vikar i Voerladegaard 1953, soldat 1953-55 og lærer i Addit 1955-60, viceforstander i Høvelte 1960-62, øvelsesskolelærer og seminarielærer ved Th. Langs Skole og Seminarium i Silkeborg 1962-86, Århus Seminarium 1986-87, Silkeborg Seminarium 1987-2002. Har skrevet artikler om skole/pædagogik. Bor i Sejs, Silkeborg.

Mogens Weinreich, f. 1937 i Århus. Uddannet journalist. Ansat på dagbladet "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed. Forfatter til "Kend din by"-serien, der kunne læses i JP Århus, og som nu foreligger i bogform, udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i mere end 25 år interesseret sig for gammelt dansk sølvtøj, sølvsmedene og deres mærker.

Jørgen Møller Bitsch, f. i Sejling 1937, Ask Højskole, Skovby, pensioneret postbudformand, ansættelse i Postdanmark 1962-2007 med tjeneste i Hørsholm og Aarhus. Har skrevet små indlæg til kirkeblade i Skovby og præstehistorie i Sejling. Har været medlem af Skovby Menighedsråd i 28 år. Er medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening.

Viggo Lovdal, f. 1935 i Them Sogn. Pensioneret fra DSB. Medarbejder ved Jernbane Tidende og frivillig medarbejder ved Egnsarkivet i Galten.

Kristian Boje Pedersen, f. 1937 i Ingerslev, Holbæk Sogn, Randers Amt. Lærer fra Ranum Statsseminarium 1964. Har arbejdet som lærer og skolebibliotekskonsulent i Hvorslev Kommune. Interesserer sig for verdenshistorie, slægtsforskning, vores skov- og lokalhistorie. Startede Lokalhistorisk Arkiv for Hvorslev Kommune i 1977.

Tage Franck, f. 1939 i Sondrup ved Horsens Fjord. Lærereksamen fra Aarhus Seminarium 1964. Lærer ved Gjern Skole 1964-2002, minus orlov som lærer i Jakobshavn på Grønland 1976-78. Siden 1989 leder af Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune. Foredragsholder ved aften-skoler mv. Bor i Gjern. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Herluf Nydam Jensen, f. og opvokset i Lyngå på slægtsgården Nydamsgård, som han har ejet og drevet fra 1970 til 2007. Var med i organisationsarbejde i landbrugets organisationer i mange år (Århusegnens Andel) og byrådsmedlem i 12 år.

Karen Margrethe Sørensen, f. i Hørslevbol. Sygeplejeelev på Århus Amtssygehus. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1986 samt kasserer i Dansk Lokalhistorisk Forening. Har siddet i Århus Byråd i 12 år.

Jacob Hanquist Petersen, f. 1982 og opvokset på Elmegården i Battrup nær Solbjerg, Århus. Bachelor i historie fra Århus Universitet i 2008. Arbejdede i en årrække som frivillig medarbejder på Solbjerg Lokalhistoriske Arkiv, hvor den historiske interesse blev yderligere skærpet. Har siden 1997 skrevet forskellige artikler om garderbevægelsen i Danmark, landsbylove samt om emigranter.

Verner Bjerger, f. i Struer 1942. Udlært som murersvend. Blev efterfølgende bygningskonstruktør i Horsens. Senere salgskonsulent i trælastbranchen, hvor han stod for kontakten til murersektoren og teglværkerne. Hele sit voksenliv har han beskæftiget sig med tegl og har stort kendskab til teglværkerne og deres historie. Har en stor samling teglprodukter med navnestempel og arkiv over danske teglværker.

Keld Esmark Harder, f. 04.03.33 i København. Gift med Grethe Harder. To sønner. Begge gift og bosat i København. Seks børnebørn. Udlært radiomekaniker i 1955. Svagstrømsingeniør, Aarhus Elektroteknisk Institut i 1958. International Marketing, Insead, Fontainebleau Frankrig i 1972. Ansat ved Bang & Olufsen 1958-1993. Skabte og konstruerede verdens første netdrevne transistorradio.

Grethe Russell Harder, forlod Bang & Olufsen i 1993 som 60-årig. Tilknyttet Jacob Jensen Design som Business Advisor 1993-1999. Bidrog med organisering af JJD og stod til rådighed for JJD's internationale klientel. Godkendt som senior Advisor for The European Bank for Reconstruction and development i Turn Around Management (TAM)-programmet for central- og østeuropa.

Ove Jensen, f. 1941 i Enslev, Kolt Sogn. Lærer fra Marselisborg Seminarium i 1968 og har arbejdet i bl.a. Hinnerup og Aarhus kommuner. Interessen for det historiske kaster af og til en artikel med lokalhistorisk emne af sig.

Børge Nielsen, f. 1928. Bosiddende i Brabrand siden 1934. Repræsentant og disponent i stålbranchen i 50 år. Medstifter af Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv. Arbejder nu freelance for arkivet.

Troels Rasmussen, f. 04.07.1926 i Stabrand. Gik på Egå Efterskole 1942-43 og Asmindkloster Landbrugsskole 1949-50. Kontrolassistent i Stenderup v. Kolding.

Herman Rasmussen, f. i Marstal 1947. Søn af en skipper - hans oldefar byggede "Fulton". Lærerruddannet - ansat i 36 år på Herskindskolen i Galten Kommune. Bosat i Linå ved Silkeborg. Arbejdet mange år med lokalhistorie, bl.a. i Sabro. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1989. Kasserer i foreningen siden 1999.

Hadsten og Omegns Andelssvineslagteri

Af: Herluf Nydam Jensen

I min barndom og ungdom fyldte slagteriet i Hadsten temmelig meget hjemme hos os på Nydamsgaard i Lyngaa. Grunden hertil var, at min far, Nydam Jensen, var formand for slagteriet fra 17. maj 1951 til omkring 1970, hvor slagteriet blev fusioneret med Ebeltoft og Randers til ØAS Østjyske Andelsslagterier.

Som sagt fyldte slagteriet meget, og det skyldtes, at min far var en meget engageret formand, der gerne fortalte om slagteriet og dets drift og udvikling.

Da jeg begyndte på realskolen, så jeg tit mit snit til at få et lift hjem til Lyngaa, hvis jeg observerede, at far var til møde på slagteriet. Bilen holdt gerne et bestemt sted.

Nogle gange var ventetiden lang, for der var mange ting, formanden og direktøren skulle vende.

Hvis bilen holdt ved mekaniker Madsen, var der ingen chancer for kørelejlighed, for så var der bestyrelsesmøde på kroen, og det kunne trække temmelig længe ud med spisning og et slag kort.

Det var altid rart at komme op at køre de 7 kilometer hjem til gården, for der var stort set altid modvind og 2 lange bakker. Det kunne være temmelig drøjt .

Min far var som sagt meget glad for sit formandsjob, der gav ham anledning til at komme væk fra den daglige trommerum på gården. Det var ikke, fordi han var træt af

*Gådejer Nydam Jensen
Nydamsgaard
Formand fra 17/5 1951*

at være landmand, tværtimod, men fordi han godt kunne lide at komme sammen med andre mennesker og få diskuteret tidens genvordigheder.

Derudover var der adskillige sidegevinsten i tilknyttede virksomheder såsom

NAFA i Nørresundby, hvor han også var formand i mange år, og hvor mine forældre fik et særdeles nært venskab med direktørparret. Det var også tilfældet med Minna og Per Bertelsen på slagteriet i Hadsten. Disse venskaber varede livet ud!

Hadsten og Omegns Andelssvineslagteri bygges

HAS startede i 1912, hvor landmændene blev enige om at bygge et slagteri i Hadsten. Beliggenheden stod imellem Hinnerup og Hadsten, og når man tager i betragtning, at der allerede lå et stort slagteri i Randers, kunne resultatet faktisk nemt være blevet Hinnerup. Det talte også til Hinnerups fordel, at der kun lå et lille privatslagteri i Randers.

Udslaget kom fra fremtrædende borgere i Hadsten. I 1911 blev der nedsat et agitationsudvalg med godsejer Chr. Brask på Haraldsmark.

Den 19. december 1911 kunne der holdes stiftende generalforsamling, hvor forpagter R. Z. Ohm blev valgt som formand for den nye bestyrelse

8. januar 1912 blev der nedsat et forretningsudvalg bestående af forpagter R. Z. Ohm, Gunnar Hageman, A. P. Fisker, Chr. Bech, H. E. Sørensen, R. Overgaard, R. P.

Rasmussen og I. M. Jensen. Som sekretær valgte Th. Mørch.

På næste møde, som blev afholdt på byens afholdshotel i Østergade, Hadsten, antog man ingeniør Vang fra København til at forestå opførelsen af slagteriet.

Vang får et honorar på 1.000 kr. for sit personlige arbejde og et beløb på 4.500 kr. til omkostninger og tilsyn med arbejdet. Der skal dog afregnes efter bilag.

Ingeniør Vang garanterer på tro og love, at han ikke under nogen omstændigheder modtager returkommission af leverandører. Ingen slinger i valsen!

Slagteriet kom til at ligge på mølleengen, som faktisk var en mose. Nok ikke en speciel god grund, og den var ejet af den nyvalgte formand, et medlem af bestyrelsen og en mere. Der blev brugt 570 store pæle til pilotering af grunden, hvoraf nogle var 11 meter lange. Pælene blev købt på Hinnerup Trævarefabrik, så selv om Hinnerup ikke blev hjemsted for slagteriet, var byen alligevel med til at holde slagteriet oppe. Vejen ind til slagteriet kom selvfølgelig til at hedde Slagterivej. Den er væk nu!

På trods af de lange pæle var der i mange år problemer med at få bygningerne til at holde, og gentagne reparationer var nødvendige

Slagteriets finansiering skete ved optagelse af prioritetslån i bygningerne og ved banklån i Hadsten Bank. Andelshaverne garanterede for gælden i forhold til det antal grise, de havde tegnet sig for. Man kunne

*Forpagter R. Z. Ohm
Hadsten
Formand 1/7 1912 –
23/8 1923*

dog slippe for det solidariske ansvar ved at indbetale 10,00 kr. pr tegnet gris.

Borgere i Hadsten viste deres tilfredshed med, at slagteriet var kommet til byen, ved at tegne såkaldte papirgrise, der så indgik i det samlede antal grise i garantistillelsen.

Et vigtigt punkt var ansættelse af direktør for slagteriet. Foretrukket til stillingen blev bogholder T. H.

*Th. Rasch
Direktør*

1/7 1912 – 31/3 1953

Rasch, Esbjerg.

Bag kulisserne skete en ting, tsum ikke var til skade for Rasch. Gdr.

P. Smed, Sandby, som gik aktivt ind for opførelsen af slagteriet, fortalte sin nabo, som sad i bestyrelsen, at P. Smed i Esbjerg havde en slægtning, som kendte Rasch,

og han kunne stærkt anbefale bogholderen fra Esbjerg. Om det havde nogen betydning, skal ikke kunne siges, men skadet har det nok ikke.

T. H. Rasch blev antaget pr. 1. august 1912 til en løn af 2.000 kr. pr. år + 100 kr. for hver 1.000 slagtede svin over 10.000 stk. samt et vist gratiale for dygtig ledelse af slagteriet. Gratialet bestemmes af forretningsudvalget. Allerede andet år blev der slagtet godt 16.000 svin.

Den 26. november 1912 stod slagteriet færdigt, og den første dag blev der slagtet 51 grise.

Generalforsamling

Den 4. december var der generalforsamling med 300 deltagere, som fik forevist den nye virksomhed og præsenteret direktøren. Blandt egnens landmænd var der udbredt

skepsis overfor det nye slagteri, mest på grund af at det var noget nyt, de ikke var vant til. Vi har det jo tit sådan, at alt helst skal blive ved det gamle.

Men i løbet af et årstid svandt utilfredsheden ind. Man kunne godt se, at det var en stor fordel for egnen med et slagteri, der gav beskæftigelse og omsætning i byen.

En af årsagerne til, at utilfredsheden hurtig svandt ind, var, at slagteriet i Hadsten var nr. 38, der blev bygget i landet, og dermed kendte man teknikken og undgik en masse begynderfejl, som de første slagterier havde døjet med.

Virksomheden gik godt, på trods af at 1. Verdenskrig brød ud i august 1914. Det medførte svære problemer med import af foderstoffer, og eksporten til England var usikker på grund af torpederinger fra undervandsbåde, og der skulle tegnes store krigsforsikringer. Det kom på tale at sælge slagteriet til en slagtermester fra Århus. Han gav et bud på 225.000 kr., og tilbuddet blev behandlet på et repræsentantskabsmøde og vedtaget, men på generalforsamlingen nogen dage senere faldt forslaget på grund af for få fremmødte landmænd. Krigen var en kritisk tid med mange forordninger og reguleringer, sådan fortsatte det i alle krigsårene.

Produktionen faldt drastisk, helt ned til 2.540 stk. i 1918. Det medførte også, at der ikke var arbejde til de ansatte, og de måtte søge andet, bl.a. med at grave tørv i omegnens moser, da der heller ikke kom kul til landet.

På trods af de svære tider var bestyrelsen ikke nervøse. I 1919 vedtog man at bygge en direktørbolig ved slagteriet til ikke mindre end 35.000 kr. Udvidelserne fortsatte. I 1924 blev saltkælderen og svalehallen bygget større.

I 1927 byggede man destruktionsanstalten øst for Hadsten. Der er ingen tvivl

Destraktionsanstalten 1927-1959

om, at andelshaverne ikke var glade for at skulle bygge anstalten. Men det er ganske givet veterinærerne, der har forlangt, at projektet skulle gennemføres af sundhedsmæssige årsager. Byggeriet var anslået til 35.000 kr., men overskred ganske meget og endte på 63.000 kr. Grunden blev købt af godsejer Hvid, Kollerup.

Jeg gik i skole i Hadsten fra 1954 til 1959 og kan tydeligt huske sommerdage, hvor vinden var i øst, og vinduerne var åbne på skolen. Da kunne lugten fra ”Dummepeter” være ganske voldsom, og det var dejligt at slippe ud af skolen og væk fra stanken.

Destraktionsanstalten fungerede indtil 1959, hvor anlægget blev nedlagt og affaldet herefter behandlet på en fabrik i Assentoft. Den eksisterer stadig!

Stigende produktion

Generalforsamlinger var der hvert år, nogle gange flere, når der holdtes ekstraordinære generalforsamlinger.

En af de ekstra fandt sted den 25. februar 1931. Årsagen var den stigende produktion på grund af depressionen i 1920'erne. Tilførslerne var nået op over 60.000 svin, altså flere gange det anlægget var bygget til i 1912.

Det store problem var, at det kneb med saltning og kølekapacitet, som førte til nedsat kvalitet af svinekødet. Generalforsamlingen afholdtes på afholdshotellet i Østergade, hvor nu Nordea holder til.

Der var interesse for sagen, idet der mødte knap 1000 landmænd op – langt flere end lokalerne egentlig kunne rumme.

Så faldt flæsket

Nogen dage før generalforsamlingen havde hotellet fjernet stolperne, der støttede balkonen ind mod salen, således at det kun var jerndragerne, der var skruet fast i muren, som holdt det hele.

Det blev en dramatisk generalforsamling, for lige efter at formanden havde budt velkommen, og der var valgt dirigent, lød der et ordentligt brag og knagen, idet den ene balkon sank ned over 100 mennesker, der befandt sig nedenunder. Der var kun plads til 60 personer på balkonen, men der var 3 gange så mange deroppe.

Der opstod uro i salen, og der blev råbt: "ud-ud-ud!"

En deltager, der vel at mærke stod i modsatte side, nåede at råbe "så, nu falder flæsket!"

Der faldt ret hurtigt ro over gemytterne. Der var ingen kommet til skade, og man blev enige om at fortsætte generalforsamlingen udendørs på den gamle dyrskueplads (hvor nu kommunekontoret ligger).

Hårdføre landmænd er vant til al slags vejr, men alligevel! – at stå udendørs den 25. februar i let frost, det kræver mere end en god frakke og tykke støvler.

Udendørsforestillingen varede i 2 timer, hvor stemningen for og imod udvidelsen bølgede frem og tilbage. Afstemningen viste dog et klart flertal imod udvidelsen, og bestyrelsen var klar til at gå af.

Efterfølgende bliver der indkaldt til endnu en ekstraordinær generalforsamling, denne gang i møllens pakhuis, og der kom lige så mange andelshavere som sidst på trods af en gevaldig snestorm. Kun 2 biler nåede frem. Resten kom med hestslæder og tog. Der er aldrig set så mange slæder i Hadsten.

Mødet blev på grund af det kolde vejr flyttet til salen på afholdshotellet, hvor bal-

konen var repareret. 900 andelshavere var mødt frem – utroligt i snestorm!

Ny bestyrelse

P. Smed, Sandby, valgtes igen til dirigent. Der var stor talelyst, men argumenterne var de samme. Det var alt for mange penge at bruge på en udvidelse, så ved afstemningen faldt forslaget, og bestyrelsen gik af. Der blev straks valgt en ny bestyrelse, skønt der var protester mod, at man valgte bestyrelse udenfor dagsordenen (det er sikkert heller ikke efter reglerne). Til ny formand valgtes Gdr. Erhard Hansen, Lyngå. Erhard Hansen var formand de næste 19 år.

Den 8. maj 1931 indkaldes til ordinær generalforsamling. Da er stemningen totalt skiftet. Næsten alle er klar over, at kapaciteten er for lille, og der må gøres noget.

Den nye bestyrelse er snedig og fremlægger et forslag til 100.000 kr. i stedet for det til 300.000 kr. Det var sikkert ikke nok til formålet, men man har før set overskridelser, som bliver taget til efterretning.

*Gårdejer Erhard
Hansen, Lyngå
Formand 13/3 1931 –
19/5 1950*

Flere grise

Formanden konstaterede, at det havde været en urolig tid, og håbede, at gemytterne faldt til ro, hvilket også skete, og der kom mange grise. I 1931-1932 slagtedes 99.000 grise.

Trediveerne var svære tider med mange tvangsauktioner på gårde, ekstremt lave priser på alle landbrugsprodukter, stor arbejdsløshed og smalhans i de små hjem.

Svinekort indførtes i 1933 i forbindelse med Kanslergadeforliget.

Munter bilist

Reguleringen af svinebestanden betød lidt mere stabile priser, men svinekort var også værdipapirer, så handel med kort var helt almindeligt. Det fortælles i jubilæumsbogen, at på en café i Århus, som i lang tid var en veritabel svinekortbørs, havde en mand sikret sig en godt bundt kort, som han var ret sikker på kunne indbringe ham en god fortjeneste. Glad satte han sig i bilen med kurs mod Hadsten. Han havde nok også fået et par snapse, så humøret var højt. Han kørte uden at tage hensyn til fodgængere, der blev oversprøjet med regnvand. I et kryds blev han stoppet af en betjent, der brysk spurgte: "Hvordan er det, du kører?"

Børsmanden var uforstående.

"Hvordan jeg kører a. hva."

"Tror De ikke, der andre på gaden end Dem", fortsatte betjenten. "Har De i det hele taget kørekort?"

Om jeg har kørekort! Det kan den herre springe op og falde ned på, at jeg har har lige siden den dag, jeg fik det!"

"Må jeg se det"! snerrede betjenten.

Manden hev kørekortet frem og stak det triumferende op for øjnene af den skeptiske betjent.

"Ja, det er godt", brummede betjenten: "men fordi De har kørekort, behøver de jo ikke at køre som et svin"!

Børsmanden blev rød i hovedet og var lige ved at komme op i det røde felt, men så glimrede det i hans øjne.

"Næ næ," sagde han, "det er klart". Så hev han tegnebogen frem. Men se her, jeg har skam også svinekort.

1937 var jubilæumsår for slagteriet, og efter de turbolente og svære kriseår skulle man tro, at man gik let hen over det. Nej

nej. Regnskabet viste et pænt overskud på 164.000 kr.

Og der udbetaltes 5 ½ øre pr. kilo leveret gris = 106.000 kr.

Den 26. november er der jubilæum.

Jubilæum

Indbydelsen lyder!

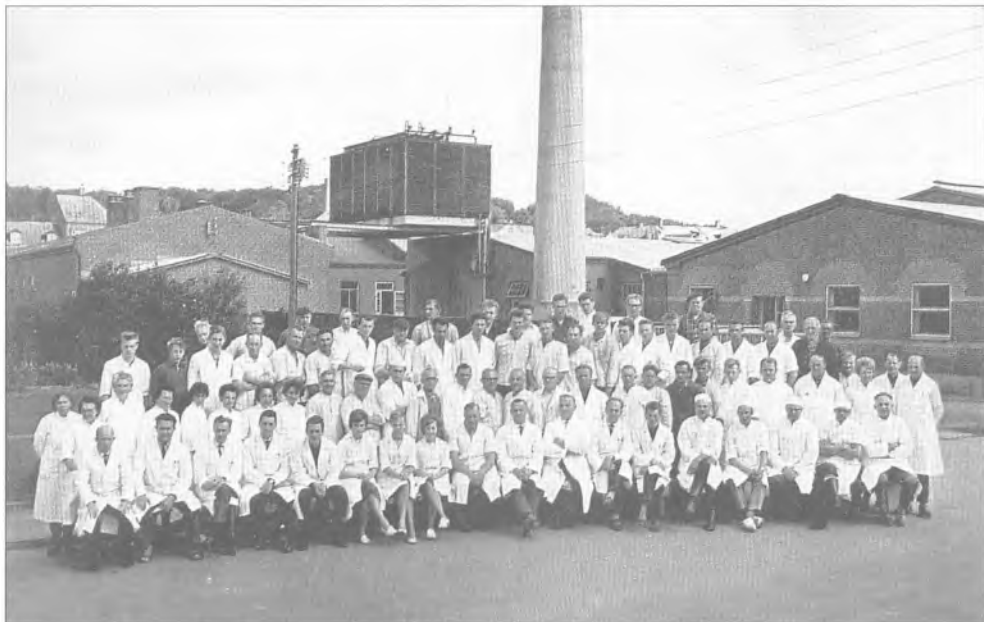
I anledning af slagteriets 25 års jubilæum, fredag den 26 november d. år., indbydes samtlige andelshavere med damer til at deltage i et lille festmåltid kl. 17 med påfølgende dans på byens tre hoteller. Spisning med en øl og dans afholdes af slagteriet. Sådan!

Bestyrelsen havde fra byens hoteller fået tilbud på servering af flæskesteg og medisterpølse, 1 stk. brød, kiks, en øl og en cigar til en pris af 3,65 kr. pr. kuvert inklusive betjening og garderobe. Derudover betalte slagteriet for musik og højtaleranlæg.

Der var den store vanskelighed ved festen, at byens hoteller ikke kunne klare så stort et arrangement, så der var ikke andet at gøre end at afholde festen på forskellige tidspunkter. Bedre blev det ikke af, at værtinden på afholdshotellet meddelte, af hun ikke kunne klare opgaven til den aftalte pris.

Enden på det hele blev, at der skulle spises på kroen, Centralhotellet og i slagteriets svale hal, som skulle udsmykkes og have anbragt varmerør under bordene. Ved lodtrækning blev det afgjort, hvem der skulle spise hvor, og så var det overstået. Nu kunne der sendes meddelelse om tid og sted for spisningen til de mange andelshavere, der havde modtaget indbydelsen. Hvor mange dage der blev holdt fest, står ikke helt klart i Jubilæumsbogen. Jeg vil skyde på mindst tre aftener.

Elektriker Egestad, Hadsten, installerede for 400 kr. højtaleranlæg, så tale og sang

Slakteriets personale 1962

kunne høres alle tre steder. Hadsten var i dagens anledning flagsmykket og modtog i hobevis af gaver og blomster.

Det store arrangement klappede helt igennem, og – som der står i protokollen – højtaleranlægget fungerede tilfredsstillende, og de forskellige sange og taler kunne høres alle tre steder. På Hadsten Kro spiste 907, på Centralhotellet 630 og i svalehallen ikke mindre end 1130 gæster.

En af sangene var: ”Jyden han er stærk og sej,” en passende sang, til en imponerende fest og arrangement.

2. Verdenskrig

Mørke skyer truer forude. Den 1. september 1939 udbryder 2. Verdenskrig med tyskerne overfald på Polen. England er med det samme i krig med Tyskland.

Den 8. april 1940, dagen før besættelsen af Danmark, afholdes bestyrelsesmøde, hvor den urolige situation bliver omtalt. Direk-

tøren oplæser regnskabet pr. 1. marts. Det viser et overskud på 15 øre pr. gris, hvilket er meget. Det oplyses, at der har været indbrud på slagteriet, og 2 grise er stjålet. Politiet arbejder med sagen.

Den 13. april hedder det: ”Den foreliggende brændselssituation drøftedes. Der forelå tilbud fra hotelejer Lykke om levering af tørv fra Bjerregrav Mose. Det vedtoges at købe 360 tons til senere levering.”

Meget korte bemærkninger, der alligevel fortæller noget om situationens alvor.

Tilførslerne af svin til slagteriet falder de første krigsår ned til 5.000 i 1942, men stiger så igen til 15.000 stk. i 1945. Man kunne forestille sig, at tyskerne pressede på for at få tilførsler.

Den første generalforsamling efter befrielsen havde en særlig stemning over sig, som der står i protokollen: ”Formanden bød velkommen og glædede sig over, at der kunne afholdes generalforsamling under

Formand og direktør drøfter høsten 1962

frie forhold. ”Derefter udbragte man et nifoldigt leve for Kong Christian, og forsamlingen sang stående: ”Kong Christian stod ved højen mast.”

Al trafik pr. færge

Vi hopper lige 20 år tilbage. I 1924, præcis søndag den 27. marts, satte et voldsomt tøbrud ind. Snemasser fra den seneste snestorm smeltede hurtigt og fyldte hurtigt Lilleåen op og mere til. Aagade blev forvandlet til en lille flod.

Mandag formiddag stod vandet på sit højeste, og som der stod i Folkebladet: ”Al trafik foregik pr. færge,” idet ølhandler Ginge kørte med hestevogn frem og tilbage igennem vandmasserne.

Holdt vagt

På slagteriet var man forberedt. Der blev holdt vagt (klog af lignende episoder for år tilbage). - Direktør Rasch og frue var til selskab i det store skrud (kjole og hvid og lang kjole til fruen).

Ud på aftenen slog vagterne på slagteriet alarm til direktøren. Hvis parret ville tørskoet hjem, var det nu, men alligevel kom de for sent. Vandet strømmede ned ad Slagterivej, men slagteriarbejderne tog lige over og kom med et par vogne, der i slagteriet brugtes til lagerkørsel og kørte dem til døren, så parret alligevel kom tørskoet hjem.

Villaens luftkanaler, som vandet truede med at trænge ind igennem, blev tætnet med svinefedt. så det gamle ord holder: ”Den der sidder på flæsket, har det godt.” Det kom i hvert fald direktøren til gode her.

Tak for trofast virke

Det var ikke god tone at rende af pladsen på slagteriet. HAS havde kun 2 direktører i dets levetid. Først direktør Rasch fra 1912 til 1 april 1953 og Per Bertelsen fra 1953.

På generalforsamlingen ved direktørskiftet hedder det, at formanden, Nydam Jensen, rettede en uforbeholden tak til direktøren for trofast virke i 40 år, ligesom han blev hyldet af generalforsamlingen. T. H. Rasch var en leder af den gamle skole.

Han udførte i det lange åremål et dygtigt arbejde for slagteriet. Derudover var han igennem årene formand for ”Foreningen af direktører ved danske andels-svineslagterier” + andre tillidhverv.

Per M. Bertelsen

Per M. Bertelsen tiltrådte den 1. april 1953 og ledede slagteriet frem til fusionen i 1970. Han fortsatte i den nye fusion indtil sin pensionering. Med sikker hånd fortsatte Bertelsen det spor, direktør Rasch havde lagt siden slagteriets start, først som direktør i Hadsten alene og siden i fusionen.

Cigarkassen var fremme

Jeg kan huske, at forud for ansættelsen af ny direktør var der ansættelsessamtaler ude på gården. Man havde sikkert udvalgt en

*Per M. Bertelsen
Direktør*

del ansøgere, og de kom nu til samtale i den pæne stue, hvor der var sat ekstra varme på i dagens anledning. Der har garanteret været kaffe på kanden, og cigarkassen har også været fremme. Måske af den grund

at min far var passioneret cigarryger.

Den eneste jeg husker, der ankom, var faktisk Bertelsen, eller også er det hukommelsen, der spiller mig et puds. Under alle omstændigheder viste det sig at være et godt valg, bestyrelsen traf.

Hårdt job

Det var et hårdt job at være slagteriarbejder, vådt, koldt, blodigt og farligt med de skarpe knive. Det skete af og til, at forbindingskassen måtte frem, og i værste fald gik turen til lægen. Det var hårdføre folk, der arbejdede på slagteriet, og tonen var til tider noget bramfri, men sammenholdet var godt, og man tog sig af hinanden. I starten var det fysisk meget hårdt med meget løftarbejde og opslidende arbejdsstillinger, og der gik mange år, før der kom arbejdslettende hjælpemidler.

Mit indtryk er dog at det, set i forhold til mange andre arbejdspladser under datidens forhold, var en anset arbejdsplads, hvor man var ansat i mange år, og hvor man kunne lide at være.

Slagternes fagforening blev stiftet den 24. januar 1913, altså kort efter at virksomheden var gået i gang med at slagte svin. I avisen er der ved forbundets 50 års jubilæum en omtale, der beskriver, hvordan forholdene er. Ugelønnen i 1913 var på 18 kr., og der var sikkert ingen ferier, men

allerede i august 1913 var der krav om 4 kr. mere om ugen og 8 dages ferie. Det skulle med i forhandlingerne samme år til nytår. Der fortælles ikke noget om resultatet af forhandlingerne. Senere i artiklen skrives, at der hersker gode forhold på slagteriet, og at der ikke har været strejker eller tilløb hertil – lutter rosende ord! Det skrives også, at både direktør og formand er inviteret til festen på Hadsten Kro.

Anekdote

En lille anekdote om arbejdet på slagteriet. To mand står ved slagtekæden og har hver deres specifikke opgave med at skære et bestemt sted på grisen. Den ene stopper en finger i grisens røvhul og skærer med den anden hånd. Ved siden af står makkeren, som altid har en cerut i munden. En dag, cerutten er røget færdig, farer en djævel i ham, og han sætter cerutstumpen med glød

i grisens dertil indrettede. Sidemanden rammer cerutten med glød og brænder sin finger eftertrykkeligt. De talte ikke sammen i flere dage.

Ja, det var så den ældre del af slagteriets historie. Virksomheden fortsatte med at slagte grise i stor stil, men i 1991 var det slut. Omkostninger og vedligehold var for store, og der kunne slagtes billigere på andre anlæg. Der var planer om et storslagteri i Jylland. Det kom til at ligge i Horsens.

Hvad så med bygningerne og grunden, hvor slagteriet lå. Efter moden overvejelse købte kommunen grunden og rev bygningerne ned. Efterfølgende blev der anlagt en stor parkeringsplads, som i dag er meget brugt af pendlere til toget og ansatte på byens arbejdspladser.

Alt i alt en god afslutning på 80 års slagterivirksomhed i Hadsten.

Krigen 1864

Ole Sørensen, Skellerup, Linå Sogn

Af: Herman Rasmussen

Hans krigsdeltagelse, belyst med eksempler fra ham selv og andre soldater i 6.regiment.

I Ole Sørensens levnedbeskrivelse, indsendt til Ordenskapitlet i anledning af Dannebrogsmedaljen, skrives der: "Hans helbred var i mange år ikke godt, nærmest et efterslet fra de i krigen udståede strabadser". Et klart udtryk for at eftervirkningerne af krig – også dengang – var betydelige.

Hans levnedbeskrivelse er fremkommet som et ønske fra Ordenskapitlet (Majestættens organ for ordensvæsenet), dengang han modtog Dannebrogsmændenes Hæders tegn, Sølvkorset. Dette modtog veteranen uopfordret i modsætning til de tidligere udmærkelser, Erindringsmedaljen fra 1876 og Hædersgaven fra 1913, som blev givet efter ansøgning. Hans levnedbeskrivelse er i øvrigt ikke skrevet af ham selv og er holdt i 3. person (han og ikke "jeg"). Måske er penneholderen lærer Hauge fra Skellerup Nygårde, hvor denne var lærer i 40 år fra 1909 – 1949.

Jeg går ud fra, at Ole Sørensen har forsynet den skribenten med oplysningerne.

Levnedbeskrivelsen lyder som følger:

Dannebrogsmænd
udnævnt 26. juli 1926

Ole Sørensen

af Resenbro, Linå Sogn, fhv. menig nr. 343
ved 6. Regiments 2. Kompagni
Veteran fra Krigen 1864.

Levnedbeskrivelse

Søn af Søren Thomsen og hustru Maren Kristensdatter, født i Jaungyde, gl. Skanderborg Amt, den 3. sept. 1839. Kom efter konfirmationen i møllerlære i Fuldbro Mølle ved Skanderborg i årene 1855 og 56. Kom i stenhuggerlære i '56 og arbejdede ved dette fag til han igen i '61 kom til mølleriet i den nu til trævarefabrik omdannede Ry Mølle.

Gik i '61 på session og blev udskrevet til infanteriet og indkaldt i '62 til 6. Regiment, 2. Kompagni og tildelt nr. 343. Regimentet

Ole Sørensen med dannebrogsmedaljen

garnisonerede på Gottorp Slot i Slesvig - blev udtaget til underkorporal, men hjemsendt som friskytte efter 4 måneders tjeneste, altså efter rekruttiden.

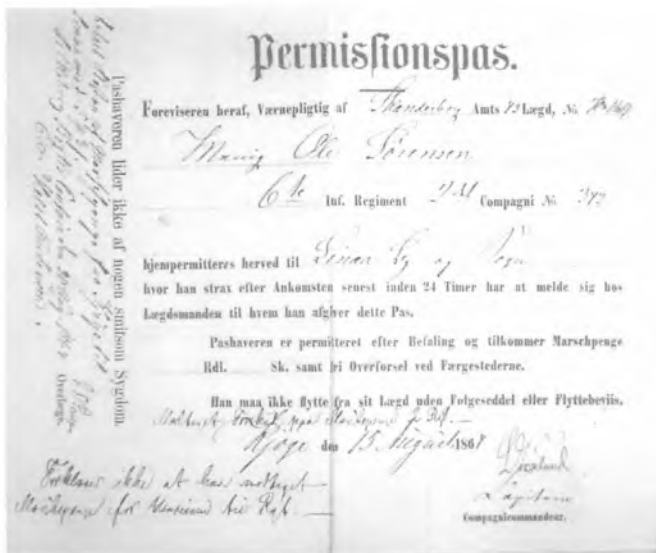
Arbejdede ved stenhuggerfaget og brolægning af gaderne i Horsens, indtil han den 1. november 1863, grundet på krigen, blev indkaldt og igen mødte på Gottorp.

Ole Sørensen gjorde hele krigen med og fungerede den meste tid som underkorporal. Han var med i forsvaret af Dannevirke og Dybbøl, og var med i flere fægtninger. Den 13. april om natten blev hans kompagni på forpost overrumplet af prusserne. I den nærkamp,

der udviklede sig i løbegraven, mistede kompagniet 66 mand. Anden påskedag blev hans gevær slået ud af hånden på ham af en granat. Han var mellem de sidste, der fra Als blev overført til Fyn og der lå indkvarteret til fredsslutningen. Han blev hjemsendt fra Køge.

Efter krigen forpagtede han Resendal Mølle i Gødvad, Viborg Amt. Han købte i 1867 et areal på 20 tdr. land, hovedsagelig hedejord i Linå Sogn, gl. Skanderborg Amt, og byggede derpå det allernødvendigste til en familie at opholde sig i.

Der påfulgte nu mange drøje år med opdyrkning og mergling af jorden. Det meste sommerarbejde påhvilede hustruen, idet Ole Sørensen næsten hver sommer arbejdede ved stenhuggerfaget for at skaffe rede penge til ejendommens opdyrkning og familiens underhold. Hans helbred var i mange år ikke godt, nærmest et efterslæt af de i krigen udståede strabadser. Men han havde i sin hustru en ufortrøden og ihærdig hjælperske, der trofast stod ved hans side i

kampen for eksistensen og ved opdragelsen af børnene, hvoraf der var seks.

Omkring 60-årsalderen bedredes helbredet, og Ole Sørensen ofrede sig nu mest for pasningen af sin jord og ombyggede og forbedrede stadig bygningerne. I 1919, firs år gammel, overdrog han ejendommen til en søn og levede derefter af sin aldersrente hos sin datter i Resebro.

Ole Sørensen og hustru holdt i 1915 guldbryllup, men i 1918 havde han den store sorg at miste sin trofaste livsledsagerinde. Selv var han meget syg, men kunne nu glæde sig ved et, efter hans høje alder, ret godt helbred. Han læste med interesse både dag- og ugeblade og deltog med liv i alle diskussioner. Trods 87 år deltog han med lyst i havearbejde og brændehugning.

Resebro i august 1926.

Forfatteren: Ole Sørensen, hvis husmandssted lå, hvor FDMs campingplads ved Jyllandsringen ligger i dag, døde d. 20. februar 1929, 89 år gammel.

Ole Sørensens gravsten på Linå kirkegård

Michael Jensens arkiv

Samme livsforløb er beskrevet af Michael Jensen fra Sejling ved Silkeborg. Han var

husmand, sygekassekasserer og meget historisk interesseret. Han har håndskrevet livsberetninger for godt 670 soldater fra de 2 slesvigske krige, langt flest fra 1864 – og helt overvejende fra det midtjyske område. Han har nedskrevet beretningerne i hånden ved den beskrevnes store livsbegivenheder, ex. 80 års fødselsdag og guldbryllup. Denne kilde kan udvide og forny den viden, man ellers har. Michael Jensens arkiv har været kendt siden 1980'erne, men er først klarlagt som hans værk inden for det sidste år.

Michael Jensens arkiv befinder sig på Silkeborg Arkiv.

Michael Jensen skriver :

Veteran. Dannebrogsmænd Ole Sørensen, Skjellerup, 6. Regiment, 2. Kompagni, 1864.

Ole Sørensen er født den 3. september 1839 og hustruen 16. november 1843.

Ole Sørensen aftjente sin værnepligt 1862 på Gottorp Slot i Slesvig ved 6. regiment, 2. kompagni, men blev efter sin hjemsendelse igen indkaldt 1. november til krigen og deltog i tilbagetoget fra Dannevirke 5. februar til Dybbøl og 2. kompagni deltog i fægtingen ved Dybbøl den 20. og 28. marts. Den 14. april faldt deres gymnastiklærer No. 5 Conrad Schmidt og menig 385 N. Abrahamsen, Hostrup, og 363 Poul Hansen, Bredal - 13. april faldt 59 Johan L. Frederiksen, Århus -

5. april Jens Johan Danielsen, 245 Svenstrup, og 20. marts No. 101 Søren Peter Ravn, Pjedsted mark - 209 Herman Fr. Nielsen, Sunds - 313 Mads Mikkelsen, Lindknud og 487 Jakob Nielsen Gjug, Fåborg.

18. april var regimentet ikke med. Den 26. august blev Sørensen hjemsendt og 1. april 1865 overtog han Resendal Mølle og fejrede bryllup 29. juli. Den 1. maj 1867

købte han 20 tønder land på Skjellerup Hede uden bygninger, der ikke kunne føde en ko. Da der fandtes lermergel i jorden, begyndte han straks på udgravning, og stykke på stykke blev merglet. En bakkekam beplantedes. Ejendommen kunne ikke føde familien, der stadig blev større, og de havde 3 sønner og 3 døtre, der alle var gifte i gode stillinger, undtagen en datter, den yngste, der er hjemme.

Han måtte ud og tage fat på stenhuggerarbejde ved mange kirker i landet: Skals, Jerne ved Esbjerg, Bording, Fjeldsted, Veng, Rind, Sahl, Gullev, Velling ved Ringkøbing, Hvidbjerg på Thyholm m.fl.

Konen måtte passe bedriften og opdrage børnene og den 29. juli 1915 kunne de fejre deres guldbryllup. Samme dag fylder deres søns søn 4 år, og vi ønsker, de må leve sammen i mange år.

Den 5. august 1926 mødte konstitueret politimester, landsretssagfører Nedergård-Jessen og politibetjent Egelund Jensen, Silkeborg, samt sognerådsformand Jakob Jakobsen på Ole Sørensens bopæl i Skjellerup Nedergård.

Jessen holdt en smuk tale og overrakte derpå Ole Sørensen Dannebrogordenens sølvkors som en påskønnelse for hans kamp for fædrelandet i 1864.

Ole Sørensen takkede dybt bevæget for hæderstegnet.

Christen Jensen

I bogen "Fra Altona til Dybbøl" af Magne Lund og Preben Strange omtales også en soldat fra 6. regiment, Christen Jensen, 5. kompagni. Christen var husmandssøn fra Vrold ved Skanderborg og født i 1838. Han bliver i forpostslaget ved Dybbøl d. 28. marts såret med et skud i venstre lår, uden

brud. Han mødte ved regimentet igen d. 26. juni. Regimentet lå på Als, og det var for øvrigt 3 dage før preussernes landgang på Als. Her kom 6. regiment ikke i kamp og blev evakueret til Fyn.

Mange år efter, der var gået 43 år siden han blev såret, søgte han i 1907 Invalidestyrelsen om invalidepension. Han var da 69 år gammel. Christen angiver, at han er arbejdsmand, og at det venstre ben er svagt. Han tåler ikke at støtte hårdt på det, især ved gang på trapper er han generet.

Professoren, der undersøger ham, forbinder lidelsen med skudsåret fra 1864, og han bevilges en invalidepension på 178 kr. årligt, og den er vedvarende. Han døde i 1930, 92 år gammel.

Desuden var der en soldat mere fra Linå i 6. regiment, som jeg har oplysninger om. Det er Niels Martinus Bjørnholt Pedersen i 4. kompagni med nr. 329. Han er født i Haarup d. 25. november 1839. Ved krigens udbrud har han det for egnen så karakteristiske erhverv som træskokarl.

Han dør d. 9. maj 1864 på Tandslet Lazaret på Als af halssyge, og bliver begravet nogle dage senere på Tandslet Kirkegård.

Magne Lund skriver i forordet til "Fra Altona til Dybbøl," at 775 soldater døde af sygdom på vore lazaretter i løbet af krigen. Af de ca. 8.000 danske fanger hos preusseren og østrigerne døde "kun" 41. Til sammenligning faldt der i kamp 3.151 danske soldater i hele krigen 1864.

Søren Ballegaard

Nogle af beretningerne kan være lidt kortfattede til beskrivelse af soldaternes krigsdeltagelse. Men nogle er længere. Jeg har en beretning – en levnedsbeskrivelse – fra en anden soldat i 6. regiment : Søren Peder Sørensen Ballegaard fra Vurring, Fruering Sogn ved Skanderborg.

Søren Peter Ballegaard med dannebrogskorset

Han skriver følgende:

Søren Peder Sørensen, af Virring, (Fruering Sogn) fhv. menig nr. 378 ved 6. Regiments 5. Kompagni, Veteran fra Krigen 1864.

Udnævnt som Dannebrogsmænd d. 27. august 1924.

Jeg, Søren Peder Sørensen Ballegaard, er født 7.8.1839 i Virring By pr. Skanderborg. Min far hed Søren Sørensen og min mor hed Maren Pedersdatter. Mine forældre ejede min moders fødegård i Virring By fra 1838 til 1850. Min fader døde 1850, og samme år blev gården solgt for 3.200 Rbdalere og aftægt til min moder. Til gården var der 52 tdr. land, 4 tdr. hartkorn. Min mor er født året 1800, d. 2.8., og har en bror, der er født 1798. Han var ikke gift, derfor gav min mor ham lov til at være hos hende på aftægt. Han havde en kapital, ca. 1.000 Rigsdalere; dem skulle jeg arve efter ham.

Jeg var hjemme hos moder, indtil jeg blev konfirmeret. Jeg kom så ud og tjene som hyrdedreng, derefter som karl indtil i maj 1862, da jeg skulle aftjene min værnepligt i Slesvig på Gottorps Slotskaserne, ved 6. Battaljon, 1. Kompagni, nr. 378 under kaptajn Scholers kommando, og premierløjtnant Engelhart, løjtnant Varrem, kommandersergent Springborg, gymnastiklærer Iversen, korporal Steman, korporal Hamere og våbenmester Abelkvist. Vi havde manøvrer ved Slesvig 1862-63, blev permitteret sidst i september 1863, blev indkaldt igen til at møde 1. november i Slesvig på Slottet. Der blev vi til nytårsdag 1864, i den tid blev der 8 kompagnier ved hvert regiment. Alle de lige numre ved 1. kompagni blev oversat til 5. kompagni under premierløjtnant Ingvarnsen, han var meget afholdt af alle.

Nytårsdag gik vi til landsbyen Store-Dannevirke, hvor vi var på skansearbejde i 14 dage under ingeniører. Så gik vi til Hallingsted og derfra til landsbyen Bønge. Der blev vi indkvarteret hos en gårdejer Henrik Kruse, vi var 20 mand. Der var vi til 3. februar. I den tid vi var der, var vi på is-arbejde på Slien, for at forhindre fjendens overgang på isen. Jeg mindes d. 4. februar om aftenen, da stod 5. kompagni vagt i skanse nr. 24. Vi lagde geværene på brystværnet og fik lov til at gå frem og tilbage, som vi ønskede. Det frøs så hårdt, at vi om morgenen kunne mærke, at brødet var frosset stiv i brødposen og geværene var frosset fast til brystværnet. Vi fik nu lov til at spise frokost. Det kan man med rette kalde kold frokost.

Vi var på piketvagt (HR: forpost) 5. februar. De østrigske husarer patruljerede foran vores kæde uden for vores skudvidde. Ved 8-tiden om aftenen blev vi så stille som muligt trukket tilbage til skanse nr. 24. Vi

tænkte, at der skulle vi samles og modtage fjenden. Men da vi kom, var kanoner og soldater marchfærdige. Vi sluttede os nu til dem, og samtidig blev der kommanderet ”march” – vi forlod nu Dannevirke, og jeg har aldrig set den siden. Vi var det sidste regiment, der forlod Dannevirke.

Om natten kom vi over Trenefloden. Da vi var kommen godt over broen, blev den sprængt i luften af vores ingeniører, det gav et glimt og et knald så stort, at vi troede tyskerne var ved at skyde efter os. Vi blev ved med at marchere hele dagen til kl. 5 om eftermiddagen. Vi kom så til Flensborg Skov, hvor vi blev sat i kæde i 2 timer, indtil skydningen ved Oversø holdt op. Vi marcherede så til landsbyen Harrislee, der stod vi på gaden til kl. 12 om natten, før vi kom i kvarter, der var et kompagni i hver gård. Da vi havde været i kvarter i 2 timer blev der blæst til udrykning, og vi stod så på gaden til kl. 3, måtte stille igen kl. 5, for at begynde marchen efter Sønderborg. Da vi kom til byen Bov, blev vi sat ud i kæde, og så måtte vi spise frokost. Jeg havde ingen brød, men fik lidt hos mine kammerater og hos bønderne.

Vi kom til Sønderborg kl. 9 aften. Halvdelen af 5. kompagni var ikke med. Kaptajnen sagde til os, at vi skulle ud til landsbyen Kjær, vi vidste ikke, hvor den var. Kaptajnen var træt, og han sagde derfor til os: ”Vil I som jeg, så tager vi kvarter, hvor vi kan, og så stiller vi ved Stadt Flensborg (Hotel) kl. 8”. Vi var enige med kaptajnen, og søgte kvarter hvor vi kunne – men det var ikke let at få plads. To af mine kammerater og jeg var alle steder, men alle pladser var optagne. Vi kom ind til en værtshusholder og forlangte noget at spise, men han havde ikke andet end kaffe uden fløde. Vi spurgte så om en plads, hvor vi kunne ligge, men nej alle pladser var optagne. Loftet og

opgangen var helt besat af soldater. Køkkenet var fyldt med tornystre. I det ene hjørne lå en dyng kul, der sov vi lidt med tornysteret som hovedpude, et gammelt skørt til underdyne og kappen oven på os. Her lå vi 2 kammerater, den tredje sagde, at der kunne han ikke hvile, han satte sig på en dyng tornystre fra et andet regiment. Om natten blev der blæst til samling, de kom så og tog deres tornystre, som min kammerat sad på. Det hørte vi to, der lå i kullene ikke noget til. Jeg har ikke sovet bedre nogen nat, end den nat jeg lå i kullene.

På vej til St. Flensborg mødte jeg min nuværende svoger, J. P. Andersen, ved 7. regiment. Han havde mange beskøjter, som han gav mig, jeg var glad for dem, jeg spiste så længe, at min mund var så træt, at jeg næsten ikke kunne røre den. Vi kom nu til byen Kjær, men den var allerede besat af soldater, så marcherede vi til Ulkebøl, men der var 4. regiment, så måtte vi tilbage til Kjær. Ved aftenstid kom et kompagni i hver gård. Det 5. kompagni blev indkvarteret hos en fru Morgenstjerne, hvor der var officerer og oppassere. Vi kom ikke ind i stuehuset, men måtte nøjes med udhuset – og stadigvæk ingen brød. Vi fik snart at vide, at vi kunne købe smørrebrød og kaffe hos en husmand tæt ved gården. Konen havde god søgning, og jeg var glad for, at vi kunne få noget at spise.

Vi var der til d. 13. februar, så kom vi ud på Dybbøl-skanserne.

Dybbøl

Soldat med udrustning

Der blev vi i 4 dage, blev så afløst og kom ind på Als i 4 dage, og således blev det ved indtil d. 18. april. Da måtte vi retirere for overmagten. 4. og 6. regiment var særlig heldige, vi kom ud på skanserne d. 15. april, men 9. og 20. regiment kom

over til Dybbølstillingen og afløste os d. 17. april, så vi kom til Als og blev derfor fri for at deltage i kampen d. 18. april. Jeg mindes et par træk fra Dybbølstillingen nogle dage før d. 18. april. Tyskerne skød efter Dybbøl Mølle med deres 24 pounds sprænggranater en hel dag fra 3 sider, nemlig Broager, Auenbjerg og Rakkebøl, det lykkedes dem også at skyde dem igennem mellem hat og svekstilling. Den skred stille ned, da kan I tro tyskerne råbte hurra. En dag gik tyske og danske forposter sammen, de satte alle geværerne med bajonetten i jorden og mødtes på halvvejen. Danskerne med brændevinsflasken og tyskerne med kaffekanden – men det varede ikke længe. Kaptajn Falkenberg så det, så sagde han:

Lån mig et gevær, så skal jeg hilse på dem. Det første han fik, slog klik, så fik han et andet og skuddet faldt. Da begyndte de at se dem om, så skød han et til, så løb enhver til sin plads. Det var ikke mange dage før d. 18. april.

Den 29. juni tog fjenden Als. 6. regiment kom fra Kegnes til Fåborg på kanonbåde,

som var slæbt efter ”Rolf Krake” (dansk artilleriskib HR). Jeg var på Fyn til 10. august, så kom vi derfra til Korsør og derfra op til Køge.

I Køge blev kaptajn Ingvarsdens foræret en æressabel fra 5. kompagni. Den blev ham overrakt af 2 menige og en underofficer. Han var meget glad for den, og han holdt på Køge Torv en tale og takkede hele kompagniet for æressablen. Major Caroc (regimentschefen, HR) forbød ham at bære den, så blev den sendt tilbage til kompagniet, som så forærede den til kaptajnens frue. Så har han nok fået den igen.

Fra Køge blev vi permitteret d. 15. august. Vi kom med dampskib fra København til Aarhus, rejste så hjem til Verring, hvor jeg var ved aftenstid. Jeg blev venlig modtaget af moder og morbror. Byens ungdom var også glade ved at se mig.

Karen og Søren Peter Ballegaard

Da jeg kom hjem var hele byen endnu besat af tyske dragoner, det var jeg ikke glad for at se. Dagen efter at jeg kom hjem, fik jeg høstarbejde hos Søren Sørensen, hvor jeg blev til 1. november. Fra november kom jeg hos Jens Nielsen som karl. Der var Elisabethgarden (HR: Preussisk militærenhed) endnu, de ville gerne snakke med mig, de vidste godt, at jeg havde været med i felten. Jeg fik en dag lov til at se deres geværer, de viste mig deres tøj og alle dele til deres geværer. En af dem spurgte mig om jeg ville vise dem, hvordan vi stod, når vi var til bajonetfægtning. Jeg fik så et gevær, og tyskeren tog også et, jeg stod i dækstilling, som jeg havde lært og tyskeren også. De var villige til at indrømme, at vores stilling var bedre end deres. Jeg blev rød i hovedet, da jeg stod så nær en tysker med fældet gevær - men alt gik jo i venskab.

Den 1. november 1865 kom jeg til Søren Sørensen igen, og var der et år. Den 1. november 1866 kom jeg til Anders Jensen i Virring, han blev min svigerfar d. 15. november 1867. Jeg blev indkaldt d. 1. 9. samme år, at møde i Fredericia ved 10. bataljons 1. kompagni, for at lære at bruge de omdannede taprifler. Vi var ikke glade for at komme til Fredericia i stedet for at blive ved 6. bataljon, som den gang var i Viborg. 10 mand med de højeste numre fra hvert kompagni kom til Fredericia. Vi blev indkvarteret hos en bager Bull, hvor vi havde det meget godt. Vi blev permitteret d. 1. 10. Jeg kom så til Virring hos min svigerfar, Anders Jensen, hvor vort bryllup blev holdt d. 15. 11. 1867. Samtidig købte jeg min kones fødegård for 5.500 rigsdalere og min kones arvepart, 2.000 rigsdalere, samt aftægt til mine svigerforældre. Gården var gammel, der var 37 td. ager, 1½ td. eng og tørvemosen, kaldet Elkjær. Marken var ikke drænet – men den var merglet.

I 1869 mageskiftede jeg jord med en husmand. Jeg fil 1 td. land og han fik 1½ td. land og 200 rigsdalere i bytte hos mig. I 1870 byggede jeg en ny heste- og kostald, som var 30 alen lang og 12 alen vid. I halvfjerderne lod jeg marken gennemdræne, der er brugt 32.000 stk. rør fra 5/4 til 4 tommer. Jeg ejede gården i 42 år. 1. november solgte jeg gården til min søn, Marinus Ballegaard.

Mine offentlige bestillinger har været følgende: Brandfoged, i bestyrelsen for Odder Svineslagteri, stævningsmand. Fra 1876 – 82 i Fruering – Vitved Sogneråd, samme tid i bestyrelsen for Virring Sparekasse. I 1883 blev Virring Brugsforening oprettet, hvor jeg var formand i 2 år. 1885 blev Virring Andelsmejeri bygget. Der var mange udvalg. C. P. Dam, J. J. Pedersen og jeg kom i finansudvalget, og vi måtte skaffe penge til mejeriet. Jeg blev valgt til regnskabsfører. Det kostede 22.000 kr.. 1887 blev jeg af Skanderborg Amtsråd udmeldt som fast vurderingsmand her i herredet i 3 år, for umyndige børns midler. Fra 1885 – 89 var jeg regnskabsfører for Fruering Sogns Hesteforsikringsforening. Vandsynsmand i 3 år over offentlige vandløb.

I 1874 blev jeg og 5 andre gårdmænd og en mølle ejer indmeldt i Horsens og Aarhus Omegns Selvstændige Vaabenbroderforening, stiftet 1858. I denne kunne ingen andre være medlem, end dem som havde deltaget i krigen.

Vi har haft 11 børn, 8 sønner og 3 døtre, sidstnævnte er døde alle tre. En var 10½ år, en 1½ og 1 dødfødt. Fem af sønnerne har været soldat. 2 infanterister, 2 ingeniører og en marinesoldat. Den ældste har været skomager, men på grund af hovedpine opgivet det, han er for tiden klodsmager i Horsens. En er karetmager, en er købmand i Holbæk, en er elektriker og en er børstenbinder.

Han er svag, lammet i venstre side, så han kun kan bruge een hånd. Han har lært på Hjemmet for Vanføre i København – han er tilkendt invaliderenter. To gårdejere og en gårdbestyrer. Seks af børnene er gift.

I året 1905 fik vi navneforandring. Navnet stammer fra min moders fader, han hed P. Olsen, og han var født i en gård i Blegind, der hed Ballegaarden. I 1796 blev Peder Olsen gift med min bedstemoder her i Virring, men da deres nabo også hed Peder Olsen, så kaldte de min bedstefar Balle Peder. Ligeså gik det, da min fader blev gift med min moder, han hed jo Søren Sørensen, og her i byen var der en gårdmand, som også hed Søren Sørensen. Så fik min fader navnet Balle Søren, og derved er navnet Ballegaard bleven ved med at følge familien. For at bruge navnet som stamnavn, måtte jeg søge om tilladelse til at bruge det som efternavn. Tilladelsen blev givet, men jeg måtte skaffe 17 dåbsattester.

Den 1. november 1909 overtog min søn, Marinus Ballegaard, gården her i Virring – han gav 30.000 kr. med besætning og inventar. Jeg havde samme år købt et hus her i byen, som vi flyttede ind i, da Marinus overtog gården. Huset var 4 år gammelt, jeg gav 4.200 kr. for det.

I 1912 fik jeg stær i mit ene øje, og blev opereret af øjenlæge Kiilerich i Aarhus. Operationen gik heldig, men der kom betændelse i øjet, og

det måtte tages ud. Mit venstre øje blev beskadiget af en torn mens jeg var i 10-år alderen. Jeg kom til en læge i Skanderborg og fik noget at smøre øjet i, det hjalp også lidt. Men da jeg kunne begynde at se når penslen, som mor brugte, kom til øjet, lukkede jeg det. Så fik jeg en anden gang smørelse, men det blev så dårlig igen. Lægen sagde, at vi havde smurt for meget, så vi måtte holde op foreløbig - og siden blev der ikke gjort noget ved det.

Jeg har kun set meget lidt med det indtil 1911, da begyndte det højre øje nemlig at blive svag. Men da skete det mærkelige af det hele, nemlig dette: En dag mærkede jeg noget, der lignede en fin hinde i øjet, som jeg tog ud uden at tænke over det - men den har været der i 63 år! Det var en gudsbeskærmelse, at jeg efter så mange års forløb

Jens Peter Andersen og Søren Peter Ballegaard, begge fra Virring, med erindringsmedaljer

Soldat på vagt i Skansen

kom til at se så godt med det – samtidig med at jeg fik det højre øje fjernet. Jeg kan både se at skrive og læse med det, og nu er jeg 85 år. Min kone er 75 år, hun både ser og hører godt.

Vi har aldrig, så vidt jeg husker, været syge. Det er et stort gode, som vi takker vor Herre og Frelser for.

(Med egen skrift) : Marinus Ballegaard har skrevet Levnedsbekrivelsen for mig.

S. P. Sørensen Ballegaard.

HR : Søren Ballegaard har antagelig dikteret til sønnen. Bagefter har han med en anden pen foretaget rettelser og tilføjelser i teksten.

Søren Ballegaards dagbog

Søren Ballegaard førte også dagbog. Jeg har en renskrift af nogle dagbogssider omkring påske i 1864. Renskriften er foretaget af Vurring-Vitved Lokalhistoriske Arkiv:

20. marts 1864, Langfredag . Om morgenen blev kæden trukket ind (forpostkæden), og vi kom bag skanserne til at ligge i en løbegrav om dagen. Geværskydningen vedblev, og vi lå og dækkede os for skud, vi kunne se der kom. Om aftenen afløsning og til barakkerne at ligge om natten.

21. marts. - Roligt om dagen og om aftenen ud til skanserne nr. 7 og nr. 8, hvor vi lå den nat. Skanserne nr. 1 og nr. 2 blev så stærkt beskudt, både fra Broager og Dybbøl, at infanteriet ikke kunne være der mere. Der var nogle sårede ved 2. og 3. kompagni.

22. marts. – Samme sted hele dagen, om aftenen afløsning og igen i barakkerne. Det var 3 nætter vi tilbragte under åben himmel, men det var ikke så slemt nu som før i vinteren, jorden er nu nogenlunde tør, men alligevel var det koldt, og varm kaffe eller lignende fik vi ikke hele døgnet. Selv i barakkerne var der intet at få.

23. marts. – Vi blev i barakkerne til om aftenen, og kom derefter til Sundsmark. Jeg og flere kom til en gård tæt ved Sønderborg, men det var et dårligt kvarter.

24. marts, Skærtorsdag. – Det er i dag Skærtorsdag, men det mærker vi ikke noget til, thi vi måtte ligge så parate, at vi slet ikke måtte gå ind til byen. Vi ventede efter 6 dages forposttjeneste atter at have kunnen kommen ind på landet og holde påske, og noget håb begyndte at lysne for os, da der tales stærkt om våbenstilstand og fred. Men kanonernes torden bebudede slet ikke nogen stilstand, thi de hørtes i eet væk.

25. marts. Langfredag. – Vi blev i kvarterne, altid parate til at rykke ud, da dette også skulle betragtes som reserve. Det var det dejligste solskinsvejr, og vi havde intet at bestille, så vi rigtig kunne gå ude i den friske luft. Alligevel åndede vi ikke så frit i

Guds frie natur. Det var ikke i hjemmet vi var med vore fredelige sysler.

26. marts. – Intet nyt. Hen på eftermiddagen fik vi ordrer til forpost, og vi rykkede ud kl. 5. Vi kom til skanser nr. 6 og 8, hvor vi lå rolig om natten. Vi arbejdede en tid i skanserne.

27. marts. Påskedag. – Det mærkede vi ikke noget til. I denne tid synes det, som det jordiske går forud for det himmelske. Vi tilbragte hele Påskedag under gevær. Hen på eftermiddagen begyndte det at regne, om aftenen blev vi afløste, og vi kom til Sønderborg, hvor vi blev indkvarteret hele kompagniet på et sted, vi lå under tagstenene i noget gammelt halm, men vi var jo vant til at ligge på den bare jord.

28. marts. Anden Påskedag. – Vi alarmeredes om morgenen kl. 4, da fjenden gik på skanserne, og i nattens mørke måtte vi ud. Vi kom til skanse nr. 8 og lå i reserve bag løbegravene. For første gang hørte jeg der fjendens geværkugler, som fløj over os. Men kun 1 mand af vort kompagni ramtes af en mat kugle, og den ene af ambulancemændene såredes, da han var uden for løbegravene. Man skulle have troet, at der ville have faldet mange, thi kuglerne hvinede over os, så det syntes, de kunne nå vore hoveder. Den første deling fyrede noget fra løbegravene, og fjenden blev snart dreven tilbage igen. Vi kom igen til Sønderborg. Om eftermiddagen rykkede vi atter ud på forpost, og kom ud på højre fløj. Det var regnvej, og det tegnede til en kølig nat.

Søren Peder Sørensen Ballegaard døde d. 14. august 1931. Han blev 92 år gammel.

En ny beretning fra 6. regiment

Vi har nu hørt husmand Ole Sørensen og gårdmand Søren Ballegaard, nu følger en arbejdsmand, Niels Sørensen,

Tved ved Kolding. Beretningen er en Levnedbeskrivelse, der stammer fra bogen ”Vejen hjem”, skrevet og redigeret af Knud J. V. Jespersen, Dronningens Ordenhistoriograf. Bogen bygger på beretninger fra Ordenskapitlet, der styrer det royale ordensvæsen.

Niels Sørensen, Tved ved Kolding

Landbrugsmedhjælper

Niels Sørensen (1840-1931), Tved Dannebrogsmænd den 10. februar 1926. Som menig i hærens 2. division gjorde han Krigen 1864 med fra Dannevirke til rømningen af Als. Hans beretning tegner et dystert billede af forsyningsituationen ved hæren i Sønderborg.

Han skriver i sin Levnedbeskrivelse:

Indkaldt som rekrut den 10. maj 1863 til 6. bataljons 4. kompagni i Slesvig.

Jeg var med, da Dannevirke blev rømmet. Da blev jeg afløst om aftenen klokken 7; men klokken 8 måtte jeg stille igen til hurtig udrykning og måtte til Als, som tog det meste af to døgn. Og i den tid var det meget småt med føden, vi fik næsten intet

at spise og var meget sultne. Men så kom der en forplejningsvogn med madvarer; men det kunne jo ikke slå til så mange sultne jenser. Men et brød fik jeg fat i og delte det med mine kammerater, således at vi fik hver en lille stump. Anden dags aften kom jeg til Sønderborg og kunne ingen logi få, for de var alle sammen optagne af jenser. Så blev jeg anvist en lade, som jeg tog til takke med i to døgn. Det var en større bondegård. Manden på gården havde kun to rugbrød, og der fik vi hver et stykke, så længe han havde noget; men om natten bagte bonden en tønde rug, så om morgenen var der fødevarer i mængde. Om morgenen stillede vi og måtte vente hele dagen, og da det blev aften, måtte vi gå tilbage i vort gamle kvarter, bondegården.

Næste dag blev jeg indkvarteret hos to gamle folk i to dage, og der var føde nok og det endda uden betaling. På forpost i tre døgn. Og i den krigens tid var jeg sjældent af kludene; men trods det var jeg ikke befængt med utøj — og så lå jeg i baraker en tid, og så tog fjenden Dybbøl og bagefter Als. Og så kom jeg over til Fyn og fik kvarter hos en gårdmand i nogle dage. Og der var en smedekone, som gav mig et par strømper, da hun så, at mine var slidte. — Og så fra Fyn og til Sjælland, Køge og derfra hjemsendt 10. november 1864. Indkaldt til mønstring i efteråret 1867 i Viborg. Erindringsmedaljen fra 1864 har jeg båret i mange år.

Mine forældre har ikke efterladt mig noget jordisk gods. Jeg har fra barn selv måttet tjene føden. Jeg blev tidligt gift — tre år før krigen — og i disse halvandet år, som jeg bar trøjen, måtte min kone selv tjene føden, også til to børn. Og efter den tid har jeg haft mange forskellige slags arbejde, teglværk, tørvemose, dræningsarbejde og hele tiden på landet. Jeg har haft

otte børn, tre sønner og fem døtre. For 27 år siden døde min kone, og jeg har siden den tid i ni år tjent som karl på landet og i de sidste 18 år været uarbejdsdygtig. I 16 år fået alderdomsunderstøttelse — i disse 16 år har jeg boet hos min datter og svigersøn i Tved ved Kolding, Peder Røndbjerg, hvor jeg nyder mit ophold og pleje. Jeg har i de senere år været mere svækket, så jeg knap selv kan spise og klæde mig af uden hjælp, men er ellers rask og kan færdes oppe. Jeg modtager hvert år den 15. januar min hædersgave på 100 kr.

Jeg er født den 20. januar 1840 i Bindeballe, Randbøl Sogn imellem Vejle og Horsens af daværende fattige forældre. Min fader var smed, og jeg måtte tidligt hjælpe ham i hans virksomhed. Skolegangen og undervisningen var dengang for mit vedkommende dårlig. Min aldersrente er for tiden 53 kr. månedlig.

Nærværende er skrevet, så vidt jeg så nogenlunde kan huske. *N. Sørensen*

Hos P. Røndbjerg, Tved, Kolding den 15. februar 1926

Niels Sørensen døde 10. januar 1931 i Tved, Dalby Sogn 90 år gammel.

Veteraner fra Linå

De foregående beretninger er til belysning af Ole Sørensens deltagelse i krigen 1864.

Jeg har interesseret mig stærkt for krigsveteraner i Linå Sogn fra 1864. Graveren ved Linå Kirke, Jens Skovbjerg Hansen, ønskede frivillige til en arbejdsgruppe omkring gravstederne på Linå Kirkegård. Det var i 2011. Jeg begyndte med at undersøge de 4 veterangrave, der var på kirkegården. Bl.a. Ole Sørensens fra Skellerup. I dag har jeg fundet frem til ca. 50 veteraner fra Linå Sogn, som deltog i krigen 1864. Af dem døde de 6, heraf faldt de 4 i kamp.

I 150 året for krigen er nogle af dem hermed mindet.

At vi stadig tænker tilbage på den krig skyldes, at rigtig mange familier i Danmark havde forfædre med i den krig. Det samme billede som i Linå, ses i alle sogne. Man mener, at godt 60.000 mand var under våben fra dansk side i den krig. Rigtig mange slægter har en veteran i anegalleriet.

KILDER:

Ud over de i teksten nævnte:

Kirkebøger, Folketællinger

Rigsarkivet : Erindringsmedaljeansøgninger, Fægtningsrapporter.

Ordenskapitlet

Tak til :

Peter Erik Østergaard, Mollerup

Magne Lund, Smørum

Preben Strange, Virklund.

Et udsnit af matrikelkortet fra ca. 1862. Den gamle Hoved Kro (i dag Peterslund) samt hovedvejen Århus-Horsens ses tydelig indtegnet. Vejen, som førte op til teglværket, er den samme som på kortet. Det sidste teglværk lå på matr.nr. 7, inden det blev revet ned omkring 1990. Mellem hovedvejen og matr.nr. 7 ses det første teglværk på den grund, som tilhørte St. Hovedgaard. Copyright, Kort og Matrikelstyrelsen.

Hovedgaard Teglværk

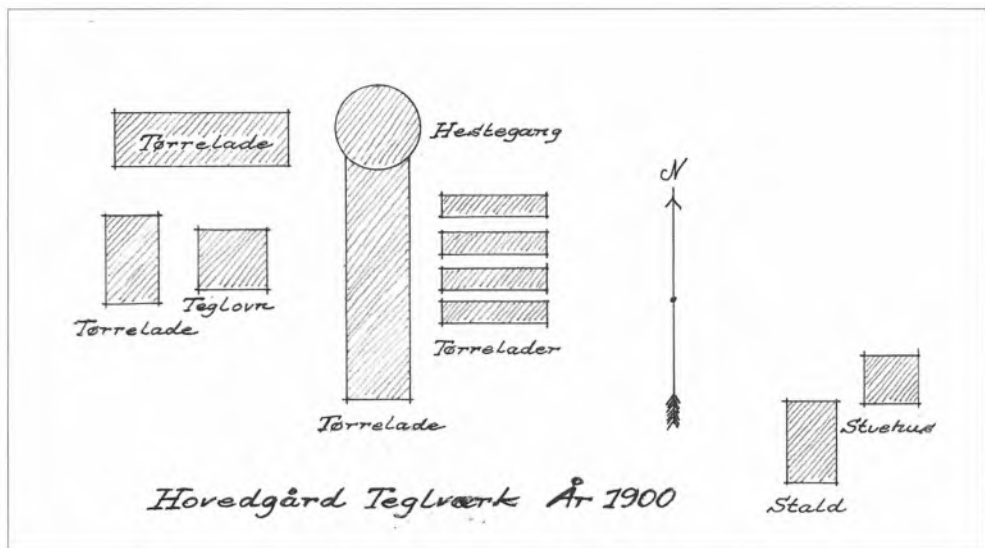
Af: Jacob Hanquist Petersen og Verner Bjerge

Ved Nørre Hovedskov har der engang ligget et teglværk. Kom man kørende fra nord mod Hovedgård, skulle man have kunnet se teglværkets skorsten allerede fra Vedsletbakken som et vartegn på den driftige og virksomme by, der lå forude. Mellem byen og teglværket kunne man også i gamle dage se damplokomotivet tøffe igennem det smukke landskab. I dag er den store skorsten for længst revet ned, og der er kun

nogle få spor tilbage af virksomheden.

Forskningen har ikke kunnet kaste lys over, hvornår det første ler er blevet brændt i skoven, men den sidste teglmester, Jørgen Vilh. Pedersen, erindrer, at 100-års jubilæet blev afholdt omkring 1955. Dermed burde historien gå tilbage til 1850'erne.

Ingen samtidige eller senere kilder har kunnet bekræfte, at teglværket er grundlagt i 1855, men netop i dette år gik en gruppe

Plantegning af Hovedgård Teglværk år 1900. Tegning: Verner Bjerge.

bønder fra Gangsted sammen om at købe den grund, som i dag lokalt kendes som teglværksgrunden. Det er dog ikke givet, at det var dem, som anlagde det første teglværk. Et matrikelkort fra omkring 1862 viser et teglværk i nærheden af det senere kendte teglværk. Grunden, hvorpå dette teglværk var anlagt, tilhørte gården Store Hovedgaard, og det er måske mere sandsynligt, at det første teglværk har været tilknyttet gården ligesom andre steder, hvor de store gårde havde deres eget teglværk. Dog er det ingen steder nævnt, at gården har haft et teglværk.

De lidt slørede forhold omkring teglværket ændres radikalt med anlæggelsen af jernbanen omkring 1867-68. For med etableringen af en station i Hovedgaard er der sikkert opstået et større behov for mursten til anlæggelsen af en by omkring den nye station. Der findes ikke bevis for denne teori, men udviklingen af teglværket i skoven sker eksplosivt i årene fra 1870'erne og frem til 1. verdenskrig.

I 1867 køber teglværksejer Hans Andersen fra Hundslund matr.nr. 7. Han ansætter Søren Jensen (også omtalt under navnet Søren Jacobsen) som teglværkskarl – der må altså nu være oprettet et teglværk på grunden. Hans Andersen og familien bosætter sig ikke i skoven, men bliver på teglværket i Hundslund. Til at klare arbejdet på Hovedgaard-værket har han ansat forskellige teglbrændere. F.eks. er Peter Petersen ansat som teglbrænder og bestyrer i perioden 1869-74. Andre teglbrændere kendes, men de har kun været ansat i kortere perioder.

Efter Hans Andersens død i juni 1878 overtager enken, Anne Jensen, teglværket, men efter blot ni måneder afhænder hun det til Anders P. Andersen.

Anders P. Andersen, der var 46 år gammel ved overtagelsen, var selv teglbrænder, men blev ikke længe på teglværket, for i 1882 fungerede Mads Andreas Skipper og Anton Chr. Jensen som teglbrændere. Allerede på dette tidspunkt formodes det, at ejeren, A.P. Andersen, var fraflyttet teglværket.

I dag er den gamle formandsbolig den ældste bygning fra teglværkets tid. Foto: Else Vang Jensen

Teglbrænder Skipper blev senere en central person på teglværket. Han kom til Hovedgaard fra Tebstrup, hvor familien Skipper havde ejet Tebstrup Teglværk, som de var gået konkurs med i 1881. Endvidere var han 1889-98 forpagter af Egebjerg Teglværk.

Det er sandsynligvis i Anders P. Andersen periode, at der blev opført en bolig til bestyrelsen. Boligen blev senere omtalt som formandsboligen.

Anders P. Andersen afgik ved døden i 1898. Atter er det en enke, der kommer til at sidde som ejer. Det varer dog ikke længe,

I Horsens Folkeblad den 10. februar 1898 findes denne annonce, hvor teglbrænder Jørgensen, Hovedgaard, søger en teglværksarbejder – en flink og ædruelig karl!

for hun sælger teglværket til Peter Jørgensen Høj. P. Jørgensen Høj var teglbrænder og drev selv teglværket. Han var gift med Karen Johanne Andersen, og de fik i august 1898 en pige, som blev født på teglværket. Ved dåben i Katstrup kirke fik hun navnet Hedevig Augusta Jørgensen Høj. Men lykken varede kun kort, idet hun døde i december samme år. Måske har de sørgelige minder været for meget for Peter og Karen, for efter knap to år sælger de teglværket igen i 1899.

Teglværkets nye ejer var førømtalte Mads Andreas Skipper. Han stammede fra en teglarbejderslægt fra Sønderjylland, men var dog selv født på Skaføgaard Teglværk sydøst for Randers i 1861. Udover ham selv var tre af hans fire brødre beskæftiget på teglværker på Horsens-egnen.

Mads Andreas Skipper var en driftig mand. Foruden at udvide teglværket i skoven, nåede han også at blive far til ikke

Foto af Hovedgaard Teglværk omkring år 1900. Yderst til højre ses det, som senere blev til formandsboligen. Teglværket var indtil ca. 1915 et højovnsteglværk. Den store bygning, som ligger mellem to lader, er højovnen.

Foto udlånt af Andreas Skaarup Gejel, København

mindre end 13 børn, hvoraf de fire døde som små. ”Skipperen” var teglbrænder på Hovedgaard Teglværk omkring 1882 og ejer af samme i 14 år, men alligevel vides meget lidt om familiens efterkommere på egnen i dag.

M.A. Skipper solgte teglværket til Bonde Hansen kort før 1. verdenskrig. Den nye

ejer, der var købmand i Kattrup, forpagtede teglværket ud til en hr. Majland. I sommeren 1914 var teglværket udsat for en brand, hvor både stuehus og avlsbygninger nedbrændte. Årsagen var ifølge lokalaviserne et eksploderet kogeapparat. Ved en hurtig indsats blev kvæget reddet, men indboet gik tabt. Lidt tankevækkende er det, at teglværket var sat til salg en måned forinden, men dette skulle vise sig blot at være den første blandt mange mistænkelige og dramatiske begivenheder. Det delvist nedbrændte teglværk blev købt af Andreas Skaarup Gejel i 1915. Navnet siger stadig den ældre generation i Hovedgård noget, da familien blev på egnen indtil ca. 1930. Det er dog ikke som teglværksejer, han hovedsageligt huskes. Han købte nemlig kroen ved stationen og ejede den i ca. 15 år.

Alligevel var Andreas Skaarup Gejel ikke udpræget kromand - han brændte mere for leret end for brændevinen. Han effektiviserede og moderniserede teglværket ved bl.a. at udskifte den gamle, utidssvarende højovn med en moderne ringovn.

Billedet her er taget i forbindelse med rejsegildet på den nye ringovn, som blev bygget ca. 1915. Det var et stort fremskridt for teglværket at få en ringovn, som kunne øge produktion og indtjening. Det lavere træskelet, som ses på begge sider af hovedbygningen, er tørrelader.

Foto udlånt af Andreas Skaarup Gejel, København

2800 et vi i April Maaned har overtaget

Hovedgaard Teglværk,

skil vi hermed meddele, at vi fra Dage Dato er fuldt leveringsdygtige af saavel prime rude
Frustration som fæmende Glas.

H. Olrik. Anker Heegaard

Annonce fra Horsens Folkeblad den 20. juni 1917, hvor det offentliggøres, at Olrik og Heegaard har overtaget Hovedgaard Teglværk.

Der går en enkelt historie om Skaarup Gejel som handelsmand, som dog ikke har kunnet bekræftes:

På et tidspunkt, hvor han ejede både kromand og teglværket, foregik murstenshandlen ofte i krostuen. Her er handlen sikkert gået lettere igennem til Skaarup Gejels fordel ved hjælp af en bid brød og en dram.

I 1917 solgte han teglværket og blev kromand på fuld tid. Men Skaarup Gejels trang til at drive teglværk forsvandt ikke, for i 1930 købte han Juelsminde Teglværk, som han beholdt til sin død.

Den berømte arkitekt Viggo Norn tegnede villaen ved Hovedgård Teglværk i 1917. Byggeriet varede i 5 måneder og kostede 75.000 kr. Mursten og tegl kom – selvfølgelig – fra Hovedgård Teglværk.

Tegning udlånt af Horsens Museum

De nye ejere af teglværket i Hovedgård oprettede Hovedgaard Teglværk I/S. Mændene bag var Harald Olrik, senere kolonibestyrer på Grønland, og S.P. Anker Heegård. Olrik var gift med Anker Heegårds søster, og de to herrer satte et ganske specielt præg på området i skoven.

Den nyligt opførte ringovn har sikkert kunnet sikre et godt afkast på driften, for de herrer Olrik og Anker Heegård byggede en villa til teglværket som erstatning for den gamle bolig, der stammede fra ca. 1880-1890'erne. De ønskede en standsmæssig bolig og fik derfor fat i arkitekt Viggo Norn fra Horsens. På dette tidspunkt tegnede Norn i den tids populære stil "Bedre Byggeskik". Han har bl.a. tegnet adskillige berømte bygninger i Horsens så som det nuværende Industrimuseum, forsamlingsbygningen Kilden, Horsens Museum, Lille Amalienborg, vandtårnet, Statskolen og meget mere. Den nye villa ved teglværket blev ligeledes opført i "Bedre Byggeskik".

Ifølge Dansk Industrieretning fra 1917 havde de nye ejere til hensigt at fabrikere tagsten, men der gik heller ikke mange år med Olrik og Anker Heegård som teglværksejere. De har formentlig ikke selv haft forstand på driften og afhændede i 1919 teglværket til fem spekulanter.

De fem var en blanding af købmænd og proprietærer fra Bjerringbro- og Viborg-egnen. Ved købet af teglværket fik de Sparekassen for Årup og Omegn på Fyn til at godtage et pant på omkring 200.000 kr. Men godt gik det ikke, for konstellationen holdt kun i to år. I 1921 gik flere af de fem mænd konkurs. Det skabte en svær situation for den fynske sparekasse, som i et forsøg på at sikre sine penge måtte overtage teglværket.

Sparekassedirektøren havde næppe selv den store indsigt i teglværksdrift, og det har

også knebet med at finde en bestyrer. Efter at have ligget stille i to år, gennemgik teglværket nogle store reparationer, og driften kom atter i gang i 1922. Bestyreren, som blev ansat til at drive teglværket, var Niels Peter Pedersen Munk. Han fik en kort tid på teglværket, idet han blot en måned efter ankomsten omkom i en arbejdsulykke den 7. september 1922. Horsensaviserne beretter alle om det, men Horsens Social Demokrat gør det på den mest dramatiske måde:

”Paa Hovedgaard Teglværk er der i Gaar sket en Ulykke, der kostede Bestyreren P. Munck Livet under meget uhyggelige Omstændigheder. Om denne Ulykke erfarer vi følgende af et Øjensvidne: Bestyrer Munck arbejdede ved Strygemaskinen sammen med en Arbejdsmand. Pludselig raabte han, at man strax skulde standse Maskinen. Denne Ordre blev fulgt og Arbejderne strømmede til. Munck sad da i

Klemme mellem et Kamhjul og en Bjælke i Huset. Det tog vel godt 10 Minutter med at faa Munck befriet. Man maatte brække en Axel itu for at faa ham løs. Da han var befriet havde han tabt Bevidstheden og det var klart for alle, at han var Dødens sikre Bytte. Munck var blevet frygtelig tilredt. Hans ene Ben var klemt helt fladt og blodige Kødtrevler hang paa Tandhjulet og hans Klæder var gennemvædet af Blod. Ogsaa hans Bækkenparti var blevet Knust. Læge Nannestad, Hovedgaard, kom hurtigt tilstede, men der var intet at udrette. Munck var død af det store Blodtab. P. Munck var fra Fyn. Han kom til Hovedgaard for ca. en Maanedes Tid siden for at sætte Teglværket i Gang igen efter at det har staaet stille i ca. 3 Aar. Munck efterlader sig Hustru og 3 Børn.”

Efter ulykken blev Jørgen Marius Nielsen bestyrer. Han blev afløst i 1925 af Lorents Lassen Nielsen, som blev forpagter.

Arbejdshold på teglværket ca. 1925, hvor en af stolthederne var Ford T'en, som ses på billedet. Teglværket var en af Hovedgaards største virksomheder. På billedet ses 13 mænd, en arbejdsdreng og tre børn. På dette tidspunkt er omkring 6-8 familier arbejdsmæssigt tilknyttet teglværket.

Foto: Viggo Jørgensen

Dårlig økonomi

Forpagter L.L. Nielsen stoppede ca. 1932 og blev afløst af forpagter Helt. Helt blev kun et års tid, og i 1933 lå teglværket stille. Den manglende produktion og forrentning samt den generelle krise skubbede voldsomt til Sparekassen for Aarup og Omegns økonomi. Alene i 1933 måtte der afskrives ca. 100.000 kr. på teglværket. Året efter var det nødvendigt at afskrive et tilsvarende beløb, og dermed var sparekassens pengesæk tom, og der var endda et underskud på ca. 100.000 kr. Sparekassen måtte lukke, og de andre fynske sparekasser overtog resterne. Pantet på 200.000 kr., som var blevet indskudt i 1919, blev solgt for 60.000 kr. i 1934. Omregnet til 2012-priser svarer tabet på pantet til ca. 5 mio. kr.! Det lykkedes sparekasserne at få solgt teglværket på kort tid. Den nye ejer, Anders Vilhelm Pedersen, købte teglværket med villa den 23. juli 1934 for 55.000 kr.

Familien Pedersen

Den efterfølgende historie er blevet til ud fra en artikel, som familien Pedersen selv har skrevet om deres tid på Hovedgård Teglværk, trykt i bogen "Hovedgård – Stationsby med vokseværk" fra 2009:

Anders Vilhelm Pedersen var i en alder af kun 16-17 år startet som forvalter på Knabstrup Teglværk i 1897. Derefter var han bestyrer på Mullerup Teglværk efterfulgt af en årrække som bestyrer på Dronningmølle Teglværk. I 1924-34 havde han forpagtet Kragelund Teglværk og stod nu overfor valget imellem at købe Kragelund Teglværk for 110.000 kr. eller Hovedgård Teglværk for 55.000 kr.

"Ikke ti vilde heste kan få mig til at flytte ind i villaen på Hovedgård Teglværk" – sagde konen Kristiane efter at have besøgt stedet. Villaen var alt for mørk.

Teglværket ved Hovedgaard og den fynske Sparekasse.

Der var bundet godt 200.000 Kr., og det kostede hele Reserverfonden.

Aarup Sparekasse paa Fyn er, som meddelt, blevet lukket af Inspektoralet. Kassen har i nogen Tid haft Vanskeligheder, og ved et Møde er de fynske Sparekasser gaaet med til en Ordning, der sikrer Sparerne fuld Dækning.

De betydelige Tab, som har faaet Grundlaget for Sparekassen til at vakle, falder, meddelelser Fyns Tid, i Hovedsagen paa et enkelt Engagement, nemlig Hovedgaard Teglværk!

Ethvert teglværk med respekt for sig selv stemplede sine mursten og tegl. Her ses en mursten fra Hovedgård Teglværk fra ca. 1928, som er indmuret i et hus i Gjesing.

Det lykkedes dog, uden brug af vilde heste, at få overbevist hende om, at det skulle være Hovedgård, blandt andet ved at love at sætte et nyt og større vindue i spisestuen, så huset blev mere lyst. Kristiane indvilgede, og de købte stedet den 19. juni 1934.

Teglværket var omgivet af skove og marker og lå som en lille landsby et par kilometer nord for Hovedgård. En karakteristisk teglroed vej, hvor huller og ujævnheder var fyldt med knuste røde tagsten, førte fra Gl. Århuslandevejen til værket. Kørte man lige frem ad alléen, rejste skorstenen sig i 40 meters højde over teglværkets karakteristi-

ske tagryg. Seks familier og et hav af børn boede fast ved teglværket, og omkring 20-25 teglværksarbejdere kom der fast i sæsonen, seks dage om ugen.

Ved overtagelsen i 1934 bestod teglværket, udover selve maskineriet, af en 10-kammers ringovn, syv tørrelader, et møllehus med en 25 meter høj vindmølle, en herskabsvilla på over 400 m² kaldet Villan, en formandsbolig med to lejligheder, og en vinkelbygning med tre lejligheder samt en stald. Derudover er der en vognpark med to lastvogne, en to-personers Ford A, 1929, med kaleche og bagklap, flere kaner og adskillige andre hestetrukne køretøjer. Jordtilliggendet var på ca. 22 tdl..

A. Vilh. Pedersen igangsætter som noget af det første en ny 70 meter dyb brøndboring, ny brønd og vandværk og støber samtidig en 9 m³ stor vandbeholder. Før 1947 var det vindmøllen, der producerede el til belysning (110 volt) og drev vandpumpen. Selve teglværksmaskinen blev trukket af en dieselmotor. I 1947 blev der indlagt kraft fra Hovedgård/HOH, der bygges en transformator og opstilles en stor elmotor til at trække maskineriet.

Ejerens kendskab til produktion af tegl og den begyndende oplomstring i byggeriet

Den gule lergrav ved Hovedgård Teglværk.
Foto: Familien Pedersen

efter det store krak i 1929 udmøntede sig i en række år med godt salg og overskud. Produktionen op gennem 1930'erne og 1940'erne lå på 1,5-2 mio. mursten om året.

Hovedgård Teglværk havde friluftstørring. Sæsonen startede i slutningen af april, og produktionen af våde sten kørte indtil Mikkelsdag (29. september), hvor der atter var risiko for nattefrost. Arbejderne, der blev hyret ved sæsonstart, var normalt gengangere fra året før. De boede på teglværket eller i omegnen. I løbet af sommeren vekslede produktionen mellem røde og gule mursten, savsmuldssten, 2" til 8" drænrør og vingetagsten.

Frem til 1950'erne graves alt ler på Hovedgård Teglværk med håndkraft. Tre-fire mand gravede med svære grebe ler af brinken og læssede det på tipvogne, der kørte ad togspor tæt op ad brinken. Lergraverne læssede omkring én kubikmeter ler i hver tipvogn. Et læs vejede cirka 1,5 ton og gav råstof til produktion af cirka 600 mursten. To jyske arbejdsheste trak de fyldte tipvogne ind til værket i træk på to vogne. I gennemsnit blev der gravet og kørt ca. 18 træk dagligt svarende til 54 ton til produktion af cirka 21.000 sten. I 1950'erne, da de begynder at grave med gravko, kunne den daglige produktion nogle gange være på op til 30.000 sten.

For at udvide tørrekapaciteten byggedes i 1940 "rørladen", hvor de små 2", 2½" og 3" rør kan ligge på hylder og tørre uden at skulle vendes. I 1947 kom der en "tagstenslade" til. I starten af 1950'erne forcerer man klampning af tørre sten og udvider på den måde sæsonen. Et lager af klampede sten betød at ovnen kunne brænde i længere tid, nogen gange helt frem til februar. På den måde blev den årlige produktion øget til ca. 3 mio.

Da A. Vilh. Pedersen døde 73 år gammel i oktober 1952, fortsatte Kristiane driften af teglværket med sønnen, civilingeniør Erling H. Pedersen, som administrator og Frederik Wöhler som formand og daglig leder. Som medlem af Teglværkernes Salgskontor i Horsens faktureres salget i Horsensområdet fra Salgskontoret, mens alt salg i Århusområdet faktureres fra Hovedgård Teglværk.

I december 1960 døde Kristiane Pedersen 87 år gammel, og Erling H. Pedersen, der på dette tidspunkt var konstitueret stadsingeniør i Århus, arvede teglværket. I februar 1964 tiltrådte Erlings søn, Jørgen W. Pedersen, som teglmester.

Jørgen W. Pedersen beretter om tiden:

"Som formand ansættes Viggo Jørgensen, ældste søn af tidligere formand Laurits

Jørgensen. Viggo har i adskillige år været ansat på teglværket som chauffør. Viggo får som formand hævet produktion og kvalitet, så vi i 1964-65-66 kan sælge mere, end vi producerer. For ikke at sige nej til kunder begynder vi at opkøbe mursten fra andre teglværker. I starten hovedsagelig fra Egersund, Fyn og Randers teglværker. Et heldigt sammenfald fordi vi ikke kan skaffe folk nok til det tunge arbejde, og vores bank siger nej til at finansiere teglværkets fornyelse. En kort overgang i 1967 lysner det. Vi ansætter syv tyrkiske arbejdere. De er hurtige at lære op, vil gerne og kan gøre arbejdet. I oktober 1967 må vi sende de tyrkiske arbejdere hjem med et brev om, at de er sikret arbejde, når Hovedgård Teglværk skulle starte igen til foråret. Dertil nåede vi aldrig. 1967 blev det sidste år Hovedgård Teglværk producerede. Da

Luftfoto af Hovedgård Teglværk ca. 1952. Foto: Familien Pedersen.

HOVEDGAARD TEGLVÆRK	
FACADESTEN	
Alt værk pr. 1.000 stk. kr.	
Gule maskinsten	A facadeklinker . . . . . 295.—
"	B lysegule . . . . . 240.—
"	C lyse m. spil . . . . . 225.—
"	II . . . . . 210.—
"	Haveklinker . . . . . 275.—
"	6" . . . . . 400.—
"	m. sorte påbrændinger . . . . . 295.—
Røde	Facadeklinker . . . . . 295.—
"	mærkede, usorteret . . . . . 260.—
"	I . . . . . 240.—
"	II . . . . . 210.—
"	Haveklinker . . . . . 275.—
Prægsten, børstede sten tillæg 10 kr. %	
Til udvendig puds eller fundamenter	
Gule maskinsten	III . . . . . 180.—
Røde	III . . . . . 180.—
Alm. klinker	. . . . . 195.—
Til indvendig brug, isolation m.v.	
Alm. bagmur	165.—
Porøse bagmur	185.—
6" massiv bagmur (15 cm)	210.—
Til alle priser tillæg for kørsel og MOMS.	
Salg øker for tiden kun med forbehold for prisændringer.	
Foruden de i prislisten opførte varer kan vi tilbyde røde og gule blodstrøgne sten, sten med vendt facade, tagsten, rygningsten, dobbeltvingede tagsten og andre teglværksprodukter. Vi fremskaffer gerne andre værkers produkter til dagspriser.	
Mesterpetringer og højnepetringer kan leveres.	

Prislister fra Hovedgård Teglværk gældende fra den 13. februar 1967

vi gjorde regnskabet op, havde vi sendt 25 kr. med ud til kunderne, hver gang vi solgte 1000 sten.

Efter 1968 gik Hovedgård Teglværk over til at være en ren handelsvirksomhed og opkøbe og videresælge sten fra andre teglværker. Vi forhandler sten fra over hundrede danske, flere tyske og enkelte hollandske teglværker.

Efter min fars død i 1979 arver jeg teglværket og driver det videre frem til den 31. december 1982, hvor jeg på grund af det faldende salg må dreje nøglen om og sælge stedet."

Sådan slutter familien Pedersens beretning om deres tid på Hovedgård Teglværk og dermed også historien om selve produktionen på værket.

Kilder:

Viggo Jørgensen, Hovedgaard
 Jørgen W. Pedersen, Østbirk
 Skøde- og panteprotokol for Voer Herred, Skanderborg Amt samt Brandforsikringsprotokol mv., Landsarkivet i Viborg
 Folketællinger og kirkebøger, Ørriidslev Sogn
 Familien Skaarup Gejel
 Tegningsarkivet, Horsens Museum
 Hovedgård – Stationsby med vokseværk, 2009

Ejere:

1850erne?: Bymænd fra Gangsted?
 1867-78: Hans Andersen
 1878-79: Hans Andersens enke Anne Jensen
 1879-98: Anders P. Andersen
 1898-99: Peter Jørgensen Høj
 1899-1913: Mads Andreas Skipper
 1913-15: Bonde Hansen
 1915-17: Andreas Skaarup Gejel
 1917-19: Hovedgaard Teglværk I/S (H. Olrik og S.P. Anker Heegaard)
 1919-21: G. Nielsen, P. Fischer, R. Andersen, N. Bach og R. Dahl
 1921-34: Sparekassen for Årup og Omegn.
 1934-52: A. Wilhelm Pedersen
 1952-60: Kristiane Pedersen
 1960-67: Erling H. Pedersen
 1979-82: Jørgen W. Pedersen

Faktaboks:

Sogn: Ørriidslev
 Matrikel nr.: 7, Hovedgaard ejerlav
 Adresse: Gl. Århusvej 45-49
 Koordinat: N 55° 57.280', E 9° 58.250'
 Start: ca. 1855/1867
 Slut: 1969
 Ovnstype: højovn + ringovn

Postkort med motiv fra Skægs Mølle ca. 1910

Sølvtoj fra Skægs Mølle og Klaks Mølle

og lidt historie om møllerne og deres beboere

Af: Henning Nicolaisen

Møllerne i Jylland var for en stor del vandmøller, som lå tæt ved de mange åer, således også Skægs Mølle, der kendes helt tilbage fra 1500-tallet. I 1608 er det møllerenken Karen Knudsdatter, der besidder møllen, som er i meget dårlig stand og må repareres. I 1611 har Rasmus Skæg overtaget møllen, som formentlig har fået dens navn fra ham. I 1650 hedder mølleren Jørgen Mortensen, og i 1664 kan man i tingbogen bl.a. læse:

"Niels Jørgensen og Jørgen Knudsen møller i Odder sogn, de var i fjendernes tid forjaget fra møllerne og frataget deres

formue, og de har med stor nød og besværing fået møllerne i brug igen, og samtlige møllere er så ringe af næring, og nær på hverandre beliggende, så de i forrige tider ikke har kunnet yde mel til mølleskyld efter jordebogen, men i 30 år har været tilladt at give for hver tønde mel 1 sletdaler og så selv holdt møllerne ved magt med sten og stål efter Kongelig Majestæts brev, og hvis de ikke som tilforn må nyde det for penge, så er det at befrygte, at samme møller bliver snart øde".

I 1688 har enken Maren Rasmusdatter overtaget møllen efter manden Niels

Jørgensen. Sønnen Jørgen Nielsen (Skæg) fæster møllen i 1700 efter moderens død. Møllen bliver herefter fæstet af forvalter på Rathlousdal Gert Madsen Brøndsted i 1740. Han dør allerede 1746. Møllefæster Hans Mortensen på Fillerup Nedermølle har en søn, Hans, der overtager møllen efter giftermål med den noget ældre enke efter Brøndsted - Anne Sophie Worsøe 12.10.1746. I 1767 dør hans kone, men året efter gifter han sig med Cecil Elisabeth Jordhøj. Cecil bor (efter mandens død 1796) som enke indtil 1804 på møllen bistået af sønnen Hans Chr. Møller. Herefter kommer Peter Kiørboe som ejer af møllen ca. 1813 og senere hans søn Peter August Kiørboe ca. 1836-95. Skægs Mølle ligger eller rettere lå

ved en lille eng inde i skoven ved Rathlousdal ret nær ved selve hovedbygningen. Den over 500 år gamle Skægs Mølle bliver iflg. Odder Avis begyndt nedrevet 1963. Kun møllehjulet er tilbage og kan ses på Odder Museum.

Niels Jørgensen Skæg (ca. 1643-1699) og Maren Rasmusdatter, der overtog møllen ca. 1660, var forældre til:

Else Nielsdatter (1665-1734)

Jørgen Nielsen (2.11. 1668-3.9.1739)

Rasmus Nielsen (2.11.1668-30.10.1747)

Søren Nielsen (ca.1678-31.7.1744)

Bodil Nielsdatter

Kirsten Nielsdatter

Anna Nielsdatter

Lidt udenfor Odder langs Alleen på højre side findes stedet, hvor Skægs Mølle lå.

Jørgen Nielsen (*Møller/Skæg*) på Skægs Mølle bliver gift 20.6.1700 med *Karen Nielsdatter* (ca.1680-1738) fra Fillerup Mølle. Hendes far var Niels Nielsen, som var på Fillerup Mølle til sin død 16.8.1700, så han nåede måske lige at komme med til brylluppet!

Jørgen Nielsen stod stadigvæk som ejer af Skægs Mølle i 1728 og døde her 29.8.1739. Jørgen var en meget velhavende mand, der ivrigt lånte penge ud til både købmænd og godsejere. Det siges, at han ejede det meste af Kalhave i Hornborg Sogn, hvor ”Skovgaard” hørte til.

Både Jørgen, Søren og hans hustru ses ofte som faddere i Odder. Jørgen og Karen får 5 børn:

Maren f. 1701 Odder d.1728 Ingerslev Mølle, Tiset

Niels f.1702 Odder d. 1751 på Skovgaard i Kollerup

Karen f. 1704 Odder d.1704

Karen f. 1706 Odder d.1709

Den sidste søn er ikke fundet.

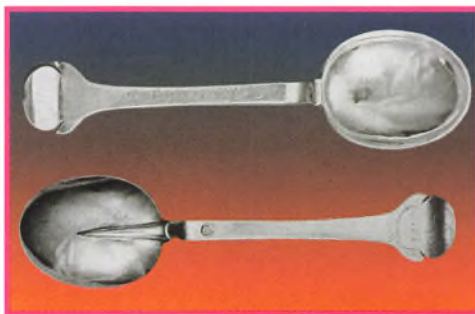
Familiens arvesølv

Som den store pengeudlåner Jørgen Nielsen var, så har han helt sikkert fået guld- og sølvtøj i håndpant for sin ulejlighed. Derfor kan dette måske forklare, hvorfor familiens ældre sølvtøj er ændret med nye initialer eller har andre initialer end familiens. Men de nævnte sølvting har med sikkerhed tilhørt familierne.

Et sæt spiseskeer var Jørgen Nielsen blandt meget andet den glade ejer af. De var indgraverede med diverse ”dyder og lyder”, såsom: *Reisfærdig, Løgnagtig, Skjælmagtig, Hoffærdig osv.*

Hvis en mand skulle låne penge af Jørgen, og der måske blev budt på mad, så var det ikke ligegyldigt, hvilken ske der blev lagt frem til gæsten. Det var den tids

spøgefulde måde at sige gæsten en sandhed på! Det skal lige bemærkes, at bestik, som vi kender det i dag, ikke eksisterede i de tider. Spiseskeer var langt i overtal, fordi man hovedsagelig levede af grød og suppe. Hvor skeerne er i dag vides ikke.

De viste skeer (i alt 6) er lavet i Horsens og har inskriptionerne: *Barmhiertig, Fromhed, Winschibelig, Ærbaar, Hoffærdig, Uarttig*. Udover de ret sjældne inskriptioner, så er skeerne udført som såkaldte ”rottehaleskeer”, hvor samlingen mellem det fligede skaft og laffet er lavet som en forstærkning i form af en slags rotte hale. Hvem der i sin tid har ejet disse skeer vides ikke, men Jørgen Niensens skeer kan sagtens være lavet af samme mester, nemlig Rasmus Andersen (borgerskab i Horsens 1682-1693). Skeerne kan nu ses på Horsens Museum.

En sukkerstrøbasse, der er 14,5 cm høj og 6,5 cm Ø og har Jørgen og Karens initialer og er stemplet 2 gange i bunden med Johan Plums mestermærke IP. Desuden er der indridset bomærke og KM. Hvem disse personer er vides ikke, men bøssen er fra ca. 1690-1700. Johan Plum er født i Bergen 1657, og i 1684 får han borgerskab i Aarhus. Han bor i Vestergade og er tillige kæmner. Han dør 1721. Der kendes ikke så lidt sølv fra hans hånd, bl.a. en hel del

kirkesølv og lågkrus, bægre, skeer, tum-
linger og en pibekande.

Årstallet 1735 på strøbøssen og barok-
bægeret, nedenfor omtalt, er lidt af en gåde,
ligesom årstallet 1732 på kruslåget er det.
Årstallene passer ikke på noget bryllup eller
en fødsel eller andre minderige årstal. Både
initialer og årstal på strøbøssen ser ud til at
være samtidige, men er dog tilført lang tid
efter bøssens fremstilling.

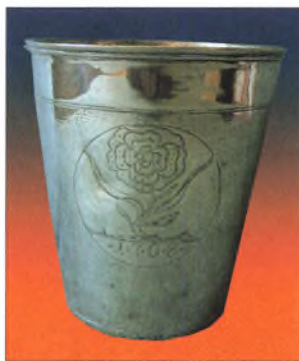
Granatformet bøsse med
initialer JNM-KND 1735

Jørgen og
Karens grav-
sten fra Odder
Kirkegård blev
indsat i muren på
møllebygningen
ca. 1890. Ved
nedrivningen af
møllen fik stenen
en placering på
Rathlousdals tid-
ligere gårdsplads.
På gravstenen kan
man læse:

*Her under hvi-
ler tvende velfornehme
Erlige ægtefolk nafnlig Jørgen Nielsøn Møller
baarne fød i Skegs
Mølle anno 1668 den 7(2) november bode og
døde i Skegs Mølle anno 1739 dend 29 augusti
udi hans alders 71 aar saa og dend dyd og gud-
elskende matrone Karen Nielsdatter
baarne fød udi Fillerup nederste mølle aar 1680
den 6 martii bode og døde i Skegs mol
(begr. 12.12.1738)
(denne linie ulæselig – stenen knækket)
Alder 59 aar og levede tilsammen udi et
Kierligt ægteskab udi 38 aar imidlertid
ere de af Gud velsignit med 5 børn 2
sønner og 3de døttre hvoraf den ene søn og
de 3de døttre er allerede forhen udi her-
ren hensovede Gud gifve dennem
med alle tro christne en glæde-
lig og eere fuld opstandelse.*

Et gammelt barokt sølvbæger, der har stået
både på Fillerup Mølle og Skægs Mølle
er gået i arv gennem flere generationer til
Chr. S. M. Olrik (1815-70), der var direktør
for Den Kongelige Grønlandske Handel.
Bægeret er nu at finde på Odder Museum.

Bægerets initialer RAS MCD og årstal-
let 1708 henviser til de oprindelige ejere,
måske Rasmus Andersen af Fillerup og
Mette Christophersdatter af Odder. De blev
gift 24.6.1687. I bunden er indridset HMS
og navnet Hans Møller. Det betyder med
sikkerhed, at det er Hans Mortensen, der
fra ca. 1715 til sin død 1744 var fæster af
Fillerup Nedermølle og forvalter og her-
redsskriver på Rathlousdal. Han udlånte
penge i stor stil og var en meget velhavende
mand. Bægeret optræder i Hans Mortensens
skifte, og er gået i arv til hans ældste søn
Hans Møller på Skægs Mølle. Det er ham,
der først gif-
ter sig med
Anne Sophie
Worsøe og
efter hendes
død gifter sig
2. gang med
den 22 år
yngre Cecil
Elisabeth.

Barokbæger med årstal og
initialer.

Hans Møller
dør i 1796, og
enken sidder
herefter i

uskiptet bo. Ved Hans Møllers skifte går
det gamle bæger i arv til hans 15-årige søn
Joachim Otto, der læser på Aarhus Latin-
skole. Som 27-årig er han allerede overki-
rurg! To af hans døtre bliver på skift gift
med Chr. S. M. Olrik. Det var hans første
kone Elisabeth Margrethe Møller, der arve-
de bægeret. En søn af dette ægteskab (Chr.

V.M. Olrik) fik derefter bægeret i 1862. Dennes søn inspektør Harald Olrik arvede siden bægeret. Han solgte det til Nationalmuseet, hvorfra det kom tilbage til Odder. Det 10 cm høje bæger er måske lavet af mester Oluf Jensen, der er født i Aarhus og udlæres i København. Han får borgerskab 13.7.1705 og omtales 1712. Der findes en spiseske og en skydepræmie fra 1735. Man må dog sige, at det er med nogen usikkerhed, om bægeret overhovedet er lavet i Danmark. Noget tyder på, at vi skal til

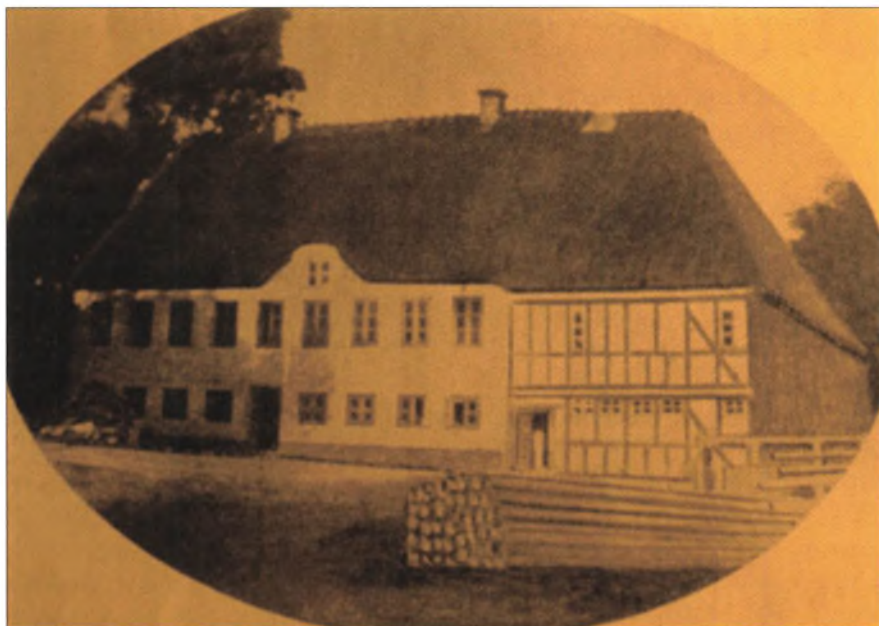
Hans Mortensen og Hans Møllers indridsede navne i bægerets bund. Desuden mestermærke.

Norge, men det må fremtidig forskning vise.

Klaks Mølle

Klaks Mølle mellem Korning og Flemming er blevet næsten 200 år ældre end tidligere antaget pga. nogle fundne egestolper. Stolperne blev gravet frem i den gamle mølledæmning, da opstemningen ved Klaks Mølle 2012 blev fjernet. De menes at have stået i et ældre stemmeværk.

Indtil nu har Klaks Mølle kun været kendt i kilder tilbage til 1610. Ved hjælp af træet er det lykkedes at bevise, at der også har været vandmølle på stedet helt tilbage i år 1450. Man har dateret stolperne ud fra årringenes tykkelse og kan se, at træet er fældet ca. 1450. Der er foretaget en reparation ca. 1463 og endnu en reparation ca. 1590. Klaks Mølle har været en stor og betydningsfuld vandmølle gennem tiden. I

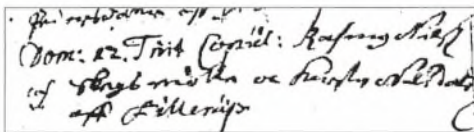
Klaks Møllens gamle hovedbygning (opført 1823)

1700- og 1800-tallet blev der drevet et stort mølleri med op til seks kværne. Efter branden i 1887 blev de nuværende bygninger opført, og man fik installeret en turbine af jern til afløsning for de gamle møllehjul af træ. I de senere år leverede møllen elektricitet til lokalområdet.

I 1688 ejedes møllen af baron Gyldencrone, og da var møllen ”ganske ilde”. I 1698 er møllen overtaget af Rasmus Nielsen, og Søren Wilstrup overtager efter Rasmus Nielsens død i 1747.

Familien Ammitzbøll ejede møllen i tiden 1782-1908.

Rasmus Nielsen (Møller) (Tvillingbroderen til Jørgen) køber Klaks Mølle, der hørte under Ussinggård, i 1698. Samme år den 11. september bliver han gift i Odder

Dom: 12. Trinit. Copul: Rasmus Nielsen af Skægs Mølle og Kirsten Nielsdatter af Fillerup

med Kirsten Nielsdatter fra Fillerup Neder-mølle. (en søster til Jørgens kone Karen Nielsdatter)

De får en søn: Niels, f. ca. 1699, d. 1749, Klaks Mølle, Hornborg

Desværre dør Kirsten kun ca. 3 måneder efter brylluppet, da man kan læse i kirkebogen at: ”Klaks Møllers hustru begravet 19. dec. 1699 i Hornborg!” Hun er formentlig død i barselsseng?

Han bliver gift 2. gang 6 måneder senere den 13.6.1700 med den 25-årige Johanne Andersdatter fra Kalhave. (Johanne dør 1743) I det andet ægteskab er der kun døtre:

Kirsten, f. 1701, Klaks Mølle, Hornborg d.1702, Horsens

Maren, f. 1704, Klaks Mølle, Hornborg d.1712 s.s.

Maren, f. 1707, Klaks Mølle, Hornborg d.1718 s.s.

Anne, f. 1710, Klaks Mølle, Hornborg d. Hjortsvang, Linnerup sogn

Maren, f. 1715, Klaks Mølle, Hornborg d.1784 s.s.

Sølvkaffekande stående på 3 ben,

Kruslåg med initialer RNM-JAD 1732 henfører til ægteparret Rasmus & Johanne ligeknækket korpus og med sort

træhank. Kanden er 31 cm høj og er lavet af mester Christian Frederik Nyested, som havde borgerskab i Horsens 1754-88. Under bunden er indprikket: R.W. 1782 / Vog 62¼ for Rasmus Wilstrup, som var søn af Søren Wilstrup og boede som ugift på Klaks Mølle. Kanden må derfor være en gave til søsteren Johanne Kirstine, der giftede sig

med Lars Ammitzbøll netop i 1782. Kanden har tilhørt Ammitzbøll-familien i mange år, men blev købt af Horsens Museum i 1954 for den nette sum af 3.500,-.

Møllebæger af sølv, hvor man puster i røret for at få vingerne til at køre rundt. Derefter gælder det om at tømme bægeret inden vingerne standser.

Møllebæger fra Ammitzbøll-familien

Foto er vist i Carl Ammitzbølls artikel om Klaks Mølle, men om det har stået på gården er uvist. Møllen fandtes i Ammitzbøll-familiens eje (Holbæk-gård), men man kender ikke dets videre skæbne.

Skæmtebægre er kendte fra re-næssancen eller tidlig barok og er mest udbredte i Holland og Nordtyskland, men desværre er dette bæger uidentificeret.

Møllebægeret fra Bergen har denne pud-sige inskription:

Her males ei med vand, Thi Bacchus Møller er Ved Vind og Vin du kand Ret artig male her. At Møllen friskt kand gaae Blæs friskt, og mal saa væk.

Du skal til Slutning faa Fuldt maal og malet sæk.

Møllebæger med fløjte ca. 1800 *note 1

Hovedvandsæg med initialer foran *MRDM* og bagpå *SW* findes også i Ammitzbøll-familiens eje. Det hjerteformede æg med krone er formentlig lavet i anledning af Søren Wilstrup og Maren RasmusDatter (Møller)s forlovelse eller bryllup i 1750. Ægget er ustempet, H7cm-B4,5cm og vægt ca. 45 g.

Bag- og forside af ægget

Søren Nielsen (Skæg)

Søren Nielsen bliver gift 1. gang 27.12.1699 med Anna Sørensdatter i Odder. I en tælling fra Odder år 1701 står der en gårdmand Søren Nielsen på 22 år, som er gift og har 2 tjenestefolk, det er formentlig ham. Konen dør 2.6.1724, og i ægteskabet er der i hvert fald en søn, der bliver begravet 1706. Herefter gifter han sig 2. gang (en kilde siger 24.9.1725) med Maren Lauridsdatter Schminge (ca. 1687-1765). De får en datter Anna Sørensdatter 17 Marts 1726, (d. 3 Nov. 1806). Datteren gifter sig i Odder med præsten i Trige Hans Jørgen Christophersen Bøgh 27.2.1744. Moderen bor som enke hos datter og svigersøn til hun dør 15.8.1765. Søren Nielsen dør selv 31.7.1744 i Odder.

Et *sølvbæger*, der endnu er i en gren af Ammitzbøll-familien, fører os tilbage til Søren Nielsen Skæg og Maren Lauridsdatter og har initialerne *SNSS-MLD* og årstallet 1735. Det barokke bæger er formentlig lavet i Horsens. Desværre er det ikke lykkedes at få et foto af bægeret, men et lignende fra samme periode ses her:

Barokbæger fra Horsens ca. 1730

Noget af sølvtøjets videre færd:

Hovedvandsægget blev senere arvet af Andreas B. Marcussens datter (Kir)Stine (1822-80) i "Smedehuset" i Strands. Datteren Mette Marie overtog derefter ægget, der gik videre til søsteren Petrine. Hun giver det til Margrethe Jørgensen f. Johnsen /Lindegården. Hendes datter Astrid giver ægget til sin morbror urmager Søren Peter Johnsen i Frederiksgade, Aarhus. Sønnen Einar overtager herefter ægget.

Strøbøssen, kruset med sølvglag og den runde æske er stadigvæk i Ammitzbøll-familiens eje. Hvordan sølvtøjet er havnet på Mols er sket på følgende måde gennem flere generationer:

Rasmus Nielsen Skægs datter Maren Rasmusdatter gifter sig med Søren Wilstrup (1714-1781) på Klaks Mølle.

Søren Vilstrups datter Johanne Kirstine (*1750) gifter sig med Lars Ammitzbøll (1752-1831) på Klaks Mølle i 1782. Deres søn Søren Ammitzbøll (1787-1829) gifter sig med Maren Møller 1817.

Deres datter Hagar Marie Ammitzbøll (1790-1870) gifter sig med pastor Andreas Bjørn Marcussen, Tved 1817.

Andreas Bjørn Marcussen (1782-1837)

De får 8 børn, blandt dem Søren Marcussen (*10.11. 1829) der overtager gården i Strands i 1840. Søren Gifter sig med Mette Kirstine Sørensdatter 1861 i Vistoft. Han dør 5.3.1900.

*Hagar Marie Marcussen med børnebørnene
Andreas Bjørn og Hagar Marie ca. 1870*

Søren og Mette Kirstine får 9 børn, af disse *Andreas Bjørn Marcussen* (*29.11.1863-22.11.1930). Andreas Bjørn gifter sig 25.5.1889 i Vistoft med Ane Rasmussen. Ægteparret får 10 børn og deriblandt: Ernst Søren Ammitzbøll Marcussen (18.9.1898-5.7.1979), der gifter sig med Magda Marie

Stentøjskruset, der er 16 cm højt og 10 cm Ø, er formentlig er af tysk oprindelse og påsat et ustemplet sølvlæg. (Nok lavet i det Østjyske.)

Smykkeæske?
(ustemplet,
1700-tallet
tysk?)

Pedersen i Roldsø 29.11.1927. De ejer gården i Vrinners og deres eneste barn er *Søren Marcussen* (*15.6.1931), der er den nuværende ejer af gård og sølvtøj.

Desuden skal nævnes alterkalken i Underup Kirke. Den blev givet i 1764 af Hans Marcussens frue på Rask. (se note 2)

Klaks Mølle i dag med den "nye" hovedbygning fra 1863

LITTERATUR OG KILDER:

Thorvald Madsen: "Et gammelt Sølvbæger fra Skægs Mølle ved Odder" ("Arv og Eje" 1957)

Thorvald Madsen: "Skægs Mølle" i "Østjysk Hjemstavn" 1955

Sven Fritz: "Rasmus Andersen, guldsmed i Horsens 1682-1693) DGB 1970

Anne Marie Skovfoged: "Mindesmærker i Odder Kommune"

Anne Marie Skovfoged; "Sten- og billedhuggerarbejdet i Rathlousdals Have".

Carl Ammitzbøll: "Klaks Mølle i 1860"erne" i "Østjysk Hjemstavn" 1939

B. Knie-Andersen: "Horsens, købstaden og guldsmedene 1500-1900."

Jørgen Olrik: "Drikkehorn og sølvstøj" 1915.

Chr. A. Bøje: Danske sølvmærker. 1982.

Hads Herreds Tingbog.

Kirkebøger i Odder, Hornborg.

Mandatsliste 1701 i Odder.

Søren Ammitzbøll Marcussen: Familiebilleder.

Lars Ammitzbøll: Foto og diverse oplysninger.

Fotografen Wichmann: Foto af kaffekande fra Horsens Museum

Note 1: Mester Jan Jansen Greve d.y. virksom i Bergen 1795-1846.

Note 2. Kalken er udført 1764 af Knud Rasmussen Brandt, Horsens, som gave fra kancelliråd Hans Marcussens frue på Rask. Hun var først gift med Lars Henriksen Ammitzbøll (byfoged i Fredericia)

Ulstrup Slot

1579-2014

Af: Kurt Quist Nielsen

Smukt beliggende op ad Gudenåen, midt mellem Langå og Bjerringbro, ligger Ulstrup Slot. Historien går tilbage til 1300-tallet, hvor det tilhørte *Jens Brandsen*. Det var blot en gård, men det var den første i et storslået byggeri, der fulgte efter. *Jens Nielsen (Løvenbalk)*, Aunsbjerg, fik Ulstrup i pant i 1404, og to år senere blev det tilskødet dronning Margrethe.

Slægten Skeel

Christen Skeel

I slutningen af det 16. århundrede erhvervedes slottet af rigsråd Christen Skeel, født på Gl. Estrup. Han var gift med *Margrethe Brahe*, Tycho Brahes

søster. Christen byggede den lave nordfløj, som stod færdig i 1590. På muren står jernbogstaverne CS MB IS for Christen Skeel, Margrethe Brahe og sønnen Iørgen Skeel.

Rigsråd Christen Skeel (1543-1595) var den egentlige grundlægger af Ulstrup Slot. Han var eneste søn af Albret Skeel til "Hegnet, Hammelse og Fussingø". Han blev i 1579 ejer af landsbyen Ulstrup, der nedlagdes. Hans mål var at gøre slottet til hovedgård, hvilket lykkedes, da han af Frederik II havde fået overdraget 13 gårde omkring Langå. Blandt disse var Ulstrup gård og gods. Byen genopstod i 1800-tallet som stationsby.

Christen og Margrethe brugte ikke slottet som fast bopæl. De boede mest på Fussingø og opholdt sig også meget på Aakjær, hvor han døde den 26. august 1595. Efter hans død bosatte Margrethe Brahe sig på Ulstrup Hovedgaard, hvor hun levede 19 år som enke og døde i 1614 på Aakjær. I dag er den lave nordfløj en rest af Christen Skeels byggeri.

Jørgen Skeel udbyggede

Deres yngste søn, Jørgen Skeel (1578-1631), overtog gården, som han i 1615-1617 udbyggede til et renæssanceslot. Det var med fire fløje, 2 hjørnetårne, lukket med en portfløj mod øst i to stokværk, trappetårn og en voldgrav rundt om det nu storslåede borganlæg, der stod færdigt i 1617. Han lod også indrette et slotskapel i

den søndre del af østfløjen. Hans søn, gehejmeråd Christen Skeel, byggede staldbygningerne og laden.

Det synes at have været hans mening at efterligne Chr. IV's Frederiksborg Slot. Af dette står endnu sydfløjen og stueetagen af den nordlige fløj, de to hjørnetårne mod øst og portfløjen med sandstensportalen.

Han giftede sig første gang i 1607 med Kirsten Lunge, som døde 27 år gammel i barselsseng. Hans andet ægteskab i 1614 var med Jytte Brock (1595-1640), og han blev dermed den første Skeel, som hustruen fik i bryllupsgave på Gammel Estrup.

I 1616 blev Jørgen Skeel slået til ridder af Christian IV, da han havde udmærket sig i Kalmarkrigen 1611-13. Han blev senere, af en enig dansk adel, valgt til rigsmarsk. Han døde i 1631, 53 år gammel, på en af sine herregårde, Hvidkilde på Fyn.

Ulstrup Slot, som det tager sig ud i dag.

Christen Skeel

Gehejmeråd Christen Skeel ”den rige” (1623-88) til bl.a. Ulstrup, Gl. Estrup, Sostrup, Ørbækgaard, Skærvad og Kællinghøj, Kærstrup, Nørregaard, Eskær, Rosenlund, Ravnholt, Tølløse, Orelund, Søgaard og en betydelig mængde strøgods.

Christen Skeel arvede, som Jytte Brock og Jørgen Skeels eneste overlevende barn, hele godsimperiet. Han blev i 1652 gift med *Birgitte Rosenkrantz* (d. 1677) og fortsatte og afsluttede på flere områder faderens arbejde for at gøre Ulstrup til en komplet herregård.

Det var ham, der øst for borggården anlagde den nuværende ladegård, hvis tre røde grundmurede længer danner en usædvanlig smuk helhed.

Den store agerumslade har årstallet 1664 på sydgavlen, og på den nordre staldbygning kan jembogstaverne CSBRK 1668 ses. (Christen Skeel, Birgitte Rosenkrantz).

Den søndre staldbygning har dog inskriptionen E. Raben 1797, hvilket kan indikere, at den byggedes eller ombyggedes af grevinde Eleonora Scheel, f. Raben.

Hospitalsstiftelser og udvidelser

Christen Skeel oprettede flere hospitalstiftelser, bl.a. byggede han Langå Hospital, der fungerede som ”pensionistbolig” for gårdens ansatte.

Han forøgede omfanget af sine besiddelser betragteligt. Ulstrup Gods forøgede han med huse og gårde i Hjermind og ”købte af kronen Vinge, Langaa og Thorup tiender”, så godset omfattede næsten hele Vinge og Langå-Thorup sogne samt 15 gårde og 4 huse i Vester Velling, Skjern og Hjorthede sogne. Christen Skeel, ”den rige”, ansås under sin levetid for at være Danmarks rigeste mand.

Han opholdt sig en del på Ulstrup Slot. På en rejse fra Viborg i marts 1688 blev han stærkt forkølet og måtte gå i seng, da han kom hjem til Ulstrup. Sygdommen viste sig at være dødelig, og han døde på Ulstrup den 23. marts.

Jørgen Skeel giftede sig med 13-årig

Kammerjunker Jørgen Skeel (1656-95) til Gammel Estrup, Ulstrup, Sostrup, Skærvad, Ørbækgaard, Krenkerup, Rosenlund, Nørregaard m.fl. var eneste søn af Christen Skeel og Birgitte Rosenkrantz og giftede sig i 1691 med den kun 13-årige *Benedikte Margrethe Brokdorf*. Jørgen Skeel koncentrerede sig om godsimperiets drift og tilkøbte Skjern og Karmark, hvormed han øgede sine godsbesiddelser i området omkring Ulstrup.

Han bestilte hos flamske vævere en række meget fornemme gobeliner af hans mange hovedgårde, deriblandt Ulstrup. Disse gobeliner hænger i Gammel Estrups riddersal. Han døde, kun 39 år gammel, og efterlod sin unge gravide hustru på Gl. Estrup, som var deres hjem.

Christen Skeel

Kammerherre Christen Skeel (1695-1731) til Gammel Estrup, Ulstrup, Sostrup, Skærvad, Ørbækgaard, Krenkerup, Rosenlund, Nørregaard, Skjern, Karmark, Himmelstrup, Viskum og Østergaard m.fl.

Han fødtes 7 måneder efter faderens død og blev gift med Augusta von Winterfeldt 1716. Parret interesserede sig ikke meget for Ulstrup, da deres hjem var Gammel Estrup, hvor de ændrede og indrettede hovedbygningen efter tidens smag. I hans tid blev Gammel Estrup gjort til stamhus, og han oprettede grevskabet Scheel. Han døde 36 år gammel, og hans enke Augusta von

Winterfeldt, boede på Ulstrup til sin død i 1740.

Istandsættelse og modernisering (1731-1767)

Overstaldmester, kammerherre, gehejme-konferenceraad, greve *Jørgen Scheel* (1718-1786) til grevskabet Scheel, Stamhus Gammel Estrup, Ulstrup m.fl. var den første, som stavede slægtsnavnet Scheel i stedet for som hidtil Skeel. – Han giftede sig første gang 22 år gammel med en holstensk adelsdame, *Lucie von Thienen* (1718-1740) og fik med hende sit eneste barn, sønnen Christen. Efter sin første kones død giftede han sig med *Charlotte Louise von Plessen* (1720-1801).

Ulstrup var nu forfaldent, og 1754-55 nedrev han vestfløjen og begyndte en istandsættelse af det gammeldags indrettede slot. Jørgen Scheel havde bestemt Ulstrup til bolig for sin søn, *Christen Scheel*, hvorfor han i 1765-1767 lod det restaurere og modernisere med hjælp fra en af tidens toneangivende arkitekter, G. Rosenberg. Trappetårnet på sønderhusets gårdside blev fjernet, og på dets plads blev der anbragt en indvendig fri trappe og en statelig indgangsdør.

Over indgangsdøren placeredes en tavle med det grevelige Scheelske våben til venstre og det Plessenske til højre. Derunder indskriften: I S 1767 C L V P (Jørgen Scheel og Charlotte Louise von Plessen).

De gamle vinduer fjernedes, og nye ”engelske vinduer” med 4 rammer i karmene sattes ind i den søndre fløj og i den toetagers ”stump” af nordfløjen. Slotskapellet nedlagdes. Altertavlen kan i dag ses i Hjorthede Kirke. Inde i sønderhuset blev der bygget store opholdsværelser i stueetagen, en smuk bred dobbeltrappe op til overetagen, hvor sove- og gæsteværelser indrettedes. Til alle værelser lavedes brede

”hollandske” døre. Voldene blev sløjfet og voldgravene syd, vest og nord for slottet fjernet.

Dette nye anlæg med 3 fløje, to hjørnetårne og med kun én voldgrav mod øst svarer til det slot, som ses i dag. Da ombygningen var færdig, tilskødede den gamle greve i 1767 sønnen Christen Scheel gård og gods.

Christen Scheel

Greve Christen Scheel 1743-1771 til grevskabet Scheel og Stamhuset Gammel Estrup

Han blev gift med *Eleonore Agnes Raben* i 1765. Hun var datter af Christian Frederik Raben og Berte Scheel von Plessen, hofdame hos prinsesse Sophie Magdalene. Christen Scheel overtog Ulstrup 1767 efter faderens reovering af hovedbygningen og avlsbygningerne, og den unge familie flyttede ind på Ulstrup, hvor de dog ikke blev boende ret længe.

Christen Scheel blev som 25-årig udnævnt til dansk gesandt ved kejserinde Katharina II's hof i St. Petersborg af J. H. E. Bernsdorff. Afrejsen for Christen Schell og hans lille familie, der foruden den gravide hustru nu også bestod af to døtre, fandt sted i efteråret 1768 og gik via Riga til Skt. Petersborg. Ved ankomsten blev de installeret i et passende lejet palæ i den russiske hovedstad, og livet som gesandter ved det russiske hof kunne begynde.

Det var ingen let opgave, Christen Scheel var blevet sat på ved det russiske hof. Katarina den Store påstod at have arvekrav på Holsten, og hun benyttede sig derfor af enhver lejlighed til at blande sig i dansk udenrigspolitik. Det var ikke nemt at formå hende til at lette presset på Danmark. Christen Scheel opnåede dog sin karrieres største succes, da det i 1769 lykkedes ham at få kejserinden til at gå med til en dansk-russisk traktat, der regulerede forholdet til

arvefjenden Sverige og som samtidig gjorde en ende på de russiske krav på Holsten. Det var en stor sejr for Christen Scheel og hans beskytter, udenrigsminister Johann Bernstorff.

Kun 28 år gammel blev Christen Scheel en efterårsdag i 1771 revet bort efter kort tids sygdom. Hans død kom som et chok for omgivelserne i Skt. Petersborg og hjemme i Danmark. Han døde, efter samtidige optegnelser, af sygdom, men rygtet fortæller, at han blev myrdet med gift af selveste general Orlov, som i en lang periode var den russiske kejserindes elsker.

Grevinde Eleonore

Agnès

Raben 1743-1808

Hun havde allerede i Danmark født to piger, og efter ankomsten til Skt. Petersborg i 1768 fødtes tvillingerne Frederik og

Jørgen Scheel. Til familiens store sorg døde Frederik Scheel allerede efter en måned, og igen havde familien kun én søn og arvtager. Familien fortsatte dog med at vokse, og i 1770 fødtes datteren Juliane Marie Scheel, som senere kom til at udmærke sig i fortællingen om Ulstrups skæbne.

Som en kun 28-årig enke befandt grevinden sig nu i en vanskelig situation. Alene i Skt. Petersborg uden forsørger og økonomiske midler skulle hun rejse den lange vej hjem til Danmark.

Hun var atter højgravid og havde fire små børn at tage vare på, og hun skulle have

kisten med sin døde mand og et dødt barn med sig hjem. Da hun manglede penge til hjemrejsen, måtte hun sælge sit kostbare ostindiske spisestel.

Traditionen fortæller, at selveste Katarina den Store købte porcelænsstellet. Da alt var pakket og klar til hjemrejsen, stod Katarina parat og overrakte Eleonora porcelænet som en kostelig gave at tage med hjem. Porcelænet er antagelig det, som i dag kan ses på Gl. Estrups Herregårdsmuseum.

Midt om vinteren 1772 rejste Eleonora så hjem til Danmark. Hendes yngste datter fødtes senere på året i Danmark, og på Ulstrup indrettede hun sit højmoderne, elegante hjem i rokokostil for sig og sine fem børn - fire døtre og sin eneste søn Jørgen. Hun levede 37 år som enke og boede fast på Ulstrup, hvor hun drev godset til sin død.

Eleonore Raben døde 65 år gammel på Ulstrup den 21. juni 1808 og blev begravet ved siden af sin mand, Christen, og sin søn, Frederik, i familiens gravkapel i Auning Kirke.

Haveanlæg

På Ulstrup står haveanlægget med lindesalléerne som et minde om hendes tid som ejer.

En obelisk i parken bærer indskriften ”Til evig Amindelse af den eyegode Frue Eleonora Grevinde af Scheel fød Raben, som dette Sted har selv ladet indrette og forskiønne”.

På bagsiden af obelisken kan man læse: I Aaret 1797 har Hans Exelence Herr Geheime Conferenzraad Heinrich Adam Brockenhuus Ridder af Elephanten ladet opsætte denne Pyramid mig uafvidende, hvilket anføres til evig Erindring af denne uforlignelige trofaste Ven og Slægt”. Den sydlige staldbygning har inskriptionen ”E RABEN 1797”, hvilket indikerer, at den

byggedes eller ombyggedes af Eleonore Raben.

Christen Scheel

To af Greve Christen Scheel og grevinde Eleonores børn har haft speciel betydning for Ulstrup og dets historie:

Jørgen Scheel

Kammerherre greve Jørgen Scheel (1768-1825) til Grevskabet Scheel, Stamhus Gammelestrup Ulstrup m.m.

Jørgen Scheel, kaldet Den vilde Greve, blev født ind i stor rigdom, men satte det hele over styr. Han viste sig at være en levemand og ødslede familiens formue bort. Hans ekstravagance og økonomiske uansvarlighed var årsagen til, at Scheel-slægtens østjyske gods-imperium blev opløst i årene efter 1807.

Han giftede sig i juni 1790 med *Christiane Mette Bille Brahe*, som var datter af en søster til hans mor, Eleonore Raben, og dermed hans kusine.

Hans farmor, Charlotte Louise Scheel von Plessen, boede på Gl. Estrup, hans mor på Ulstrup, så de nygifte flyttede ind på Sostrup, en af hans mange herregårde. På Sostrup tog det unge par fat på istandsættelse og indretning af den gamle herregård. Der sparedes ikke med penge, og Jørgen Scheel brugte enorme summer. Det siges bl.a. at han, på Sostrup, havde Danmarks fornemmeste bibliotek, der talte over 10.000 værker.

I sommeren 1795 tog parret på udenlandsrejse, først på et kurophold i Carlsbad, derefter til Dresden, Regensburg og videre til Wien. I Wien fik Jørgen Scheel meddelelse om, at kreditorerne trængte sig på. Det har bestemt ikke fået han til at føle sig fristet til at rejse tilbage til Danmark, så han fortsatte sin rejse til Rom i 1796.

Mette Bille Brahe blev i Wien, da det senere viste sig, at hun ventede parrets tredje barn. I et flertal breve bad hun Jørgen Scheel vende tilbage til Wien, men han fortsatte med sin rundrejse i Italien. En kammertjener måtte, til sidst, rejse fra Danmark for at hente hende hjem i sommeren 1796.

I februar 1796 var der faldet to højesteretsdomme. Jørgen Scheel skulle betale sin gæld til et Hamburgfirma samt en intern gæld i Danmark. Noget måtte der ske, så hans mor, Eleonore Raben, så ingen anden udvej end at henvende sig til administratorer. Gælden, bare i Danmark, beløb sig på dette tidspunkt til 200.000 rigsdalere. I juni og juli 1796 fulgte så en række tvangsauktioner på Sostrup.

Jørgen Scheel var på rejse i Europa i hele seks år, fra 1795 til 1801, og det var tydeligt, at han flygtede fra sit økonomiske ansvar. I 1801 forlod han til sidst Italien og begyndte sin rejse hjem mod Danmark. I Paris lykkedes det ham at leve på gæld og andres velvilje i nogle måneder, men snart blev han fundet af kreditorerne, som ville have deres penge her og nu. Han måtte bede den danske gesandt om et lån, så han kunne flygte fra Paris og fortsætte sin rejse mod Danmark.

Jørgen Scheel pantsatte Ulstrup Hovedgård til den Hamburgske bankier, Gumbrecht Mose, direkte efter sin mors død år 1808. I 1813 solgte han samtlige gårde og huse i Skjern og Vester Vellings sogne til sine fæstebønder for en samlet sum på 225 rigsdaler. Det drejede sig om over 100 ejendomme. Handelen blev sluttet ved en købekontrakt allerede d. 16. dec. 1811. Skøderne blev dog først udstedt og underskrevet i 1813, idet der skulle udfærdiges skøde for hver enkelt ejendom.

Jørgen Scheel døde alene, forgældet og umyndiggjort på sin søsters herregård Hel-

lerup på Fyn. Efter Greve Jørgen Scheels enorme fallit var det kun muligt at redde stamhuset Gammel Estrup af det store gods-imperium til sønnen Christen.

Slægten Skeel ejede Ulstrup Slot, i lige mandslinje, otte generationer indtil 1818.

Louis Antoine Fauvelet de Bourienne

I 1818 købte den franske gesant i Hamburg, Napoleons kammerat på militærskolen og privatsekretær, Louis Antoine Fauvelet de Bourienne, Ulstrup. Han blev fransk statsminister efter Napoleons fald. Bourienne afstod Ulstrup til den danske stat i 1827, da han var kommet i økonomisk uføre. Den danske stat solgte Ulstrup på auktion 1835.

Komtesse Juliane Marie Scheel (1770-1835)

Hun var den ødsle Jørgen Scheels ugifte lillesøster og var født i St. Petersborg 1770. Juliane Marie Scheel blev boende på Ulstrup efter at Fauvelet de Bourienne havde købt slottet. Det fortælles, at hun stod i et vindue under auktionen i 1835 og holdt sig fast i gardinet. Da hammeren faldt, segnede hun død om og rev gardinet med sig i faldet.

Kirkebogen afslører dog, at Komtesse Juliane Marie døde 7. marts 1835, men auktionen blev afholdt 3. marts, så legenden holder ikke helt.

Hun skildres af Blicher i ”Den jyske hvide Dame” og kan stadigvæk træffes, som spøgelse, på Ulstrup den første torsdag i måneden.

Forskellige ejere 1835 - 1934

Gennem resten af 1800-tallet og frem til 1934 havde Ulstrup forskellige ejere. Bl.a. kan nævnes *Peter Gottlieb Kock*, som ejede

Ulstrup fra 1835-1850. Han forbedrede jorden og skovens drift, udvidede teglværket, som fandtes på gården og anlagde et dampbrænderi i 1840.

Ejerskifte

Greve Jørgen Scheel, sønnesøn til den ødsle lensgreve Jørgen Scheel, som gik fallit, erhvervede atter Ulstrup Herregård til familien Scheel i 1857 fra lensgreve *F. M. Knuth-Knuthenborg*. Han solgte dog gården til kammerherre, hofjægermester, greve *Sigismund Ludvig Ahlefeldt-Laurvig* i 1868.

Greve Sigismund Ludvig Ahlefeldt-Laurvig var den eneste, som ejede Ulstrup en længere tid (1868-1917), efter at gården blev solgt på auktion 1835. Hans søn, greve *Frederik Julius Ahlefeldt-Laurvig*, drev Ulstrup som forpagter i en række år.

Greve Sigismund Ludvig Ahlefeldt-Laurvig, som ejede Ulstrup i næsten 50 år, solgte Ulstrup, i 1917, til *William Hansen*, der overdrog godset til Kammerjunker *Oluf Bech*, som døde i 1920.

I 1921 blev Ulstrup købt af godsejer *J. Laursen* fra Ormstrup og Rentier *S. Christian Hansen*.

Nu gik Ulstrup ud af Herregårdenes tal. Af det tilbagestående samlede areal på 620 ha, hvoraf 278 ha landbrugsjord, 55 ha eng og 275 skov, blev der i 1923 solgt ca. 200 ha agerjord, som blev udstykket i 32 statshusmandsbrug, og 1925 blev skoven afhændet. 1928 blev avlsgården og 75 ha af jorden samt sydfløjen og østfløjen af hovedbygningen solgt til *N. Kjellerup*.

Tivolidirektør *Christian Toft* købte slottet i 1930'erne, og fra 1960 til sidst i 70'erne blev det forlystelsespark med delfinarium og dyrehave.

Sandstensportalen, der blev bestilt af rigsmarskal Jørgen Skeel, blev et pragteksempel på renessansens billedhuggerkunst.

Lilly og Carl W. Friis. Ulstrupfonden 1980

Dyrlæge dr. med. vet. Carl W. Friis (1921 - 2004). Lilly Friis f. Preetzmann (1925 - 2012) erhvervede i 1980 "Ulstrup Slot".

I begyndelsen af 1981 begynder de at planlægge en tiltrængt renovering af anlæget.

De fjerner delfinariet og dyrehavens bygninger og begynder at restaurere hovedbygningen, avlsbygninger og park. Der var et tæt samarbejde med Kulturarvsstyrelsen og restaureringsarkitekt Erik Einer Holm MAA, da hele bygningskomplekset var og er fredet.

Først i 1984 kunne de flytte ind i hovedbygningen, men restaureringen var langt fra fuldført.

I en lang række år var et antal murere og tømrere fast ansat. Projektet viste sig at være betydeligt større, end nogen havde forestillet sig.

Specielt skal nævnes tømrermester Ejler Fisbechhuus. Uden hans uvurderlige indsats ville istandsætningen af bygningerne ikke have kunnet gennemføres.

Ulstrupfonden

I 1990 overdrog Lilly og Carl W. Friis godset til en almennyttig fond. Fondens formål er "at restaurere og bevare Ulstrup Hovedgårds bygninger" og "fastholde Ulstrup Slots kulturværdi" samt "stille lokaler til rådighed for kunstneriske og kulturelle formål". Familien er repræsenteret i fondsbestyrelsen sammen med udefra kommende medlemmer.

Carl W. Friis døde i 2004 i en alder af 83 år og Lill Friis f. Preetzmann døde i 2012, 87 år gammel.

Fonden fortsætter arbejdet med restaurering og vedligeholdelse, som stadigvæk er en stor opgave. Arealerne er forøget ved

køb af omkringliggende skov og mark og er i dag på ca. 650 ha.

Slottet

En bæk kommer rislende ned fra skovklædte skråninger. Den gav tidligere vand til et møllehjul og fyldte voldgraven med frisk rindende vand. I bakkerne var der let agerjord, i skovene vildt og brænde, på engene græsning og hø og i Gudenåen fisk i mængde. Den var en vigtig trafikvej og langs den oprettedes teglværker.

Ulstrup Slot er i dag en rest af den store firefløjede renæssanceborg, som rigsmarskal Jørgen Skeel lod bygge i begyndelsen af det 17. århundrede. Det består i dag af tre fløje. En stor sønderfløj i to stokværk (etager), en østfløj i et stokværk med et fremspringende porttårn og en nordre fløj med en kort stump i to stokværk, som støder op mod det gamle, lave hus fra 1590-tallet. Nord- og sydfløjenes gavle er prydede med tre par vandrette murbånd og flankeres af to ottekantede hjørnetårne.

Der er adgang til borggården fra øst igennem ladegården, som er et imponerende, regulært grundmuret anlæg fra 1668. Indkørslen til slottet sker via en dæmning midt over den østre voldgrav, som er den eneste tilbageværende af de fire oprindelige grave.

Sandstensportalen

Omkring portåbningen i østfløjens porttårn er en sandstensportal med rig ornamentik. Det var rigsmarskal Jørgen Skeel, der bestilte den til sin nye herregård, og den blev et pragteksempel på renæssancens billedhuggerkunst, hugget af stenhugger Claus Lauritzen fra Kolding. På hver side om porten står to portvogtere, inspireret af den hollandske kobberstikker Hendrik Goltzius fremstilling af de romerske helte: Horatius Cocles og Titus Manlius Torquatus.

Den danske adel kunne spejle sig i de romerske krigere. Deres jord og privilegier var også grundlagt på de forpligtigelse, de påtog sig til landets forsvar, og under renæssancen blev det populært at afbilde romerske helte i kunsten.

Over portalen ses følgende indskrift:

"Psalm 116. Hvorledes skal jeg betale Herren alle hans Velgierninger, som han gør mod mig. Jeg vil paakalde Herrens Navn.

Fr. Kirsten Lunge, Jørgen Skeel til Sostrup ridder. Fr. Jytte Brock. Anno 1617".

Horatius Cocles var en af de mest populære romerske soldater i Roms historie. Han forsvarede broen over Tiberen mod den etruskiske konge, Lars Porcennas angreb år 509 f.Kr. – På heroisk vis lod han sine kammerater bryde broen ned bag sig, mens han holdt fjenderne tilbage. Tiberguden reddede ham fra druknedøden, og han formåede at svømme tilbage til sine soldaterkammerater. På denne måde reddede han Rom fra etruskisk invasion.

Titus Manlius berømmelse byggede på en familietragedie. Han dømte sin egen søn til døden for at have handlet mod ordre i et slag syd for Rom.

På portalen står *Horatius Cocles* i færd med at hugge med sit sværd. Egnens folk døbte ham *Niels Ebbesen*. *Titus Manlius Torquatus* må så have heddet *Grev Gert*.

Portalen er en kopi af den oprindelige, der blev taget ned midt i 80'erne og nu opbevares på slottet. Den var i så dårlig stand, at den ikke længere kunne tåle at stå udenørs. Kopien blev støbt i 1984 af materialet densit. Støbeformene blev lavet i Viborg og støbningen udført af tømrermester *Eiler Fisbechhus*.

Skove

Ulstrup Slot har fem skove: Ulstrup Skovene nord for slottet, *Sophienlund* øst for Ulstrup by, *Løvskaal* og *Skjern Skov* mellem *Løvskaal* og *Karmark Mølle*, *Karmark Skov* og *Gl. Essendrup Skov* øst for *Lundalsvej*. Her er det meget populært med selvskovning og ridning.

Gudenåen løber gennem Ulstrups arealer, hvor lystfiskere driver deres hobby.

Arrangementer

På "Ulstrup Slot" har, siden *Carl W. Friis* og *Lilly Fris* overtagelse, forskellige arrangører holdt årlige arrangementer som kunststillinger, koncerter, markeder, messer og selskaber.

Ejere af Ulstrup Herregård "Ulstrup Slot"

Familien Skeel.

1579 - 1595

Rigsråd *Christen Skeel* til *Hegnet*, *Hammelmose* og *Fussingø*. overtog området 12. marts 1579 fra *Frederik II*

1595 - 1631

Rigsmarsk *Jørgen Skeel* til *Sostrup*, *Ulstrup*, *Gammel Estrup* m.m. Udbyggede gården til et firefløjet slotsanlæg 1615-17.

1631 - 1688

Gehejmerraad *Christen Skeel* til *Sostrup*, *Ulstrup*, *Gammel Estrup* m.m. "Danmarks rigeste mand"

1688 - 1695

Kammerjunker *Jørgen Skeel Stamhus* *Gammel Estrup*.

1695 - 1731

Kammerherre Greve Christen Skeel (Scheel) til grevskabet Scheel. Stamhus Gammel Estrup.

1731 - 1767

Overstaldmester, Kammerherre, Gehejmekonferensraad Greve Jørgen Scheel til grevskabet Scheel. Stamhus Gammel Estrup. Restaurerede slottet 1765-67 til det nuværende udseende.

1767 - 1771

Greve Christen Scheel til grevskabet Scheel. Stamhus Gammel Estrup.

1771 - 1808

Grevinde Eleonora Agnes Scheel f. Raben. Den unge enke efter Greve Christen Scheel boede fast på Ulstrup og drev godset til sin død 1808.

1808 - 1818

Kammerherre Greve Jørgen Scheel til grevskabet Scheel. Stamhus Gammel Estrup. Overtog Ulstrup efter moderens, Grevinde Agnes Scheel f. Rabens død 1808. Slødede familieformuen bort og pantsatte godset direkte efter sin mors død til den Hamburgske bankier Gumbrecht Moses år 1808.

Ejere efter 1818:

1818 - 1827

Louis Antoine Fauvelet de Bourienne, den franske gesant i Hamburg, Napoleons kammerat fra militærhøjskolen og tidligere privatsekretær, købte Ulstrup 1818. Han blev fransk statsminister efter Napoleons fald. Bourienne afstod Ulstrup til den danske stat 1827 da hans pengeforhold var kommet i uorden.

1827 - 1835

Danske stat.

1835

Overretsprøkurator Ph. J Knudsen købte derefter Ulstrup gods af den kgl. kasse ved auktion. Han overdrog umiddelbart skødet til:

1835

Kgl. hofbager Piper, som atter solgte gården til sin dygtige forpagter:

1835 - 1850

Forstråd, kammerråd Peter Gottlieb Koch. Han afløste hoveriet, bortsolgte en del af godset, udvidede det til gården hørende teglværk, anlagde et dampbrænderi, satte skoven i forstmæssig drift og tilplantede en del af de lettere jorde.

1850 - 1854

Cand. jur. F. Mourier-Petersen.

1854 - 1857

Lensgreve F.M. Knuth-Knuthenborg.

1857 - 1868

Greve Jørgen Scheel, Gammel Estrup. Sønesøn af den vidtløftige lensgreve Jørgen Scheel.

1868 - 1917

Kammerherre, hofjægermester, greve Sigismund Ludvig Ahlefeldt-Laurvig, hvis søn greve Frederik Julius Ahlefeldt-Laurvig drev Ulstrup som forpagter i en række år.

1917 - 1918

William Hansen

1918 - 1921

Kammerjunker O.B.S. Bech

1921 - 1928

Godsejer J. Laursen, Ormstrup og Rentier S. Chr. Hansen (tidl. Marsvinslund). Frasolgte dele af jorden, hvoraf der oprettedes 32 husmandsbrug. Endvidere frasolgtes skoven til Skovrider Fr. Monrad år 1925.

1928 - 1934

Proprietær N. Kjellerup. Avlsgården, resten af jorden, hovedbygningens sydfløj og den sydlige del af østfløjen hen til porttårnet.

1933 - 1939

Forpagter J. Bech. Kun landbruget alene.

1934 -

Tivolidirektør Chr. Toft købte sydfløjen og østfløjen hen til porttårnet med park og have.

1939 erhvervede han avlsbygningerne og resten af slotsbygningerne.

1951 - 1980

Nina og Christian Toft. Forlystelsespark med bl.a. delfinarium og dyrehave.

1980 - 1990

Dyrlæge dr. med. vet. Carl W. Friis og Lilly Friis.

1990

Godsejer Lilly Friis og godsejer, dyrlæge, dr. med vet. Carl W. Friis Fond. ("Ulstrup-fonden"). Ulstrup drives i dag som en fond, med formål at bl.a. restaurere og bevare Ulstrup Hovedgårds bygninger, samt stille lokaler til rådighed for kunstneriske og kulturelle formål. Såvel avlsbygninger som "Slottet" er fredet.

Kilder "Historie":

Ulstrup Slots hjemmeside: www.ulstrupslot.dk
Danske Slotte og Herregårde.

Gammel Estrup - Herregårdsmuseet.

Hugo Matthiessen. " En greve".

Østjyske herregårde.

Danske herregårde.

Rasmus Søndergaard.

L. K. Laursen. Busbjerg-Bladet. 1979.

Diplomatarium Danicum / Breve.

Busbjerg-Bladet 2012.

A. P. Hansen (1860-1948)

- fotograf og opfinder

Af: Børge Nielsen

Mange mennesker i Brabrand og omegn har sikkert i deres fotoalbum o. lign. billeder, hvor der i nederste højre hjørne i relief er præget: "A. P. Hansen Brabrand".

A. P. Hansen står for Anders Peter Hansen, født i Herskind 16. juni 1870 og uddannet mejerist.

Mejeribestyrer blev han også og tog adskillige præmier hjem. Det var imidlertid fotograferingen, der blev hans store interesse, og i mange år efter, at han sluttede som mejeribestyrer, helligede han sig fotografiet, der faktisk herefter blev hans levevej.

A. P. Hansen

Al Fotografering udføres

saavel ude som i Hjemmet ved kunstig Lys. — Prøvebilleder leveres for Bestillingen.

A. P. Hansen.

Omkring 1910 startede han sin fotografivirksomhed i Brabrand. Hvad der skete med ham året efter, står hen i det uviste, men

Faneindvielse i Aldersrente og Invalideforeningen. A. P. Hansen fanevagt stående øverst til venstre

han rejste i alle tilfælde til Færøerne og opholdt sig på øerne et par år. På Færøerne var der rig mulighed for, at han kunne finde motiver til sit fotografiarbejde. Han havde blik for livet på de små øer og her især for familier, opstillet foran deres huse, men også portrætfotografi tog han sig af.

A. P. Hansen må have gjort et udsletteligt indtryk på færingerne, idet der er udgivet et par bøger om A. P. Hansens færøbesøg: "Folk i Lervik" og "Færøerne 1911 – set af den danske fotograf Anders Peter Hansen" (2013). Der er ingen tvivl om, at A. P. Hansen har beriget Færøerne med en enestående dokumentation for en del af den færøske kulturarv.

"I "Kristelig Ungdomsblad for Færøerne" fra 1913 har A. P. Hansen skrevet et brev:

Begejstring for Færøerne

"Min Rejse var i alt meget righoldig på storeslaede Overraskelser. Da jeg saa lille og store Dimon, og vi nærmede os og saa Nolsø og Thorshavn i Forgrunden, blev jeg ganske overvældet af ejendommelige Tanker; jeg havde nemlig aldrig set et Bjerg før, uden hvad jeg saa i Skotland, herhjemme har vi jo ingen. Min Overraskelse var saa stor, at jeg glemte, at det var min Fødselsdag og først mindedes det, da jeg kom i Land og fik Lykønskingsbrev hjemme fra.

Havet og Fjældene maner Folk til af sig selv at være stille for Gud. – Disse store-slaaede Formationer er rigtigt Bevis om Guds Skabelse af Naturen, saa min Tur til Færøerne vil jeg aldrig glemme.”

Efter hjemkomst til Danmark rejste A. P. Hansen rundt i landet og viste sine smukke færøbilleder, ligesom han holdt foredrag om sin rejse.

Hans fotografivirksomhed havde atelier i øverste etage på Vestergade 7 (Hovedgaden 45) i Brabrand. Han var jo selvlært, men havde talent og flair for fotografering, hvilket hans billeder jo til fulde viser. Portrætter, bygninger, landskaber og gadebilleder blev taget på datidens glasplader. Brabrand og nærmeste omegn var hans virkeområde, og adskillige hundreder af hans billeder stammer herfra.

Brabrand-Årslev lokalhistoriske Arkiv har mange af A. P. Hansens billeder, ligesom arkivet har formidlet nogle af hans billeder til de to førnævnte bøger.

Omkring 1930 holdt A. P. Hansen stort set inde med fotografering og blev i stedet frem til 1942 ansat som ringer ved Brabrand Kirke.

Forinden måtte han dog igennem en meget prekær retssag. Iflg. Brabrand Borger Blad 1.2.1932 var forhistorien denne: APH havde gjort en opfindelse – en møntttæller – som han tilbage i 1924 havde overladt til en fabrikant i Aabyhøj.

Ideen var, at han og fabrikanten skulle dele udbyttet, medens fabrikanten skulle afholde udgifterne. Da fabrikanten i en del år ikke havde gjort noget ved opfindelsen, anmeldte APH i 1927 fabrikanten for bedrageri. Politimesteren for Hasle Herred meddelte imidlertid, at der ikke ville blive foretaget noget i sagen.

I 1929 blev sagen atter afvist, hvorefter APH begyndte at angribe politimesteren og nogle af hans underordnede. Nu blev sagen taget op, og der blev indledt en undersøgelse mod APH for fornærmelse af embedsmænd i funktion. Det skete 15. januar 1932. APH havde i alt sendt ca. 65 breve til politiet, og det var ikke lige pæne udtryk, han kom frem med. Der var udtryk som:

- *Hasle Herreds Politiet er en opdragelsesanstalt for storforbrydere.*
- *At en mand bliver martyr for en så gemen sammensvoren forbryderbande.*
- *Ikke andre der kan forsvare svindlerbanden end Politiet*
- *Man kan vel ikke tænke at Deres underordnede for betaling fra svindlerkompagniet har ført Dem som Politimester bag lyset.*
- *Enten har De hr. Politimester, ikke evner til at være Politimester eller ikke værdig til Deres stilling.*
- *O.s.v.*

Endvidere har APH udenpå brevene skrevet: Hr. Politisvindler.

APH godkendte oplæsningen af sagens akter og ønskede yderligere nogle breve fremlagt.

Forsvareren ønskede APH mentalt undersøgt, men APH protesterede herimod, og forslaget blev stillet i bero.

Men på et senere retsmøde, hvor flere vidner blev afhørt, blev det besluttet, at APH skulle lade sig mentalundersøge – APH accepterede dette.

I september 1932 blev der afholdt et retsmøde, hvor man på grundlag af mentalundersøgelsen havde fremlagt en erklæring fra Retslægerådet, der konkluderede, at A. P. Hansen betegnedes som sindssyg.

Under hensyn hertil havde Statsadvokaten i Viborg frafaldet, at der foretoges videre i sagen.

APH affandt sig med afgørelsen og passede sit arbejde som ringer ved Brabrand Kirke.

Ved siden af sine andre aktiviteter havde han en kolonihave i den daværende kolonihaveforening: "Udsigten". Haven lå, hvor der i dag er bygget gårdhuse i forbindelse med Brabrand Boligforenings afdeling: Hans Brogesparken. For at tjene lidt ekstra

A. P. Hansen i sin kolonihave

Nye Kartoffler og Jordbær fra Haven beliggende ved Vejen „Solskrænten“, sælges fra den 25. Juni Kl. 9—11 Fmd. til Torvepriser.

Fhv. Ringer A. P. Hansen.

Annonce i Brabrand Borger Blad 19. juni 1943

annoncerede han i Brabrand Borger Blad med salg af jordbær og kartofler.

På sine gamle dage var han aktiv i Brabrand Pensionistforening, og sine sidste år levede han på De Gamles Hjem (Engsøgård) i Brabrand. Han døde på Aarhus Amtssygehus den 18. maj 1948.

1864 - i et østjysk landsogn!

Af: *Ove Jensen*

Det er efterhånden 150 år siden, den store katastrofe ramte Danmark. De beretninger, der sædvanligvis fortælles herom, rummer essensen af den gru, der blev datidens danskere til del. Den første fortælling er beretningen om de bristede illusioner. Fæstningsværket Dannevirke, der skulle kunne modstå den sydfra angribende fjende og sikre fædrelandet, viste sig sårbar, og den 5. februar retirerede den danske armé og satte kursen nordpå mod Dybbøl, der ligger over for Sønderborg. Her kunne man sætte sin lid til stedets skanser, men disse blev den 18. april skudt i grus af overlegne preussiske kanoner. Den danske hær fortrak til Als, hvor den den 29. juni blev overrasket af fjenden, der satte over det smalle sund i robåde. Nu måtte den danske armé også flygte fra Als.

Der er tale om nederlag på stribe, og det resulterede da også i, at Danmarks sydlige grænse frem til 1920 befandt sig lige syd for Kolding. Dette er den meget korte fortælling om skæbneåret 1864, som det er blevet kaldt. Men hvordan oplevedes året i andre dele af landet, i egne der lå langt fra

det sønderjyske? I det følgende skal berettes om det begivenhedsrige år, som det udspillede sig i et østjysk landsogn, nærmere betegnet i og omkring Kolt Sogn.

4. division

Den danske hærs 4. division søgte ikke ind bag Dybbøls skanser, da man forlod Dannevirke, men trak nordpå med det formål at lokke fjendtlige tropper efter sig. Det ville mindske presset på Dybbølstillingen, når preusserne og østrigerne sendte en del af deres styrker op i Jylland. Den danske 4. division, hvis leder var generalløjtnant Hegermann-Lindencrone, bestod fortrinsvis af dragoner, hvilket gjorde den særdeles mobil. Man skulle ikke angribe fjenden, med mindre man var i overtal, men derimod undgå alvorlige træfninger. Lege en slags kispus med ham.

Det var ved at gå galt ved Vejle, hvor der var en batalje den 8. marts. En undsætningsstyrke sydfra kunne have bragt 4. division i alvorlige vanskeligheder, men overfyldte vandløb ved Kolding forsinkede fjendens fremrykning. Natten til den 9. marts trak

danskerne sig nordpå med retning mod Skanderborg og med den hensigt at gå øst om Silkeborg med retning mod Limfjorden.

Skanderborg var sidste egnede stilling inden Limfjorden, og 4. division nåede frem i løbet af den 9. marts, hvor de lejrede sig mellem Mossø, Skanderborg Sø og Solbjerg Sø med Nybro og Fuldbro Mølle som vigtige punkter. Om morgenen havde fjenden opdaget, at fuglen var fløjet fra Vejle og satte efter. En del af fjendens styrker var bundet foran Fredericias volde, hvor danske enheder forberedte et forsvar – og måske et udfald. Nordpå ved Skanderborg samler den østrigske hær og preussisk rytteri sig den 11. marts med den hensigt at angribe dagen efter. Nogle af enhederne skal gå øst om Skanderborg Sø for at falde danskerne i ryggen.

“Bryder op igen”

Igen benytter Hegermann-Lindenchrone sig af nattens mørke og giver sine soldater ordre til at bryde op og begive sig nordpå. Helt efter forholdsordren! Dog sender han nogle afdelinger ad landevejen mod Aarhus, og den går jo gennem Kolt Sogn. Planen er at forvirre fjenden, der udmærket husker 1849, hvor general Rye trak op gennem Jylland forfulgt af tyske tropper. Rye nåede ud på Helgenæs, hvor tropperne udskibedes til Fredericia. Her blev danskerne efterhånden så mange, at de den 6. juli kunne gøre udfald mod slesvig-holstenerne og sejre. Nu i 1864 er preusserne og østrigerne bange for, at Hegermann-Lindenchrone skal gentage kunstsykket og sender styrker af sted i retning af Aarhus, hvorfra der jo også kunne udskibes tropper. Den tid, der går, inden snyderiet opdages, kommer hovedstyrken af 4. division til gode, og den når i sikkerhed på Mors.

Da fjenden dukkede op den 12. marts

I Kolt Sogn var man på det rene med, at det ikke kunne vare længe, inden de fjendtlige tropper dukkede op. Kanontordenen fra Vejle den 8. marts kunne høres, ganske vist svagt, men lagde man øret til jorden, var den tydelig. Et par dage senere dukkede et par danske dragoner op i Bering, hvor de fik et måltid mad, og de kunne fortælle, at fjenden nærmede sig.

I Bering – bebyggelsen omkring Beringvej – var Jens Nielsen Østergaard på den tid en stor dreng, der tog del i arbejdet derhjemme på gården, og som 80-årig kunne han levende berette om de dramatiske dage, der havde gjort stort indtryk på ham: Øvre på landevejen red to danske dragoner om eftermiddagen den 12. marts frem og tilbage, men da østrigske soldater med hvide kapper og dragne sabler nærmede sig, tog de to danskere flugten i retning mod Aarhus. Ved Kattrup og østover var der posteret en kæde af danske soldater, der skulle rapportere om fjendens fremrykning.

Senere på eftermiddagen får gårdene i Bering besøg af tre tyske husarer, der søger efter danske soldater, men ingen finder. Hos naboens får man indkvartering af mange soldater, og disse jager køer og heste ud af staldene for at få ly til egne heste, ligesom de menige må tage til takke med et leje i halmen.

I Jens' hjem, Beringvej 26, tror man sig fri for indkvartering, men ak og ve – ved 21-tiden er gårdspladsen pludselig fuld af 60 brandenborgske kyrasserer, der forlanger husly. Også her bliver kvæg og heste jaget ud i en sand snestorm. Der forlanges flæsk, som man sagde dengang, og Jens' mor må hale noget af forrådet op af saltkarret. Officererne fyrer voldsomt op i overstuen, hvor de skal tilbringe natten. Rundt omkring i

"Beringvej 26 i begyndelsen af 1900-tallet"

udhusene placerer de menige tællelys til stor ængstelse for gårdens beboere. Næste dag er det brandenborgske regiment væk efterladende et syndigt rod.

Den 13. og 14. marts

De næste dage er præget af forvirring og frustration i Kolt Sogn. Besættelsesmagten kræver indkvartering og proviant samt foder til hestene. Sognefogederne bliver inddraget og må bistå, men der er sproglige problemer, idet parterne ikke forstår hinanden. Der er et åbenlyst behov for tolke, og det skal den næste tildragelse vise.

Søndag den 13. marts. Fangen i Kolt Kirke

Søndag formiddag er der gudstjeneste i Kolt Kirke, men den er knap begyndt, før preussiske soldater afbryder den og jager de fremmødte ud af kirken. Præsten, det er kapellan Jørgen Kr. L. Petersen fra

Ormslev, får besked på at blive i kirken. Og det er alvorligt ment! Uden for kirken posteres vagter med opplantede bajonetter og skarpladte geværer. Skulle præsten forsøge at flygte, ville der blive skudt efter ham, så han blev klogelig nok i kirken og blev først sluppet ud ved 14-tiden. Han blev nu resten af dagen tvunget til at agere tolk og gøre folk forståeligt, at der forlangtes brød samt kød og flæsk. Desuden foder til hestene. Besættelsesmagten vidste, at præsten beherskede tysk og altså også, hvor han befandt sig en søndag formiddag.

Det blev sent, inden kapellan Petersen dukkede op hjemme hos sin familie i Ormslev, og gensynsglæden var selvfølgelig stor. Han beretter om sine oplevelser, men familien kan også fortælle om en dramatisk dag i Ormslev. Fru Petersen var i færd med at dække frokostbord, idet familiens yngste, der var hjemmedøbt, skulle have sin dåb bekræftet i kirken. Der skulle så indtages

et hurtigt måltid, når husets herre kom hjem, hvorefter man skulle over i Ormslev Kirke. Imidlertid var hun blevet afbrudt af en preussisk kaptajn og en underofficer, der forlangte at komme til at tale med "der Gemahl", gemalen, ægtemanden. Fru Petersen forklarede på tysk, hvor han var, men blev ikke troet. Kaptajnen, der ikke var helt ædru, optrådte særdeles højroset, og der blev søgt over hele huset. Naboer kom til - bl.a. kromanden, der var kommet så hurtigt ud af døren, at han ikke havde fået overtøj på og derfor blev antaget for at være Herr Gemahl, men det protesterede fru Petersen imod. Kromanden derimod kom uforvarende til at bekræfte, at han var den eftersøgte, da han i sin befipelse fremstammede et: "Jawohl" på spørgsmålet, om han var husets gemal. Han havde ellers fået lidt tyskundervisning hos sognepræsten, Andreas Teilmann, men huskede i situationen kun det ene ord.

Netop Teilmann dukkede nu op og fik i kraft af sine tyskkundskaber beroliget officererne, der måtte forlade huset med uforrettet sag. Dog havde de fået ryddet frokostbordet.

Da der var faldet ro over tingene, mente Teilmann, at den lille dreng skulle fremstilles i kirken, og han bad derfor fru Petersen tage sin søn med derover, for at dette kunne ske.

Resten af krigen måtte kapellan Petersens ofte af sted som tolk og medhjælp for sognefogeden, men det blev aldrig siden så dramatisk som hin søndag.

Retræte og genkomst

De tyske og de østrigske tropper forsvandt i løbet af få dage. De nåede dog også til Aarhus, men opholdt sig dér kun kortvarigt. Faktisk kun søndag den 13. marts. Om formiddagen kl. 11 var der blevet blæst

til afgang fra Beringbro, og landevejen til Aarhus mindede snart om en grå slange, der bevægede sig østpå. Om aftenen kom den krybende tilbage. I en vogn sad nogle høje herrer fra Aarhus, byfogeden, konsulen og storkøbmanden, der var taget som gidsler, indtil byen havde afleveret, hvad man forlangte, og det var ikke lidt: skinker, vin, øl og brændevin, cigarer, læder til sko og støvler samt 1000 skæpper hvede. Efter at gidslerne havde tilbragt natten i Stillings, kunne beboerne i Kolt om mandagen se vognen med herrerne køre tilbage til Aarhus. Kontributionen var afleveret.

Besættelsesmagten fandt ingen dansk styrke i Aarhus og erfarede således, at den danske 4. division igen var undsluppet. Man var også interesseret i at vide, om der var styrker, der var sejlet bort fra havnen, og det var der, men aarhusianerne var ikke særlig meddelssomme. Allerede den 11. marts var 7. regiment afsejlet for to dage senere at gå i land på Als.

De følgende dage trækker de fremmede tropper sig tilbage til Horsens- og Vejleområdet, men østjyderne genser dem den 28. april – 10 dage efter Dybbøls fald – og nu bliver de. Først den 20. november drager de af. Da er krigen slut!

Men hvordan var så dagligdagen i det østjyske; forår, sommer og efterår 1864? Det skal der i det følgende tegnes et billede af:

Forberedelser inden invasionen

Som nævnt var invasionen ventet, og det gjorde, at man kunne iværksætte forskellige sikkerhedsforanstaltninger, og fantasien har ikke kendt snævre grænser, når man forestillede sig, hvad fjenden kunne finde på.

Husets forråd skulle der værnes om, og nogle steder murede man saltkarret, der indeholdt flæsk og kød inde. Skulle man selv

have noget, måtte man på loftet for gennem en lem at skaffe sig adgang til herlighederne ved at kravle ned ad en stige.

Det forkætrede sølvstøj måtte også skaffes af vejen og blev anbragt i en skorsten eller gravet ned. Standkister med værdifulde ting blev ligeledes anbragt i jorden, eller hvor det nu var godt at skjule dem. På Niels Jensens gård i Bering fik man fyldt en kiste med husets bedste linned og fik den gravet ned i laden, men man havde ikke taget højde for grundvandet, der sivede ind i kisten og ødelagde store dele af dens indhold.

Det viste sig senere, da tingene blev organiseret, at besættelsestropperne var under streng justits, og at man derfor kunne have sine ting i fred.

Indkvartering

Det kortvarige besøg af de fjendtlige tropper i midten af marts var kun en forsmag. Da de vendte tilbage i slutningen af april, blev de et lille halvt år til midt i november. Det var ikke de samme soldater, man husede. De flyttede nemlig ofte rundt, og havde man sagt farvel til én deling, dukkede der snart en ny op. Kolt Sogn måtte i hvert fald bære sin del af byrden, og det skyldtes beliggenheden ved landevejen, der virkede som en pulserende åre i konstant bevægelse. Her foregik mange troppebevægelser.

Det gængse billede var, at officererne skulle bo i stuehuset, mens mandskabet måtte tage til takke med udhusene. Gennem sognefogeden blev det pålagt hver familie at levere dyner, puder og lagner til tropperne. I Søndre Fogederi / Bering Fogederi, hvor sognefogeden hed Peder Jensen, leveredes 37 stk. af hver slags, mens der fra Kolt Fogederi, hvis sognefoged var Søren Møller, kom 64 stk. ligeledes af hver slags. Ud fra listen ser det ud til, at man i Kat-

trup ikke havde travlt med afleveringen. Muligvis kan det udlægges som udtryk for modstand.

Tro nu ikke, at de indkvarterede menige på gårdene skulle forsynes med sengetøj. Nej, halmen måtte være god nok til dem, og derfor forlangte de som regel frisk halm, når de kom til et nyt sted. De indsamlede effekter var derimod til brug i Aarhus, hvor man ikke just var leveringsdygtig i halm.

Det kan ikke være gået upåagtet hen i Kolt Sogn, at man i Skanderborg var særdeles hårdt ramt, hvilket må forklares med byens strategiske beliggenhed. Som regel havde man en hel garnison, dvs. 1.000 – 1.500 mand stationeret. En borger i byen regnede ud, at han i fire måneder i gennemsnit havde haft en officer og tolv menige på kost og logi pr. dag. Efterhånden medførte det stærke tryk en forarmelse af borgerne.

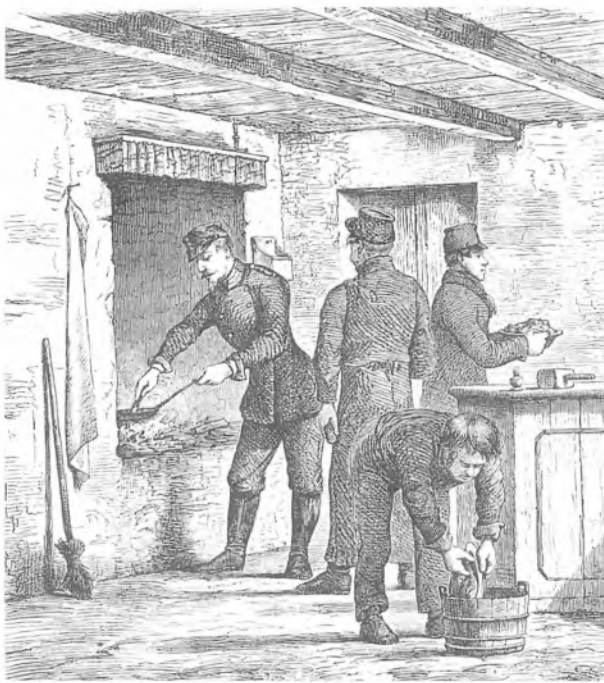
Forsyninger

Den enkelte ejendom eller gård var selvfølgelig ikke i stand til at brødføde de mange soldater, og de fremmede styrker etablerede i byerne magasiner, hvorfra der kunne hentes forråd. Meget af dette var imidlertid udskrevet hos befolkningen, der måtte levere kvæg til slagting, hør og halm samt rug og havre. Der var brug for foder til de mange heste.

Hvis kvarterværterne indvilgede i at bespise de indkvarterede mandskaber, ville de blive betalt herfor af den preussiske regering. Forholdt det sig sådan, at man ikke ønskede at forestå bespisningen, kunne man blive tvunget til at tilberede maden, hvis tropperne ikke selv ville. Ville tropperne, skulle de have stillet brænde og diverse redskaber til rådighed for madlavningen. Råvarerne skulle så hentes i magasinerne i Aarhus, hvor man kunne få oksekød, fårekød og svinekød (kaldet flæsk) samt ris,

"Preussiske soldater i Aarhus i gang med at indfangne kvæg. Ill. Tid. 5. juni 1864"

"Dagens ret! Danske soldater i aktion. Det kunne lige så godt være fjenden i gang med madlavningen. Ill. Tid. 20. marts 1864"

gryn, kartofler, brød og kaffe.

Nogle af magasinerne rummede foder til hestene, der levede af havre, høg og halm.

I sept. udsender militærgovernøren Vogel von Falckenstein en skrivelse:

"Bekjendtgjørelse.

Ved det vedvarende ugunstige Veir og den i Jylland uophørligt herskende og stærke Blæst, saavel som med Hensyn til den fremrykkende Vinter, er det nødvendigt, for at bevare en god Sundhedstilstand blandt Tropperne, herefter at anordne disse Forplejning."

Der følger nu en beskrivelse af, hvad en soldat har krav på dagligt, og deri er en forøgelse af kødmængden samt tildeling af en snaps, "Brændeviin". Nu

til dags siger man, det er sundt med en morgensnaps til stimulering af kredsløbet, så der er ikke meget nyt under solen. Heller ikke hvad vejret angår ("det vedvarende ugunstige vejr"!)) Klimaforandringer, tjah???

Det er ikke alene mandskabet, der skal ruste sig til den kolde vinter. Også hestene tilgodeses med mere halm, og Herr von Falckenstein viser sit storsind ved at lade vide, at værterne kan beholde hestepærerne – uden beregning! Således talte generalguvernøren den 22. september 1864 fra sit domicil på Lilletorv i Aarhus.

Hestene

Hestene spillede en vigtig rolle som trækraft og som ridedyr. Befolkningen var bange for, at besættelsesmagten skulle konfiskere hestene, hvorfor man søgte at gemme dem. Det mest almindelige var at søge ind i skoven med dem, og sådanne beretninger kendes bl.a. fra Stautrup og Ormslev, men også fra Dørup, der ligger mellem Pinds Mølle og Hørming. Da fjenden en dag beordrede de dørupere til at stille med deres heste på vejen gennem landsbyen, gemte man nogle af dem i den nærliggende skov. Resten måtte rides og trækkes til Kolt Mark, hvor de blev anbragt mellem mange andre fra egnens landsbyer, der havde fået samme ordre. Tyskerne udtog så de heste, de ønskede, mens resten kunne tages med tilbage.

Efter krigen udbetaltes en erstatning for de heste, tyskerne havde taget, og beløbet kunne være så højt, at en og anden tænkte, at tysken godt kunne have udpeget nogle flere heste. Andre var stadigvæk ærgerlige over at have mistet gode heste.

"Den hest snupper jeg!" Bonden kan kun se til. Ill. Zeit. 20. aug. 1864"

Ægtkørsel

Det begreb kendes ikke længere, men kan forklares som pligtkørsel, og en sådan var i udstrakt grad pålagt gårdene. Bønderne fik en godtgørelse, der blev udregnet efter antal kørte kilometer.

Jens Nielsen Østergaard (se ovenfor) fra Bering fortæller om, at man blev beordret til at møde i vognparken i Aarhus med heste og vogn til 24-timers tjeneste. Man skulle så udføre de tjenester, der blev pålagt én. Det kunne være at køre hø eller halm fra magasinerne til de steder, hvor hestene var opstaldet.

En enkelt vagt huskede han især, idet der kort tid før en 24-timers vagt udløb, kom ordre om at køre til Aalborg med en båd. Der var kun ét at gøre nemlig at spænde hestene for vognen med båden, der lå med bunden i vejret. Nu kunne kusken så sidde på kølen og følge med kortegen på godt en snes vogne, alle med både, der var

konfiskeret, og som skulle bruges til at sætte over Limfjorden i. Undervejs måtte man skaffe sig noget at spise samt sørge for, at hestene også fik føde. De tyske vagter hjalp til på lige vilkår. "Saa vi fik lært at stjæle," ræsonnerede Jens. Om natten sov de under båden, men i den lune sommernat.

Beboerne langs landevejen i Kolt Sogn kunne med mellemrum se en række både blive transporteret af sted. En satirisk tegning fra datiden af et sådant bådeoptog havde flg. undertekst: "Den tyske Flaade til Lands". Også fra Stautrup er der beretning om kørsel af både til Limfjorden.

Andre ture gik til Vejle, Horsens, Skanderborg, Viby og Randers. Det har været sognefogedens pligt hver uge at indsende oplysninger til Amtsstuen om de rekvireringer, der er foretaget i ugens løb. Det er der her et eksempel på fra juni 1864:

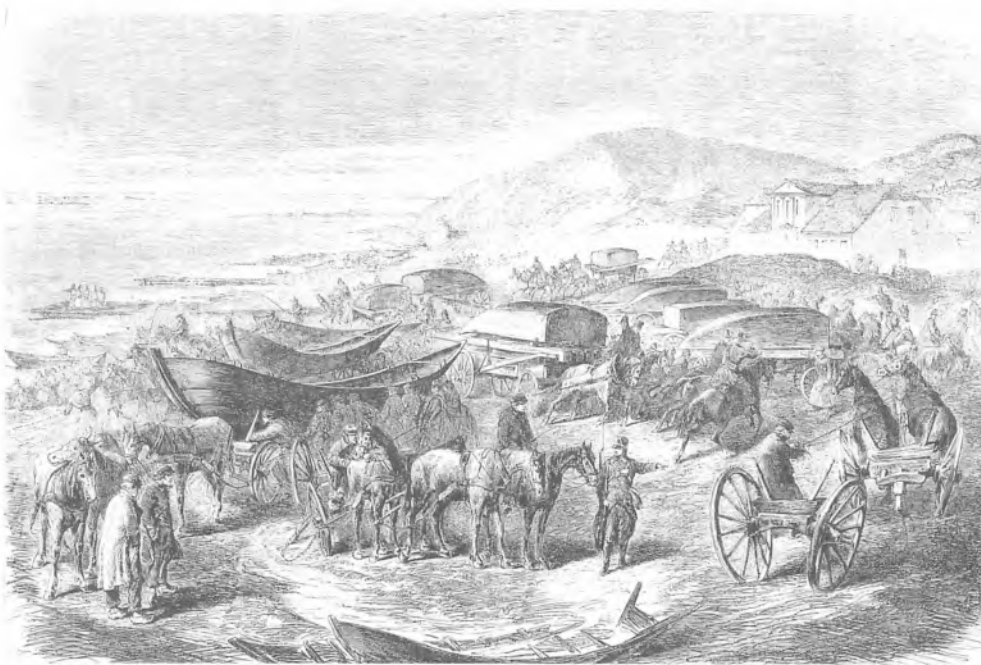
"De ti Vogne af Koldt Sogns Søndre Fogderi som af Amtsstuen var requireret til at møde paa Vognparken den 16de dennes har kjørt følgende Reiser: Niels Jensen, Bærring, Peder Andersen, Katstrup, Peder Pedersen, Niels Pedersen, Enslev. Kjørt alle til Skanderborg.

Jens Madsen, Christen Christensen, Jørgen Pedersen, Sinde(?) Møller, alle fra Edslev. Jens Jensen, Christen Poulsen af Katstrup. Kjørt alle til Randers.

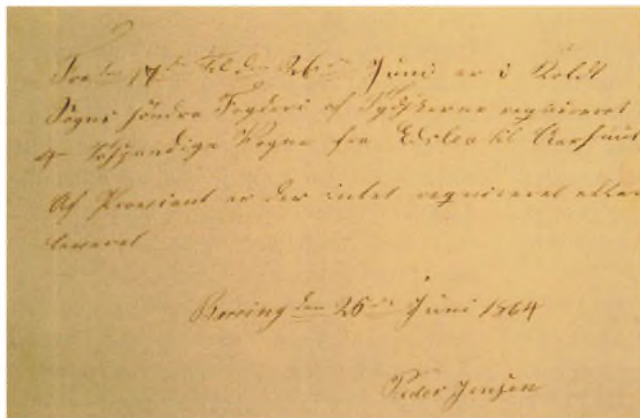
Christen Poulsen blev af Tydskerne opholdt paa Rejsen, saalænge at han først kom Hjem den 18de om Eftermiddagen Kl. 11.

*Bærring den 24. Juni 1864
Peder Jensen"*

Generalguvernøren går med til, at ægtkørselen indskrænkes i høstens tid, hvor vognene

"Besættelsesmagten samlede både ved Limfjorden for at kunne sætte over og angribe 4. division. Ill. Zeit. 6. aug. 1864"

"Fra den 17. til den 26. Juni er i Koldt Sogns Søndre Fogderi af Tydskerne requireret 4 Tospændige Vogne fra Edslev til Aarhus. Af Proviant er der intet requireret eller leveret. Bærring den 25. Juni 1864. Peder Jensen"

skal "på høstarbejde" hjemme på gårdene. Da høsten er i hus, bringes ægtkørselen tilbage på det tidligere niveau.

Efter krigen fyldes avisernes annoncespalter med efterlysninger af vogne og både, man har mistet under besættelsen, ligesom der bliver holdt auktioner over samme.

Befolkningens holdning

Vogel von Falckenstein, der var øverstkommanderende for de allierede tropper i Nørrejylland, var en barsk herre, der stillede store og hårde krav. Han var ikke nogen populær figur og omtaltes som "Raubvogel", rovfugl, idet man sprogligt spillede på hans navn. En anden omtale var General Satan. Det er tydeligt, at man følte sig stærkt plaget.

Med den menige soldat forholdt det sig anderledes. Den daglige omgang fik efterhånden paraderne til at falde, og parterne fik et tåleligt forhold til hinanden. Soldaterne legede med børnene, der godt nok kunne være udstyret med kokarder i røde og hvide farver, som mor havde syet på. Nogle af

soldaterne ville gerne deltage i markarbejdet, der sikkert har været en oase i den militære trummerum. Så høsten kom i hus med fjendtlig bistand.

Jens fra Bering huskede, at en af de preussiske soldater blæste på fløjte, og at man dansede til, både tyskere og danskere, men Jens mener nu også, at soldaterne blev godt beværtet.

Billedet af forholdet til tyskerne bør nuanceres, hvorfor et par overleverede episoder inddrages: En tysker, der var bosat i Østergade i Aarhus,

talte med nogle af de tyske soldater og blev derfor arresteret. Da politiet havde set på sagen, løslod de manden.

I Hvilsted syd for Solbjerg boede en tysk skomager med sin familie. Da seks østrigske dragoner spurgte en flok beboere, hvor de to danske dragoner, de forfulgte, var redet hen, var skomageren den eneste, der kunne svare, og hvad han sagde, kunne kun de fremmede forstå. Bagefter red de seks ryttere imidlertid mod Onsted, i samme retning som de danske dragoner, og derfor antog man skomageren for at være spion, selv om jagten løb ud i sandet. Nogle dage senere ankom en vogn fra Aarhus, og skomageren blev taget med i denne bevogtet af fire infanterister med gevær og desuden eskorteret af to dragoner. Nogle dage senere dukkede han atter op i Hvilsted, men skaden var sket, og efter krigen rejste han.

Disse begivenheder finder sted i marts, og forholdet til besættelsesmagten kan godt være blødt noget op senere på året. I hvert fald slutter beretteren af den sidste episode i Hvilsted med: "... mange var kommen til

at holde af Soldaterne, der gennemgaaende var hensynsfulde mod alle; men særlig over for os Børn var deres Omhu og Hjælpsomhed rørende, og Meddeleren af disse Linier har ikke glemt de Glæder, som blev beredt mig af Naboen Indkvarteringer af Augusta-Garden". Det skal understreges, at det er et barns oplevelser, der berettes om, men givet af den voksne.

Der er en beretning fra Aabo, hvor tre skræmte børn søgte mod skoven, da de så en enlig fremmed soldat komme ridende. Denne indhentede dem imidlertid og fik gjort børnene forståeligt, at de ikke havde noget at frygte.

Værterne blev efterhånden klar over, at forholdet mellem de østrigske og de preussiske soldater var direkte dårligt. Østrigerne talte nedsættende om deres kampfæller og beklikkede direkte deres kampevne. Der skulle kun gå to år, inden de to tørnede sammen i en krig, hvor Østrig blev den lille.

En tysk soldat skrev til dem derhjemme og fortalte, at han var godt tilfreds med at være havnet i Jylland. Brevet er fra begyndelsen af maj, og han skriver, at her er mange levnedsmidler. Syd på i Slesvig havde lagrene været tømte. Desuden synes han, at jyderne er "godmodige Characterer".

Da invasionen i marts fandt sted, skrev Aarhus Stiftstidende – og det var inden censuren:

"I øvrigt synes de at have opført sig nogenlunde ordentligt i deres personlige Berøring med Beboerne, da der hersker god Mandstugt, om end Folkene af Natur ere af en vild Race".

Den sidste bemærkning kan måske tilskynde avisen til – i vor tids ånd – at undskylde over for vores sydlige naboer.

Nå, spøg til side! Senere, da censuren er indført, anklager "Aalborgposten" avi-

sen i Århus for at være for fjælig over for fjenden. Der var tale om en vanskelig balancegang, og Herr von Falckenstein var ikke at spøge med. Efter at han flyttede sit hovedkvarter til Aarhus, gjorde han Aarhus Stiftstidende til "Amtstidende for Jylland". I den bragtes forordninger og befalinger fra besættelsesmagten, og de lokale blade havde bare at bringe samme. Uvidenhed talte ikke, når man vidste, hvor man kunne holde sig orienteret. Det øvrige stof i avisen skulle godkendes, så avisen er ikke nogen god kilde til danskernes holdning.

Det kan jo knibe med orienteringen, hvis viljen ikke er til stede, og et eksempel herpå er de rød-hvide farver. Det blev forbudt danskerne at flage, men man kunne blive harm, når von Falckenstein lod den preussiske fane pryde Lilletorv i Aarhus. De århusianske myndigheder forhandlede, men opnåede ikke tilladelse til flagning grundlovsdag og ved folketingsvalget to dage senere, den 7. juni. Man argumenterede med, at der var tradition herfor.

I september vajede Dannebrog en dag i en præstegårdshave i omegnen af Aarhus, og det kostede præsten 24 timers ophold i fængslet. Da tropperne marcherede hjem, hejstes der især mange flag langs deres marchruter.

Erstatninger

Som vi har set, blev der betalt for de ydelser, der blev pålagt befolkningen. Myndighederne og besættelsesmagten forhandlede sig frem til en tarif, der fastsatte værdien for en dagsration. Ægtkørselen blev honoreret for antal kørte kilometer og heste, der blev beslaglagt, erstattedes, som vi har set.

I hvert fald i våbenhvileperioderne skulle tropperne selv afholde udgifterne til kost, men besættelsesmagten beordrede

befolkningen til at betale en krigsskat. Den skulle være af samme størrelse, som den man i forvejen betalte til staten. Dvs. man fik fordoblet sin statskat. Det blev sognefogederne pålagt at inddrive skatten, og betalte man ikke, ville fjenden selv tage sig af sagen, men med et tillæg på 50%. Ordningen blev sat i værk fra 1. august.

Krigens afslutning

Efter slaget ved Dybbøl kom der gang i fredsforhandlinger, der foregik i London. I første omgang blev der aftalt våbenhvile, der kom til at vare fra den 12. maj til den 25. juni. Der kunne ikke opnås enighed, og krigen startede igen. Allerede i slutningen af juni blev Als erobret, og en ny våbenhvile så dagens lys fra 18. juli. Den varede til 30. oktober, hvor det i Wien var lykkedes at nå frem til en fredsaftale.

Allerede i september havde man kunnet se en del tropper marchere mod syd ad landevejen, hvilket selvfølgelig afstedkom rygter om snarlig fred, men man måtte vente til langt hen i november, før rygterne afløstes af vished. I dagene omkring den 20. er befolkningen i sognet sikkert flere gange trasket ned til landevejen for at se om tropperne, der kom i lange rækker, nu også gik i den rigtige retning – sydovert!

De hjemvendte soldater

I den følgende tid dukkede de så op – dem, der havde været del af den slagne danske armé. Det var ikke sejrherrenes triumftog, der var tale om, men de har været

velkomne. Der er ovenfor ikke brugt spalteleplads på dem, og det er ikke retvisende, for de må have været i befolkningens tanker hver dag under krigen. Der er sendt mange ængstelige tanker og breve til mændene fra Kolt Sogn, der var i felten. Om der er holdt en velkomstfest for dem, ligesom nabosognet Tiset bød sine velkomne med en fest, vides ikke, men det er tænkeligt.

Under krigen – og især i begyndelsen – viste man i hvert fald sin støtte ved at danne komiteer, der stod for indsamling til arméen. Man henvendte sig til "aarhusianerne og landboerne i omegnen". Der blev sendt brød, pølser, smør, ost spegesild, øl, vin, rom, brændevin, mjød samt sukker og kaffe. Desuden afgik der en sending feltpiber og en solid ration tobak til at stoppe i piberne. Damer strikkede vanter og lavede uldtøj til soldaterne til værn mod kulden i den barske vinter.

"Jens Peter Hansen fra Ormslev var indkaldt i 1864"

Vi har tidligere sluppet de danske soldater i 4. division, der skulle lokke fjenden nordpå for at mildne trykket ved Dybbøl og Als. Divisionen nåede i sikkerhed på Mors, men nogle af styrkerne trak igen sydpå. Efter slaget ved Dybbøl den 18.

april og de fjendtlige styrkers fremrykning mod nord, måtte man igen drage nordensfjords omkring 1. maj. I Kolt var man da også vidne til transporten af både til Limfjorden med det formål at sætte over for at uskadeliggøre 4. division. Efterhånden er den danske styrke heroppe på 12.000 mand, der imidlertid i perioden 1. til 10. juli udskibes fra Frederikshavn og sejles til Fyn.

Befolkningens forventninger havde i krigens løb lidt skibbrud, og skuffelsen krævede sine ofre. Den danske overgeneral de Meza var den første, der blev sat fra bestillingen, idet han blev fjernet efter tilbagetoget fra Dannevirke. 4. division havde en vanskelig mission, men udførte med held og general Kai Hegermann-Lindencrones dygtighed den stillede opgave. Imidlertid kom de stadige tilbagetog, den konstante flugt, til at stå som symbol for krigens fiasko, og generalen og 4. division blev mål for utilfredsheden. Især båret frem af den københavnske boulevardpresse. Udtrykket "røven af 4. division" – det var, hvad man så af den – stammer fra krigen i 64, og det har vist sig levedygtigt og bruges i dag om nogen, der anses for at være uduelig.

Lindencrone blev også omtalt som "General Baglæns", og det er ikke smigrende. Hør blot: "Østrigerne er førte af General Gablens, men de Danske af General Baglæns." General Lindencrone så sig senere nødsaget til at forklare og forsvare sig i et skrift, han udsendte. Det var ikke kun tiltænkt folkestemningen, men også forsvarsledelsen i København, som han med rette følte sig svigtet af.

Soldaterne fra Kolt Sogn

Det var ikke helt få fra Kolt Sogn, der deltog i krigen – hele 50. Dette antal er der fundet frem til ved at konsultere lægdsrullen:

Fra			
Edslev	var	der	7
Bering	-	-	5
Enslev	-	-	3
Kattrup	-	-	7
Kolt	-	-	8
Lemming	-	-	5
Stautrup	-	-	13

mens det ikke er muligt at finde frem til bosted for to. Af de 50 soldater genså 49 hjemegnen, men en del af dem vendte sikkert hjem med skrammer på sjæl og legeme.

Niels Madsen fandt sin grav i det sønderjyske. Han var menig soldat i 6. regiment, der, de sidste fem dage inden stormen på Dybbøl, lå i skanserne, så måske er han blevet truffet dér. Inden han drog fra Kolt, blev han gift med Petrine den 28. nov. 1863. Han benævnes husmand og er 26 år gammel. I begyndelsen af april dør Niels' far, Mads Clemmensen, der er husmand i Lemming. Da Petrine erfarer, at Niels ikke kommer hjem, er hun svanger med deres barn, der fødes 29. september og får navnet Nielsine. Hun bliver således opkaldt efter sin far. Hvordan det er gået Petrine og den lille

Nielsine, ved vi ikke, men der var i hvert fald en verden i Kolt, der var styrtet i grus.

Tiden der fulgte

Dagliglivet kunne efter de bortdragne soldaters forsvinden og de hjemvendte karles hjemkomst vende tilbage til den gammelkendte rytme, men alligevel var tilværelsen ikke som før. De nedslående begivenheder, de mange tab, det stærkt beskårne land, hvor grænsen gik lige syd for Kolding, besættelsen med dens til tider ublu krav, alt dette var del af den arv, man måtte leve sit liv med. Her 150 år senere kan begivenhederne stadig ses som aftryk i det danske folks selvforståelse.

Når veteranerne fra Treårskrigen (1848-50) var sammen, gik snakken livligt, og der blev fortalt mangan en god skrøne fra dengang. Fortællerne var gået sejrige ud af flere dystre med slesvig-holstenerne, og det gav ikke mindre status, at soldaterne fra 64 ikke havde den slags historier at diske op med. Johs. Juul fortæller i sine erindringer fra Ormslev (o.1900): "*...men om Krigen i 1864 blev der ikke talt ret meget. Naar denne Krig kom på tale, blev de gamle tavse.*" Tiden efter 1864 var nederlagets periode!

KILDEANGIVELSE:

Landsarkivet for Nørrejylland, arkivnr: B-059.

Helge Kroon og Knud Rasmussen: Paradokset: 4. Division.

Adslev-Slægtens Slægtsbog, 1926

J.Th. Rübner-Petersen: Minder fra den sidste Krig. (Fra "Aarhus Stifts Aarbog, 1917").

Fred. Sørensen: Nogle Barndomserindringer fra 1864. (Fra "Aarhus Stifts Aarbog, 1918").

Emanuel Sejrs: Århus-Mosaik. 1967

Den dansk-tydske Krig 1864 – 1-3. Udgivet af Generalstaben.

Dr.dk/register over faldne i de slesvigske krige 1848-64 (Cohens registre).

Jydske Avis, marts – april 1864.

Skanderborg Amtstidende, marts-maj 1864.

Aarhus Stifts-Tidende, marts-nov. 1864.

Erik Aagaards optegnelser, s. 184 (Lokalhist. Saml. for Ormslev-Kolt)

Jens Møller Pedersens optegnelser (Lokalhist. Saml. for Ormslev-Kolt).

Johannes Juul: Slægtsbogen (Lokalhist. Saml. for Ormslev-Kolt).

Dørup Skole - Hvad gamle skoleprotokoller kan fortælle

Et tidsbillede og dets bivirkninger

Jens Peter Randsløv Boes

Ved et heldigt træf lånte jeg Hem-Dørup Skoles velbevarede indskrivnings- og eksamensprotokoller samt dag- og embedsbøger for tiden 13.11.1906-30.11.1957. Det gav mig anledning til at undersøge indholdet nærmere. I det følgende har jeg udtaget nogle analyser, der dels informerer om elevernes skoleforhold i en landsby-skole, og dels giver et kulturelt tidsbillede, inden skolelovene 1958 skabte ens forhold for hele Danmark med virkning fra august 1959. Skolens lærere er ikke nærmere omtalt, da de er beskrevet i en tidligere artikel i Østjysk Hjemstavn 2012. Artiklen afsluttes med et 100 og et 70 års minde som en udløber af protokollernes oplysninger.

De nye skoler i Voerladegaard Sogn

Dørup Skole var Voerladegaard Sogns hovedskole med en biskole i Gantrup, og efter mine bedsteforældres fortælling be-

gyndte skolen sin virksomhed i 1600-tallet, idet den var i gang, da rytterskolerne kom til i de omgivende sogne omkring 1721.

Den 7. september 1906 brændte flere gårde og skolen i Dørup. Sognerådet havde åbenbart ikke stor hast med at få etableret en foreløbig skole. Ifølge skolens dagbøger hængik der nemlig over to måneder, før undervisningen kunne fortsætte den 13. november. Det var i et gavllokale i et lille hus i svinget i Hem for børn i Hem og de østre gårde i Dørup. Børn fra Dørup og Voerladegaard blev undervist i forsamlingshuset i Voerladegaard. Disse skoleforhold varede i to år, mens der blev bygget to ens nye skoler: én i Voerladegaard og én i Dørup. Sognerådets beslutning var begrundet med, at Dørup ikke mere var sognets folkerigeste centrum. Det var i slutningen af 1800-tallet langsomt flyttet til Voerladegaard. Dørup Skole blev efter ret djærve lokale diskussio-

"Skoleminde" i Dørup bygget af pens. lærer Niels Peder Hansen Hauge i 1907 på den plads, hvor den gamle Dørup Skole havde ligget.

ner om dens placering som en salomonisk løsning bygget på grænsen mellem de to landsbyer Dørup og Hem. Indvielsen fandt officielt sted 21. oktober 1908, men dens nye virksomhed begyndte ifølge dagbøgerne og indskrivningsbogen 1. december 1908 ved ansættelsen af den 30 årige lærer Jens Kristian Andersen (12.1.1878-18.7.1954).

Eleverne i indskrivningsprotokollen

Skolestuen i Hem var et meget beskedent gavlværelse med tilfældigt sammenbragte og primitive lange borde og bænke. I indskrivningsprotokollen kan det ses, at der i Hem Skoles korte levetid fra 13.11.1906 til 30.11.1908 blev indskrevet 42 skolepligtige elever mellem 7 og 14 år. Til deres undervisning blev der hvert år i november ansat en vikar, og de omtales i indskrivningsprotokollen af skolekommissionens formand sognepræst Niels Bak således:

"Johannes Evald Kristensen har i et Tidsrum af ca. et Aar været Lærer ved den i Hem By oprettede midlertidige Skole. Han har erhvervet sig Forældrenes Agtelse som Børnelærer, og ved den 22.10.1907 afholdte Efterårseksamen i yngste Klasse fandtes Børnene særdeles vel underviste i alle de enkelte Skolefag. - S. Vissing-Voerladegaard Skolek. den 22. Oktober 1907. Niels Bak".

Efter skiftedagen november 1907 underviste den næste vikar indtil udgangen af november 1908, og han omtales således:

"Johannes Eriksen har været ansat som Vikar ved den i Hem By midlertidigt oprettede Hjælpekole siden November 1907. Ved den under 27. April 1908 afholdte Examen fandtes de af ham underviste Børn særdeles vel forberedte – enkeltvis – i de forskellige Skolefag.

S. Vissing-Voerladegaard Skolek. Niels Bak”.

Blandt disse elever var min far, Anders Boes (16.10.1900-27.10.1986), der begyndte sin skolegang som godt 6-årig den 15. februar 1907 og afsluttede sine undervisningspligtige skoleår med udgangen af oktober 1914 i den nye Dørup Skole. Landsbyskolernes skoleår gik fra 1. april, men da han boede tæt på skolen, kunne han begynde på det skæve tidspunkt. Morsomt nok kom hans syv børn til at gå i samme skole fra 1. april 1937 til 31. marts 1957. Således blev skolens levetid indrammet af familien Boes. Eleverne blev som 14-årige konfirmeret afhængige af deres fødselsdag, idet elever født inden 1. juli blev konfirmeret om foråret i april, øvrige om efteråret i oktober med skolegang indtil konfirmationen.

I den nye Dørup Skole blev der i løbet af dens 49 årige eksistens 1908-57 foruden Hem Skoles 42 elever yderligere indskrevet 428, altså i alt 470 elever. Skolens sidste elever overførtes 1.12.1957 til den da udbyggede centralskole for hele sognet i Voerladegaard.

Stor overvægt af drenge

En af overraskelserne ved undersøgelserne i indskrivningsprotokollen var, at de 470 elever fordelte sig på 269 drenge (57 %) og 201 piger (43 %). Altså en stor overvægt af drenge. Hvad var mon årsagen til denne fordeling?

Ved en nøjere analyse viste det sig, at de 297 elever tilhørte skoledistriktets fastboende familier, hvis børn naturligvis fik deres 7 års skolegang med efterfølgende konfirmation i sognet. 79 elever tilhørte mere eller mindre omvandrende ”nomadefamilier”, dvs. familier, der efter få måneder til et par

års ophold i skoledistriktet flyttede igen. 94 elever, fordelt med 77 drenge og 17 piger, var i årene 1906-40 tilflyttere, der kom fra andre sogne til tjeneste på mindre gårde i sommerhalvåret. Om vinteren vendte de tilbage til deres hjem og oprindelige skole. Dette overskud af drenge giver forklaringen på de mange drenge. Fradrages disse udefra kommende elever i det totale antal, bliver fordelingen 192 drenge (51 %) og 184 piger (49 %), der nogenlunde svarer til det overskud af drenge, der normalt fødes i en befolkningsgruppe. Fra skoledistriktet er kun tre drenge fra én arbejderfamilie udrejst til tjeneste på gårde i en anden egn. Elevdødsfald i skolealderen var og er sjældne, kun én 9-årig elev er nævnt i protokollen som død af skarlagensfeber.

Syv år tilstrækkeligt

På den tid var der ikke udbredt behov for videreuddannelse. Kun 7 elever (drenge) i tolv års alderen søgte mellem- og realskoler: 5 til Skanderborg og 2 til Brødstrup private realskoler. Den obligatoriske undervisningspligt på syv år blev endnu anset for at være tilstrækkelig undervisning i et udpræget landbrugssamfund.

Mellem de årlige indberetninger pr. 31.12. og elevtallene pr 1. april, skoleårets starttidspunkt, var der en mindre forskel i elevantallet. Derfor bygger mine beregninger på det indskrevne elevantal, hvor alle elever er noteret.

I eksamensprotokollen viser det sig overraskende nok, at kun 332 af eleverne (71 %) har deltaget i de årlige eksaminer. 138 har ikke deltaget af forskellige grunde, hvoraf de vigtigste var: 1) Elever, der havde sommertjeneste på gårdene, havde været ansat på tider, der faldt udenfor eksamensdagen. 2) ”Nomadefamilierne” flyttede på skæve tidspunkter og undgik i stort tal eksamen. 3)

De små 7-årige elever, der begyndte skolegang i 1957, havde selvfølgelig ikke været til eksamen.

Statistiske overraskelser

Protokollernes oplysninger viser, at det gennemsnitlige årlige elevantal i begge klasser var 34, færrest i 1933 (25) og flest i 1922 (45). For "lilleklasse" (1.-3. årgang) blev gennemsnittet 8,5 drenge og 6,6 piger = 15,1 elever og for "storeklasse" (4.-7. årgang) 10,8 drenge og 8,4 piger = 19,2 elever. Eller som befolkningen almindeligvis udtrykte det, når de fortalte om, hvor mange elever, der var i skolen: "15 i lille og 20 i store klasse", for alle vidste jo, at det var en normal to-klasset landsbyskole.

Samfundsforhold og de lokale generationsskifter havde indflydelse på fødselstallet og dermed på skolens årlige elevantal. Det viste sig, at der var flest elever i "lilleklasse" i årene 1919-20 (født i 1909-12) og 1948-49 (født i 1938-41) med 22 elever.

I "storeklasse" var der flest elever i 1909-11 (født i 1895-1901) med 29, hvilket kan fortælle, at det endnu på dette tidspunkt var almindeligt med mange børn i de enkelte familier. Ellers havde "storeklasse" flest elever i 1921-24 (født i 1908-14) med 26-27 og i 1950-52 (født i 1937-42) med 24-25 elever, og det svarer til "lilleklassens" elevantal forskudt 2-3 år.

Færrest elever havde "lilleklasse" i årene: 1910-11 (født 1901-4) med 7 elever, og med 10-11 elever i følgende år 1911-14 (født 1902-07), 1932-35 (født 1923-28), 1945-46 (født 1936-39) og 1950-51 (født 1941-44). Denne variation faldt sammen med det lokale generationsskifte i landbruget, som jeg har undersøgt i anden anledning. Det generelt faldende antal børn i de enkelte familier fik på længere sigt også betydning.

Færrest elever i "storeklasse" findes i årene 1929-39 (født 1920-29) med 10-15 elever, hvilket kunne være en bivirkning af depressionen efter 1. verdenskrig.

"Huset i svinget" i Hem havde skolestue 1906-08 i gavllokalet til højre hos ejeren 1888-1935 Niels Nielsen Grøn.

I dagbøgerne kan der findes morsomme oplysninger til belysning af elevernes undervisningspligt. Efter 1814-loven skulle der som en slags pressionsmiddel over for bønder, der holdt børnene fra skolen for at arbejde, betales bøder (mulkter) for ulovlig fravær. Disse bøder var det lærerens ubehagelige opgave at opkræve, men mulkterne forsvandt pludselig i året 1908. Om det var den nye lærer Jens Kristian Andersens indstilling eller nye forordninger, der ændrede på det, kan ikke ses. Læreren kunne herefter nøjes med at give en påtale i en sådan anledning. Elevernes ulovlige fravær blev noteret i dagbogen, men efter 1948 findes ingen ulovlige fravær anført. Det må vel tolkes sådan, at skolen da var anerkendt som et gode for både børn og samfund, og at undervisningen derfor som en selvfølge blev passet. Forsømmelser med gyldig grund var sygdom, hårdt vejr og ufremkommelige veje.

De enkelte elevers forsømmelser, lovlige eller ulovlige, svingede mellem 0 og 23 dage om året. Store forsømmelser fandt sted i perioder med mund- og klovtsyge i 1925 og 1938 eller ved influenzaepidemier. Et betydeligt antal elever havde under 5 og et meget stort antal mindre end 10 forsømmelser i deres 7 års skolegang. Det viser vel, at langt de fleste elever har været glade for at gå i skole både på grund af lærerens undervisning og på grund af fællesskabet med de øvrige elever. Det sociale samspil havde også dengang rige muligheder for at udfolde sig i skolen.

Den praktiske skoleordning

Skolegangen var i det hele fortsat præget af, at de ældste børn skulle deltage i landbrugets arbejde på gårde og husmandsbrug. Dette ses tydeligt af skoleordningen, idet der ifølge skolens protokoller fra november

1906 til og med april 1921 var en særlig fordeling af skolegangen. De store børn kunne til enhver tid være behjælpelige ved landbruget og mest i sommerens travlhed. I vinterhalvåret, der dengang gik fra november til maj, var der fire dages skolegang for de ældste elever (4.-7. kl.) mandag, onsdag, torsdag og lørdag, mens de yngste elever (1.-3. kl.) gik tirsdag og fredag. I sommerhalvåret fra maj til november var det omvendt, derfor havde de ældste elever eksamen om foråret i april og de yngste om efteråret i oktober.

Skolekommissionen ændrede denne fordeling fra april 1921 inspireret af skolekommissionens formand sognepræst A. Juhl (1912-22). I det følgende år var det understøttet af hans afløser Gunnar Sparsø (1922-32), så skolegangen blev mere jævnt fordelt over året for alle elever. Sommerhalvåret ændredes til april-september, hvor de ældste elever gik i skole på ugens fem første formiddage kl. 8-12 og de yngste kl. 13-16 samt lørdag kl. 8-12. Vinterhalvåret blev ændret til oktober-marts med hver anden dags undervisning, idet de ældste gik mandag, onsdag og fredag og de yngste tirsdag, torsdag og lørdag kl. 8-15 eller 9-16 med en times middagspause. Læreren kunne om vinteren fastsætte mødetiderne efter mørketid og vejrlig, så der mødtes kl. 9, men allerede i februar flyttedes tidspunktet igen til kl. 8. Vinterferier i 8-14 dage, pga. kulde og ufremkommelige veje var ikke usædvanlige, idet trafikforholdene var præget af den langsommelige snerydning. Denne var ledet af snefogeder med mandskab udskrevet fra gårdene med skovle og håndkraft helt frem til omkring 1950.

Alt i alt var der dog ved denne ordning stadig mulighed for at udnytte de ældste elevers arbejdskraft. Ved samme lejlighed besluttedes det, at der kun skulle holdes én

Dørup Skole med skolestue i en vinkelbygning med entre ved de to vinduer til højre, bygget 1908. (Se også Østjysk Hjemstavn 2012)

eksamensdag om foråret i marts. De ældste overhørtes om formiddagen og de yngste om eftermiddagen. Dette fandt naturligvis først sted efter skolekommissionens middag hos læreren. I eksamensprotokollen kan der forbausende nok, efter denne relativt korte overhøring, tydeligt skelnes mellem eleverne i de givne karakterer. For normalt begavede elever var det ikke svært at få de gode karakterer mg (meget godt) og ug (ualmindeligt godt) med plusser og minus svarende til nutidens 10 og 12. For mindre heldige elever ses dog også karakterer som g (godt) og tg (temmelig godt) med plus og minus svarende til nutidens 2 og 00.

Fagenes egentlige timetal i landsbyskolen var dansk 7, regning 3, bibelhistorie 3, skrivning 2, danmarkshistorie 1, geografi 1, sang 1 og anskuelsesundervisning 1. I alt 19 timer om sommeren evt. suppleret med en gymnastiktime/legetime for de ældste, så det blev til 20 timer. Endnu blev bibelhistorie anset for at være et vigtigt skolefag. Skoledagenes årlige antal var i embedsbo-

gen anført af læreren til 246, mens de 119 "fridage" blev opgjort således: 52 søndage, sommerferie 27 dage, juleferie 13 dage, påskeferie 6 dage, pinseferie 3 dage, efterårsferie 6 dage, Store Bededag, Kristi Himmelfartsdag, Fastelavnsmandag, Grundlovsdag, Valdemarsdag og Kongens fødselsdag 6 dage, til lærerens disposition efter skolekommissionens anvisning. Sommerferien begyndte i mange år ved kornhøstens begyndelse, efter 1921 blev den fastlagt til ca. 10. juli til 15. august.

Aftenskole og håndgerning.

På lærerens årlige indberetninger om skolens drift skulle specielt fremføres, om der var afholdt aftenskole for ungdommen og håndgerning for pigerne.

Hos lærer Jens Kristian Andersen (12.1.1878-18.7.1954), der var lærer 1.12.1908-31.3.1943, afholdtes aftenskole i grundfagene skr. dansk, regning og oplæsning i følgende 11 år (antal deltagere i parentes):

1908-09 (12), 1911-12 (18), 1913-14 (19), 1915-16 (14), 1916-17 (12), 1922-23 (23), 1924-25 (23), 1925-26 (19), 1927-28 (23), 1928-29 (25), 1935-36 (32).

Det ses tydeligt, at den unge lærer engagerede sig mest i at få etableret aftenskole. Aftenskolen 1935-36 blev som noget nyt suppleret med regnskabsføring, hvilket nok også kan aflæses i det store deltagertal. Der var normalt møde 2 gange om ugen kl. 19-21.30 i alt 24 gange på 12 uger fra medio november til udgangen af februar. Her havde ungdommen mulighed for at mødes uden for hverdagens aktiviteter. Det talte også med i tider, hvor radioen fra 1926 endnu var i sin vorden, og fjernsyn ventede langt ude i fremtiden.

Lærer Hans Christian Madsen (3.6.1918-?), der var lærer 1.8.1943-31.3.1951, underviste sin første vinter 1943-44 i Voerladesgaard Aftenskole i regning og oplæsning. I Dørup etablerede han selv aftenskole i fagene skr. dansk, regning/regnskabsføring og oplæsning følgende 6 år: 1944-45 (11 samt 5 skoleelever), 1945-46 (19 og 2 skoleelever), 1946-47 (11), 1947-48 (14), 1948-49 (14), 1949-50 (11). Gårdenes behov for karle og piger var blevet betydeligt mindre med årene, så kravene om mindst 10 deltagere for at etablere et aftenskolehold var efterhånden på grænsen til det mulige.

Lærer Svend Arne Petersen (29.3.1911-22.7.1987), der var lærer 1.10.1951-30.11.1957, havde ikke aftenskole, for med landbrugets øgede teknificering i netop disse år mindskedes gårdenes folkehold yderligere.

Håndgerning for pigerne gennemførtes i sommerhalvåret onsdag morgen kl. 7-9, så tidligt på dagen for ikke at gribe for meget ind i den almindelige undervisning. Drengene fik som regel en times skrivning i håndgerningstimen kl. 8-9, så de ikke for-

styrrede pigernes stilfærdige snakken over sytøjet. Det betød, at pigerne fik en skrive-timer mindre end drengene. Håndgerning gennemførtes kun, når der kunne skaffes en kyndig underviser, og det skete ikke hvert år. Det lykkedes kun i årene: 1909-13, 1915-21 og 34 med nu ukendte lærerinder. 1935, 1937 og 1939-42 ved gårdejer Marie Holm, Dørup, 1945 ved husmoder Magdalene Laursen, Dørup, 1946-50 ved lærer Anne Engelbreth Madsen og 1952-57 ved forskolelærerinde Gudrun Pedersen.

Kulturelt blev skolestuen i de første 25 år samlingssted for børnenes årstidsfester: juletræ, fastelavn og høstgilde. Derefter blev disse fester afholdt på Hotel Hem Odde i tiden 1934-51. Nogle få år blev de i 1950'erne afholdt i Dørup Forsamlingshus, der var en barak hentet fra flygtningelejren ved flyvepladsen ved Salten Å. Fra 1956 blev disse årstidsfester afholdt for hele sognet i det nyopførte forsamlingshus i Voerladesgaard.

En svunden landbokultur

Ved nærlæsning af de gamle skoleprotokoller fra Dørup Skole og ved at sammenholde oplysningerne med gårdenes beboere i Hem og Dørup kom jeg på sporet af en særlig side af landbokulturen, der fandt sted i tiden 1906-40. På de store gårde var der da almindeligt folkehold med karle og piger over konfirmationsalderen, mens de mindre gårde ikke havde råd til at betale karle- og pigelønninger. De skaffede sig derimod 10-13 årige drenge og i mindre omfang piger til sommertjeneste fra april-maj til november. De kom ofte fra fattige og børnerige familier i et nabosogn eller fra fjernere liggende børnehjem. Der var endnu ikke i væsentlig grad gjort politiske indsigelser mod børnearbejde. Disse børn forrettede de foreliggende lettere arbejder

på gårdene, mens de også skulle passe deres skolegang. Deres betaling var foruden kost og logi tillige en mindre løn. Denne tjeneste blev betragtet som et dobbelt socialt gode; dels fik smågårdenes ejere gavn af børnenes arbejde, og dels var den familie, hvor børnene kom fra, en hel sommer fri for at skaffe mad til den fraværende. Denne kunne så til gengæld ved sin indtjening bidrage til vinterens forbrug. Det almindelige indtryk er, at drengene og pigerne gerne kom på de samme gårde 2-3 somre lige efter hinanden. Efter konfirmationen kunne de tjene som rigtig karl og pige på de større gårde, hvilket blandt de unge blev betragtet som en virkelig stigen i værdighed på landbrugets arbejdsmarked. På de smågårde, der havde flest i sommertjeneste, kunne det blive til 6-8 drenge fordelt over måske tyve år. I skolens indskrivningsprotokol kan dette system nøje følges. Alt tyder på, at der var et godt forhold mellem arbejdsgiverne og deres drenge, selv om der kunne blive stillet ret store krav til deres daglige indsats.

Plejefamilier – et specielt fænomen i landsbylivet

På enkelte gårde opstod plejeforhold med nære relationer, der strakte sig over hele året, i et enkelt tilfælde blev det i over 6 år.

I det område, der dengang kaldtes Hem By, var der tre gårde, og mellem dem var der et åbent forhold, og i den daglige omgang var børnene altid velkomne. Jeg voksede op på "Hem Skovgård", og hver tirsdag eftermiddag gik jeg som den naturligste ting på visit på nabogården "Bækgård" for at læse Familie Journalens serie om "Willy på eventyr". På den tredje gård "Østerballe" boede Rasmus og Bolette Møller Andersen i årene 1911-45, og de udviste særlig omsorg for deres drenge. Af skolens protokoller kan det læses, at det var den gård, der havde

den mest omfattende værgeret over deres drenge, så de reelt var i pleje hos dem. De havde 8 drenge i 8-14 års alderen fra 1913 til 1940.

For at beskrive de nære tilhørsforhold anføres drengene nedenfor, som de er nævnt i skolens indskrivningsprotokol med Rasmus Møller som værge. De anførte tider i parentes er henholdsvis fødselsdag (f) og til- og frmeldingstider i skolen.

Den første var 11-årige Alfred Møller (f. 24.5.1902) fra Såby, der var en egentlig sommertjenestedreng (3.4.1913-29.10.1913).

De følgende syv blev både tjeneste- og plejedrenge under Rasmuses venlige og rolige vejledning og Bolettes behjertede omsorg, mens de hjalp til med gårdens forefaldende arbejde, som der altid var rigeligt af på den tid. De blev alle syv tillige konfirmeret under deres ophold.

Den 11-årige Herman Schou Christiansen (f. 20.3.1903) kom fra drengplejehjemmet "Roskilde Hvile" og blev der i over 3½ år (6.5.1914-30.4.1917), idet han også tjente der sommeren 1917. Han fortalte om en fire år yngre dreng i "Roskilde Hvile", og Bolette forstod, at det også var en, der trængte til gode landlige forhold. Hun fik fat i den kun 9-årige Erik Niels Langetved (f. 17.5.1907), der i et halvt års tid var på stedet sammen med Herman. Erik blev der efterfølgende i over 4½ år (3.3.1917-30.4.1921) og afsluttede med sommertjeneste 1921.

Derefter fulgte den 12 årige Hans Kristian Nielsen (f. 21.11.1909) fra Frederiksberg Kommune. Han fik ophold (21.12.1921-29.4.1924) i næsten 3 år med en afsluttende sommertjeneste 1924. Han fortalte om sin yngre knap 8-årige bror Poul Kristian Nielsen (f. 27.4.1914). Derfor fik de to brødre ophold sammen i over to år, og

Pouls ophold (23.3.1922-30.4.1928) kom til at vare i over 6½ år og sluttede ligeledes med sommertjeneste 1928. Hans og Poul holdt siden i mange år forbindelse med sønnen Frede og han kone Inga. De kom og hjalp til nogle dage i høstens tid. Det skildrede de altid som festlige stunder midt i sliddet.

Derefter fulgte et ophold i plejeforholdene. Det havde muligvis sammenhæng med deres 8-14 årige søn Fredes (1920-83) opvækst og omgang med andre tjenestefolk.

Så fulgte 12-årige Jens Karl Nielsen (f. 20.2.1922) fra Voerladegaard (10.4.1934-31.3.1936). Han befandt sig så godt på gården, at han trods den korte afstand til sit hjem blev der i 2½ år og sluttede som de andre med sommertjeneste 1936. Kort efter kom den 13-årige Aage Nielsen (f. 17.10.1922) fra Viby Kommune i Århus (11.04.1936-1.10.1936) på et sommerophold med konfirmation. Den sidste blev 11-årige Svend Nielsen (f. 20.6.1926) i tiden 4.4.1938-30.3.1940, en yngre bror til Jens Karl. Han endte også sit ophold med sommertjeneste. Tidsforløbene viser, at drengene har været mere end almindelige tjenestedrenge.

Som 4 årig gik jeg en sommerdag i 1936 hen til "Østerballe", en god kilometer, for der kendte jeg de venlige mennesker Bolette og Rasmus. Hos Bolette blev småkagedåsen straks hentet frem til "en kage i hver hånd", selv om vi hjemmefra var blevet belært om kun at måtte tage én kage. Efter middagen i køkkenet fulgte jeg hjemmevant med gårdens karle op på loftet til middagssøvn. Jeg lå ved siden af den rare Jens Karl og hørte på snakken med lystige Aage og sindige Frede, inden vi alle fik en lur. Min mor havde nok sine anelser

om, hvor jeg var gået hen. Jeg vågnede ved lyden af hendes lyse stemme neden under i køkkenet. Så gik det hjemad bag på mors cykel.

Når skæbner krydser – erindringer fra 100 og 70 år siden

Herman skal omtales lidt nærmere, for med ham blev der holdt livslang forbindelse, og på mærkelig vis kom hans liv til at gribe ind i vort. Den 11-årige Herman kom til at gå et halvt år i skolens ældste klasse sammen med min far Anders på knap 14 år, og i så lille en landsby fik de helt naturligt megen omgang med hinanden. Herman tjente ifølge folketællingen 1916 tillige en sommer på Hem Skovgård, inden Anders rejste til Sjælland på Høng præliminærkursus 1917-19. Herman rejste til København og blev siden gift og bosat på Rådmandsgade 88. 2. sal. De fik 3 sønner, hvoraf den mellemste Børge blev feriedreng hos os på Hem Skovgård i tre sommerferier 1942-44.

Ferieopholdet for de københavnske skolebørn varede normalt fra 24.6 til 4.8. Ferieaftalen var kommet i stand ved et af Hermans besøg hos Rasmus og Bolette. Børge blev hentet med jumbegig på Skanderborg Jernbanestation, hvor togenes ferie børn ved hver station skrælede sig hæse ved at råbe "Is!" Børge hjalp til på vor gård i følge med mig, der var 2 år yngre. Vi fik ligesom vore fædre et tæt kammeratligt forhold. Imens hakkede vi roer, passede kvier og kalve, vaskede mælkejunger og spande, fodrede og malkede og mange andre gøremål. Desuden legede vi i ledige stunder i skovene og langs bækkene. Både i arbejdet og i legen var han meget kreativ og en fremragende tegner. Han indgik som en dygtig spiller i vort håndboldhold, der trænede på Hem Odde og var tillige en god svømmer. Ved

sin konfirmation i foråret 1944 havde han fået en bue med pile, som han havde med på ferie. Den gav os anledning til mange gode og lærerige dystre, hvor vi skød til måls efter en skive.

1.8.1944 blev Børge efter eget ønske og efter aftale med sine forældre ansat som piccolo på Hotel Hem Odde. Opmuntret og stærkt inspireret af ejeren, Ankjær Andreassen, blev det et nyt element for ham at virke i. Der var mange varierede opgaver at tumle med i forhold til hotellets gæster. Få dage efter sejlede han en aften (11.8) alene ud i en robåd i hård blæst ukendt med Mossøs lunefuldhed. Han tabte en åre og ville som den gode svømmer, han var, fange den. Men båden forsvandt med blæsten, og bølgernes styrke overraskede ham med deres voldsomme kraft. De tililende hjælpere kunne intet gøre trods energiske og faretruede anstrengelser, så han druknede og blev først fundet 10 dage senere (21.8). Også her viste Mossø sine underlige hemmelighedsfulde strømme. Man skulle regne med, at en druknet ville være at finde nær søens vestlige udløb i Gudenåen, men søen har sine skjulte strømme. Herman deltog flere dage i eftersøgningen sammen med søens fiskere. Børge blev imod alle forventninger fundet

i søens østlige ende af en bonde, der tilså sine kvier i et engdrag ned mod søen. Lige efter fundet kom Herman stærkt bevæget og forærede mig buen med pilene, fordi vi havde været så gode venner. De noget opløste legemlige rester af Børge blev brændt på krematoriet i Horsens (28.8). Sådan blev to generationers skæbne ad uransagelige veje flettet ind i hinanden. I 1946 fik jeg et 14 dages ferieophold i København, 8 dage i en villa på Amager og 6 dage hos Hermans i en toværelses lejlighed på Rådmandsgade 88.2.sal. Det var en stor kulturforskel at opleve for en 14-årig landbodreng.

Skolens afrunding

Puslespillet med at undersøge Dørup Skoles protokoller har givet indblik i svundne kulturformer med landbruget i centrum, før industrialiseringen også satte ind på dette område. Mange af de forhold, jeg voksede op i, er ved disse studier over 70 år efter blevet endnu mere levende, end jeg havde forestillet mig. Mange af min fars og bedstefars fortællinger er blevet bekræftet og præciseret. Herman og Børges liv har givet oplevelser og indsigt i forskellen mellem by og land, som den udfoldede sig i begyndelsen af det 20. århundrede.

Om besættelsestiden

Af: Grethe Russell Harder og Keld Esmark Harder

Den 9. april 1940 boede vi i Brabrand. Mine forældre boede til leje på 1. sal i en villa, der hed Edelsgave. Ejeren boede selv i underetagen. Han havde en rejsebiograf og ernærede sig ved at vise film rundt om i mindre byer, der ikke havde biograf. Filmfremviser og højtaleranlæg blev transporteret på en bagagebærer bag på bilen.

Den 9. april gik jeg i det fri og legede og husker tydeligt de tyske bombemaskiner, der uventet kom flyvende i meget lav højde og lavede et skrækkeligt spektakel. Jeg mener at kunne huske, at flyvemaskinernes lave højde resulterede i, at et vakkelvorent skur på en mark ved siden af huset faldt sammen.

De kastede heldigvis ikke bomber. Hensigten var sikkert at ”spille” med musklerne og skabe frygt i befolkningen.

Besættelsen havde i første omgang ikke så store konsekvenser for min dagligdag. Men for min far, der var repræsentant for to firmaer, begyndte problemerne at melde sig. For at bevare kontakten med sine kunder i Aarhus, cyklede han dagligt ind

til Aarhus med et udvalg af kollektionen i bagagebæreren. Han syntes, at bakken op fra Brabrand og ind til Åbyhøj var meget besværlig og anskaffede sig en cykel med gear. Gear på cykler var dengang en sjældenhed, og hans havde gearet indbygget i kranken! Det var - ironisk nok - en tysk cykel af mærket Adler.

Flyttede

I 1941 flyttede vi til St. Blichersvej 26 i Aabyhøj, og her tilbragte jeg resten af min barndom.

I Aabyhøj-tiden meldte besættelsens konsekvenser sig for alvor. Det mest iøjnefaldende var kravet om total mørkelægning. En mørkelægning, som skulle forhindre bombeangreb om natten.

Gadebelysningen var kun tilladt i yderst beskedent omfang. Alle vinduer skulle være helt blændede af med tykke, sorte mørkelægningsgardiner. Mørkelægningen blev konstant overvåget, og man fik påtale, hvis den mindste lille lysstribe kunne ses.

Biltrafik

Næsten al biltrafik ophørte. Manglen på benzin var stor, og mange biler kørte på Gengas. D.v.s. en gas-art, som blev udviklet i en stor træfyret ovn, der blev monteret bag på bilen. De biler, der var i drift, fik afblændet deres lygter, så kun små sprækker tillod lyset at sive igennem.

Og apropos biler. Min far købte i 1941 for en slik en Chevrolet Coupe 1939, der kom til at stå på 4 solide træklodser i vores garage under hele besættelsen. Chevrolet'en var bragt til Danmark af en dansk-amerikaner, der skulle på ferie i Danmark.

For at være standsmæssigt kørende her, havde han selv en bil med på atlanterhavsskibet som en slags rejsebagage. Udviklingen i verdenskrigen havde fået dansk-amerikaneren til at rejse hjem over hals og hoved. Uden bilen.

Bilen blev under hele besættelsen en yndet en yndet legeplads for mig og mine kammerater. Vi fik lov til at sidde i den og lege ”Willy på eventyr med SM3”, som var en af tidens populære tegneserier.

Gris i garagen

Der var mange tomme garager under besættelsen. En af dem var på den anden side af vejen hos familien Østergaard, og den viste sig at blive til stor hjælp for dem i den stadig stigende mangel på fødevarer.

I stedet for at have en bil i garagen, havde de en gris. Den blev købt som unge og året igennem opfodret med madrester. Hen imod jul kom en omrejsende slagter, som klyngede grisen op i bagbenene i en galge og stak en kniv i halsen på den. Blodet løb ud i en spand og blev basis i en god blodpølse. Resten af grisen blev parteret og var bl.a. medvirkende til, at familien kunne få en ordentlig gang sul i julen.

Beskyttelsesrum

I midten af kælderens i huset på St. Blichersvej var der et lille rum uden vinduer. Min far indrettede det som beskyttelsesrum, der kunne bruges under luftalarmer. I rummet var der masser af konserves og vand, så vi i værste tilfælde kunne overleve i nogle dage. Ud over dette havde min far sørget for, at der fandtes et medicinskab, som bl.a. indeholdt den astma-medicin, der på det tidspunkt var meget nødvendig for mig.

Privat bilkørsel var ikke mulig. Alt brændstof skulle bruges til den tyske hær. Og der var mangel på alle daglige fornødheder.

Mangler

Rigtige lædersko var svære at opdrive, og man fabrikerede sko af fiske-skind. Slidt tøj fra voksne blev sprættet op og syet sammen, så det kunne passe børnene.

Man ”vendte” et lagen, når det blev slidt. D.v.s., at man klippede lagnet over på langs - vendte den ene halvdel. Og syede de to dele sammen.

Fra sine rejser rundt i landet berettede min far, at mange familier kun havde et sæt sengetøj til hver person. Når det skulle vaskes, sov man med dyne og hovedpude uden betræk, så længe vaskeprocessen varede.

Rationering

Næsten alt blev rationeret. Der var rationeringskort på sukker, smør, mel, margarine o.s.v.

Da jeg efter konfirmationen i 1945 skulle på ”Blå mandag” inde i storbyen Aarhus, fik jeg 3 margarinemærker à 5 gram med af min mor, så jeg kunne købe mig 3 stykker smørrebrød. Jeg var dengang frygtelig generet. Turde ikke gå ind på en restauration og har smørmærkerne endnu. (Min mor fik

aldrig at vide, at jeg ikke turde bruge mærkerne!)

Manglen på mejeriprodukter gav anledning til fejlmæring af mange børn. Jeg var så heldig, at vores huslæge ordinerede mig kalktabletter for at kompensere for manglen på kalk i den daglige ernæring.

Naturalieøkonomi

I vores lille familie var vi heldige, fordi min fars distrikt var hele Jylland, og fordi der efterhånden udviklede sig en "naturalieøkonomi".

Et af de firmaer, min far repræsenterede, leverede metervarer til bl.a. lagner, dynebe-træk og dame-kjoler. Alt sammen varer, der i stigende grad ikke kunne købes i vanlig kvalitet, men blev erstattet af en art krigs-versioner som fx celuld.

Min fars firma havde stadig lidt af de gode gamle varer, og det gav den fordel, at han undertiden kunne få eftertragtede føde-varer med hjem.

"Bukkevarer"

Og jeg lærte da også, at der var et fænomen, der hed "Bukkevarer". Umiddelbart er det et lidt mærkeligt ord - men det skyldes, at der på butikkernes hylder kun fandtes tarvelige erstatningsvarer. De "rigtige" varer lå under disken - og ekspedienten skulle bukke sig for at få fat i dem. Hvis man kendte ekspedienten godt, kunne man spørge efter "Bukkevarer".

Det ene af de to firmaer, min far var re-præsentant for, var ejet af to jøder. Den ene undslap tyskernes forfølgelse ved at flygte til Sverige. Den anden døde i koncentrati-onslejre.

Min fars rejsevirkosomhed havde den ulempe, at han i hele min barndom tog af sted mandag morgen og kom hjem igen

Margarinemærker

fredag aften. I den mørke besættelsestid var det ikke rart for min mor at være alene med mig, når der var luftalarm, skyderier eller sabotage.

Rejseriet havde følger m.h.t. opvarmning af huset. Kul kunne man ikke længere få. Opvarmning skete med tørv fra danske tørvemoser. Tørvene blev læsset af en stor lastbil på fortovet uden for huset og skulle bæres ned i fyrcælderen, hvor de blev stablet i sirlige rækker som mursten.

Sammenlignet med kul havde tørvene en beskedent opvarmningsevne, og de gav til gengæld en overvældende askemængde. Det betød, at min mor og jeg gik i fast rute-fart til fyrcælderen for at smide tørv i fyret og for at tømme askeskuffen.

Distribuerede illegale skrifter

Min fars rejseaktiviteter gav ham mulighed for at yde en lille indsats i frihedskampen. Han kunne distribuere illegale skrifter. Men han var ikke aktiv frihedskæmper. Det tætteste, han kom på værnemagten, var en tysk soldat, der inde hos en grønthandler i Aarhus på tysk spurgte ham, hvad Jordbær hedder på dansk. Han svarede strawberries og skyndte sig væk.

Min far havde en god og nær ven, der havde været i lære i min farfars butik overfor domkirken i Aarhus (C.C.Andersens Væveriudsalg). Jeg lærte vennen at kende som Onkel Victor, og han skulle senere få stor betydning for mig. Onkel Victor boede i København og var aktiv i modstandskampen. Han var blandt andre sabotagehandlinger med til at sprænge Riffelsyndikatet i luften.

Reddede pistol

Efter krigens afslutning fortalte onkel Victor mig, at han som frihedskæmper altid bar en pistol. Da han en dag kørte i sporvogn ind til Københavns centrum, blev gaden, han kørte i, spærret af tyskerne i begge ender. Alle skulle visiteres! Onkel Victor fandt et stykke ståltråd på gaden og bandt den ene ende til pistolens aftrækkerbøjle. Han lavede en krog i den anden og sænkede det hele ned i en kloak med krogen hængende i kloakristen. Efter visitationen kunne han trække pistolen op igen. Reddede livet - og pistolen!

Samme onkel Victor var god til at lave rammeantenner.

BBC

Under besættelsen var det vigtigt at kunne høre BBC. DR's nyhedsudsendelser var egentlig kun en forlængelse af den nazistiske propagandamaskine.

Flyene fløj lavt og smed bomber over byen

Besættelsesmagten gjorde alt for at forhindre, at vi kunne høre BBC. De etablerede kraftige støjsendere på BBC's bølgelængde. Eneste mulighed for at høre BBC lå i at udelukke støjsenderen ved hjælp af en rammeantenne, der har en udtalt retningsvirkning. Da tyskerne ofte flyttede støjsenderen, var det nødvendigt, at vi hver aften sad og drejede vores rammeantenne, til vi fik det optimale signal fra BBC.

Men vi lyttede nu også til Danmarks Radio. Forældre hørte middagskoncert fra Restaurant Wivex ved Tivoli og lyttede til hørespil. Fx "Familien Hansen". For os børn var underholdningen begrænset til én daglig udsendelse på en times tid. "Børnetimen".

Heldigvis besluttede mine forældre sig for at erhverve et leksikon. Det blev et 12 binds værk med månedlig levering af et bind. Leveringen af månedens bind blev den store oplevelse for mig. Jeg vil ikke påstå, at jeg læste hvert ord i det. Men jeg bladede dem alle igennem fra første til sidste side - og læste/lærte en masse.

Likvidering af stikkere, clearing mord, sabotage og schalbourgtage hørte med til næsten daglige begivenheder. Det var en frygtelig og ond cirkel.

Torvins hus blev jævnet med jorden

På Silkeborgvej lige neden for St. Blichersvej, boede en mand, der angiveligt var stikker. Han blev skudt på åben gade.

Hvis modstandsbevægelsen udførte sabotage, svarede et af tyskerne oprettet specialkorps, Schalbourg-korpset, med at springe et eller andet dansk i luften. Bang & Olufsen blev jævnet med jorden i en af disse aktioner.

Det samme var tilfældet ved sprængningen 1. oktober 1944 af en villa på Ewaldsvej 45, der er en parallelvej til St. Blichersvej.

Hjemme hos mig hørte vi braget og mærkede rystelserne.

Min kone, Grethe, boede på det tidspunkt på Ewaldsvej nr. 57, der kun lå 6 huse længere oppe af vejen, beretter:

Bombe

”Mine forældre, jeg og mine to søskende vågnede ved et ordentligt brag tidligt den morgen og løb forvirrede rundt i vores hus for at finde ud af, hvad der var sket og sluttede oppe på første sal for at kigge ud ad vinduerne. Her kunne vi se en kæmpe støvsky lidt længere nede af vejen. Jeg erindrer, at min far løb derned og senere kom tilbage og fortalte, at Torvins hus var fuldstændig jævnet med jorden. Jeg spurgte straks min far, om der var sket noget med huset ved siden af, da min skoleveninde boede der. Jeg tror, min far pyntede lidt på svaret, og jeg tror ikke, at det på det tidspunkt rigtig gik op for mig, hvor slemt det var gået. Senere blev jeg klar over, at det var en forfærdelig oplevelse for familien.

Gestapos arkiver blev ødelagt

Faderen blev slynget ud af sengen og min veninde fik et chok. Moderen og storesøsteren husker jeg ikke noget om, men alle vinduer var blæst ind, og inventaret i dagligstuen var slået i stykker. Al porcelæn lå spredt på gulvet. For os piger var det et forfærdeligt syn. Det var noget, vi længe efter havde i tankerne.

Konfirmation

Min venindes familie blev også ramt på en anden måde, idet storesøsteren dagen efter skulle konfirmeres. Maden var ødelagt, huset var nærmest en ruin, og situationen var meget kaotisk, men familien drog til Aaby Kirke, og storesøsteren blev konfirmeret. Huset derhjemme havde en flok naboer hjulpet hinanden med at udbedre, madproblemet blev også løst, ligesom man fik fat i noget andet porcelæn. Da konfirmanden kom hjem fra kirke, var der også dækket bord og man kunne modtage gæsterne”.

I skole

Mange år senere fandt Grethe og jeg ud af, at vi begge havde gået i skole på Aaby Skole.

Skolegangen var præget af u-lysten til at lære tysk og et stort ønske om at lære engelsk. Min mor hæklede små rød-blå-hvide kalotter til mig. Kalotterne bragte tankerne hen på RAFs fly. På den måde fik vi vist, hvilken side vi var på.

I begyndelsen gik vi i de bygninger, man i dag kan se. På et tidspunkt under besættelsen blev store dele af skolen beslaglagt af besættelsesmagten og brugt som kasserne og flygtningefangelejr.

Skydeøvelser

De tyske soldater fra ”kassernen” holdt skydeøvelser på engarealerne syd for Åby. Vi drenge overværede undertiden skydeøvelserne på nært hold og fik lov til at samle tomme patronhylstre, når skyderierne var overstået.

Beslaglæggelsen af skolens bygninger betød, at jeg ”gik i skole” mange forskellige steder. Et af dem var selskabslokalerne i Enggård, et boligkompleks i Aabyhøj, tæt ved Frich’s fabrikker.

Et andet sted var biblioteket i Åbyhøj. Det lå tæt ved Silkeborgvej på Thorsvej.

Fra biblioteket var der en prægtig udsigt. Jeg var så heldig, at jeg havde en vinduesplads med udsigt mod syd over dalen med Århus Å.

Mosquitorer

Den 31. oktober 1944 så jeg ved 12-tiden ud af vinduet og opdagede mange flyvemaskiner, der i å-dalen fløj ultra-lavt fra vest ind mod Aarhus.

Til min store overraskelse konstaterede jeg, at det var Mosquitorer!

En rigtig dreng kendte på det tidspunkt alle de allieredes flytyper og vidste, at Mosquitorer var bygget af Balsatræ og krydsfiner. De reflekterede næsten ikke på radar, og den lave vægt og de kraftige motorer gjorde dem hurtigere end de fleste tyske jagerfly. Det viste sig senere, at der var tale om 24 Mosquitorer.

Jeg så dem flyve ind til Ringgadebroen og dreje til venstre for et øjeblik senere at høre bragene fra mange bomber.

I dag er det underligt at have været vidne til et af krigens mest spektakulære og dristige togter.

Mosquitorene havde fløjet i lav højde hele vejen fra England. Fulgt Aarhus Å. Drejet til venstre ved Ringgadebroen. Fulgt Ringgaden og kastet bombelasten ind i de nederste etager i en bestemt bygning i Aarhus Universitet. Bygningen var Gestapos hovedkvarter, og tilfangetagne danske frihedskæmpere var anbragt i bygningens øverste etage som "bombskjold".

Så vidt jeg husker, kom mange frihedskæmpere ud i live. 75 mennesker mistede livet - og Gestapos hovedkvarter i Aarhus var ødelagt.

Aarhus Havn blev flittigt brugt under besættelsen. Det hændte, at der til havnen kom skibe, som var lastet med kul. Kullene blev losset med kraner, der til glæde for aarhusianere tabte en del kulstykker ned på kajen. Nogle aarhusianere skyndte sig ned på kajen og samlede de tabte kulstykker op i sække for at få lidt varme i hjemmet.

Havnen var en vigtig udskibningshavn for den tyske hær. Der blev også transporteret skibslandinger med ammunition til fronterne fra et stort ammunitionslager i Århus.

Ammunition sprang i luften

Desværre gik det galt d. 4.juli 1944.

En pram, der var lastet med ammunition, sprang i luften ved kajen. Eksplosionen bredte sig til et ammunitions-lager på kajen.

Bragene kunne høres langt ind i Jylland. Jorden rystede helt ud i Aabyhøj.

Eksplosionen kostede et ukendt antal tyskere livet, og mere end 30 danskere blev dræbt. Hertil kom et stort antal sårede og betydelige skader i Aarhus by.

Efter krigen blev det resterende ammunitions-lager sænket i Aarhus-bugten.

Det voldte senere problemer. Man måtte fiske en del af den sænkede ammunition op igen for at etablere en sejlrende til det kul-fyrede el-værk, Studstrupsværket. I mange år senere voldte den sænkede ammunition problemer, fordi løse ammunitionsrester af vind og strøm var ført ind i sejlrenderne. For et par år siden blev den løsslupne ammunition samlet sammen af dykkere og detoneret i Begtrup Vig med et stort springvand til følge.

Kapitulation

Da vi i begyndelsen af maj 1945 over radioen fik besked om, at de tyske tropper havde kapituleret, vakte det i vores hjem vild jubel. Min mor, der til daglig var et stilfærdigt menneske, blev ellevild af glæde og løb rundt i hele huset og flåede alle mørkelægningsgardinerne ned.

Min fars reaktion var, at nu skulle vi endelig hejse Dannebrog igen.

Der havde i årevis ikke været hejst flag i flagstangen. Flaglinen var rådden og brast.

Men flaget skulle hejses, om vi så skulle lægge flagstangen ned først. Det viste sig, at stangen var "groet" fast til soklen og ikke umiddelbart lod sig rokke! Genboens søn var grovsmed. Han havde en stor forham-

mer og nogle velrettede slag med den fik flagstangen lagt ned.

Slagene med forhammeren fik imidlertid stangen til at svinge helt vildt med det resultatet, at flagknoppen, der var lavet af porcelæn, splintredes. Jeg fik en stump i hovedet - men op kom flaget.

Den første tid efter kapitulationen var præget af overstrømmende glæde.

Frihedskæmpere skød op som paddehatte og jagede værnemagere og feltmadrasser.

Feltmadrasser var kvinder, der havde haft samkvem med værnemagten, og de blev ofte ydmyget ved at få alt håret klippet af og derefter sat til offentligt skue.

Efterhånden dæmpedes glædesrusen, og man vendte tilbage til normale retstilstande.

Men der skulle gå mange år, før vi slap af med rationeringskortene og vendte tilbage til førkrigs tilstande.

Efterskrift

Da jeg i 1958 blev ansat ved Bang & Olufsen, dukkede minderne fra besættelsen op igen.

Ved firmaets indgang står en forvreden jerndrager som en art skulptur. Drageren er det eneste, der er tilbage af den fabrik, der som hævnakt blev sprængt i luften af Schalbourghkorpset, fordi firmaet nægtede at fabricere elektronisk udstyr til den tyske hær.

Jeg stiftede hos B&O bekendtskab med ingeniør Duus Hansen, der under krigen var en meget aktiv modstandsmand. Duus Hansen havde med enkelte midler lavet en meget kompakt radio-sender/modtager, der var camoufleret som en stor bog.

Den havde den fordel, at man uden at vække opsigt, nemt kunne flytte rundt med den. Dette var meget nødvendigt for modstandsfolkene, fordi tyskerne konstant forsøgte at pejle sig ind på frihedskæmperne, når de via radioforbindelsen kommunikerede med de allierede i England om sabotageaktioner og nedkastning af våben.

Duus Hansen "radio-bog" kunne nemt - og uden at vække opmærksomhed - flyttes fra sted til sted. Sættes til en stikkontakt, kommunikere med "London" og være væk, inden tyskerne havde pejlet sig ind på dens positionen.

En landsbysmed i Thorsø

Historien om smedeværktøjet i Thorning og et standur i Thorsø

Af: Kristian Boje Pedersen

For en del år siden fortalte nu afdøde museumsinspektør Aksel Nielsen, Blicheregnens Museum i Thorning mig, at han i museets magasin havde noget smedeværktøj, som stammede fra Thorsø. Det var efter Aksel Niensens udsagn kommet til hans slægt via hans morfars mor, Mariane, som stammede fra Thorsø. Blandt mange ting i samlingen er der en vindfløj, som er udformet som et stiliseret T.

Ved en anden lejlighed i slutningen af 1970'erne havde jeg fornøjelsen af at være på besøg hos Grete og Vagn Laursen på Midgårdsvej i Thorsø. I deres stue fik jeg øje på et noget specielt standur, som stod og hakkede tiden i stykker. Det var efter deres udsagn lavet af en smed i Thorsø for mange år siden. På skiven står der:

HLS SMED MRACD 1814

Disse to hændelser fik mig i gang med kirkebøger, folketællinger, skifter og fæstebreve.

Resultatet blev følgende:

HLS står for Hendrich Lassen og MRACD står for Mariane Christensdatter. De er begge født i Borridsø, Gjerning Sogn, Viborg Amt.

De blev gift i Gjerning Kirke den 8. oktober 1782. Det er deres navnetræk og årstallet 1814, der står på urskiven.

HL og MC får 3 børn, som jeg har verificeret, måske har de fået flere, nemlig Lars, Christen og Margrethe. De to førstnævnte er født i Borridsø og det sidste i Thorsø.

De var ifølge folketællingen smedefolk i Borridsø. De ansattes som sådan af bymændene og rejste meget rundt efter arbejde, og i slutningen af 1785 flytter de til Thorsø for der at udøve smedehåndværket for bymændene. Der hørte en lille jordlod til "embedet". Smedien lå formentlig på gadejorden langs bækken i det nuværende Thorsgade.

Fæster

Lars Henriksen bliver fæster under herregården Frijsenborg af gården matr. nr. 9a, nuværende Odinsvej 16.

For at komme i besiddelse af fæstet måtte han forpligte sig til at gifte sig med enken i gården. Hun hed Kirsten Pedersdatter. De bliver viet i Thorsø Kirke den 21. juli 1814, altså i år for 200 år siden.

Urets vandring

Det vil være nærliggende at tro, at uret er fremstillet af brudgommens far, smeden, som gave til brudeparret ved denne lejlighed, for det var et stort socialt spring, smedesønnen havde taget ved at blive gårdfæster. Ved giftermålet er er han 31 år og hun 46.

Kirsten Pedersdatter dør den 7. oktober 1829. Hun og Lars Henriksen ses ikke at få børn sammen, men han har en affære med tjenestepigen, Ane Sørensdatte, med hvem han får 2 børn, nemlig Henrik den 25. februar 1827 og Mariane den 21. marts 1830. De kaldes begge uægte i kirkebogen. Han bliver aldrig gift med AS, idet hun dør allerede den 8. april 1832. Han finder nu en kone i Borritsø, Ane Christensdatter, som han gifter sig med i Gjerning Kirke den 5. juni 1832. De får 2 børn, nemlig Margrethe den 22. juni 1833 og Christen 5. november 1837.

Uret er nu i gården. En af døtrene, Margrethe, bliver gift den 22. januar 1856 i Thorsø Kirke med Hans Andersen fra Thyrssted ved Horsens. Han var indtil giftermålet ansat på godset Frijsenborg som ladefoged. Han får gården i fæste, og uret følger med.

HA og ML får 3 børn. Lars født 14. september 1856, Karen født 21. februar 1859 og Anders født den 4. november 1862.

Margrethe dør den 22. oktober 1865 og Hans Andersen gifter sig 2. gang den 24. januar 1866 med Ane Sørensdatte. De får 2 børn. Magnus født 11. september 1868 og en datter Ane Sofie Hansen født den 18. juli 1871. Hun døde få dage gammel. Gården er nu en selvejergård købt fri af Frijsenborg i 1850'erne.

Magnus arver gården og gifter sig med Ane Rask den 1. maj 1900. Nu er uret i deres varetægt.

Magnus Andersen får i 1905 lov til at føre slægtsnavnet Thyrsted efter sin fars fødested ved Horsens. Magnus Hansen Thyrsted og Ane Rask får 3 børn. Ane født den 30. maj 1901, Hans født den 4. januar 1903 og Niels Sigvald født den 7. juli 1905, og af dem arver Hans gården og gifter sig med Emilie Sørensen, og de har nu uret.

Hans Hansen Thyrsted og Ane Sørensen får 2 børn. Grethe født den 13. januar 1935 og Valter født den 30. januar 1940. Grethe gifter sig med Vagn Laursen, og de arver standuret. Ejendommen matr. nr. 9 a forsvinder ud af slægten, idet meget af jorden sælges som byggegrunde og resten tillægges en anden landbrugsejendom; men Vagn og Grete bygger hus på en grund, udstykket fra gården.

Grete og Vagn Laursen får 2 børn Claus og Bo. Claus arver uret, og hos ham befinder det sig i jubilæumsåret 2014.

200 år

Der er indbudt til jubilæumsfest for uret hos Claus og hans hustru den 31. maj 2014, hvor det gamle ur blev fejret på behørig vis.

Smedeværktøjets vandring fra Thorsø til museet i Thorning kan være foregået påfølgende måde:

En anden af Lars Henriksens døtre hed som før nævnt Mariane. Hun blev født i Thorsø den 21. marts 1830. Hun bliver gift med en smedevend, og de bosætter sig som smedefolk i Hørup (Kjellerup). Mariane har formodentlig fået overdraget sin bedstefars smedeværktøj, da ingen af hendes søskende tog smedehåndværket op som profession. Mariane var mor til forhenværende og nu afdøde museumsinspektør ved Blicheregns Museum i Thorning Aksel Nielsens bedstefar på mødrene side. Da Aksel Nielsens bedstefar dør, kommer værktøjet til Blicheregns Museum i Thorning. Tag derud for at høre Aksels bedstefar berette om gamle dage i datidens Thorning. Båndet er lavet med Ole Kuhnel som interviewer. Optagelsen er fra 1947. Få måske lov til at komme op på magasinet for at se smedeværktøjet.

NB

Siden jeg sidst så uret, vistnok i 1989, er der sket det, at urkassen er opædt af borebiller, hvilket blev opdaget så sent, at der ikke længere eksisterer nogen urkasse. Derfor er billedet af uret uden kasse. Familien vil prøve at genskabe uret i sin helhed ved af få fremstillet en ny kasse.

Radiomekanikerlærling i Aarhus i 1950'erne

Af: Keld Esmark Harder

Da jeg i juli 1951 kom i lære som radio mekaniker, hørte faget til under:

SMEDE- og
MASKINARBEJDERFAGET
DANMARK

I min lærekontrakt står:

Lærlingens Løn er i Overensstemmelse med
Reglerne i Lærlingelovens paragraf 4, stk.
1, ansat således:

Fra 1/7 51 til 1/7 52	kr. 0,27 pr. time
- 1/7 52 - 1/7 53	- 0,32 - -
- 1/7 53 - 1/7 54	- 0,40 - -
- 1/7 55	- 0,50 - -

Lønnen udbetales bagud.
Udbetalingsdag: Lørdag

Og i en tilføjelse står der:

Af de nævnte Lønninger henlægger
Læremesteren i Lærlingens 4. Læreår 2
Øre pr. time, der udbetales første Gang, han
efter Afslutningen af Læretiden holder ferie.

I det første læreår gav det 10 - 12 kr. om ugen og i det sidste 20 - 30 kr., så det var jo godt at have kost og logi hos sine forældre, og man kan vist roligt sige, at det sidste års opsparede feriepenge ikke gav anledning til en jordomsejling i den første ferie som svend.

Kravene til radio-værkstedets indretning viste klart, at det henhørte under Smede- og Maskinarbejder forbundet; det indeholdt bl.a. kravet om, at der på værkstedet skulle være en drejebænk. Den, der var på vores værksted, var vel af symbolsk størrelse og ikke i brug forfærdelig tit. Til gengæld var værkstedet vældig godt udrustet med instrumenter til brug ved reparation af datidens elektronik.

Lærlingeuddannelsen medførte, at vi skulle gå på aftenskole. Det første år på Teknisk Skole i Nørre Alle gik jeg sammen med smede- og maskinarbejderlærlinge. Vi skulle lære at skrive Standardskrift og "læse" maskintegninger.

Aftenskolen startede 1.10. og varede til hen på foråret. Mandage fra 17:25 til 19:10 og onsdage og fredage fra 17:25 til 20:00.

De sidste 3 år af læretiden blev vi undervist på Teknisk Skole på Dalgas Avenue i vores egentlige fag: Radioteknik.

Vi var en 5-6 læringe og var blandt de meget få, der blev uddannet i Aarhus.

Undervisningen fandt sted mandag, tirsdag og onsdag fra 17:15 til 20:00 fra begyndelsen af september til foråret. Og underviserne var fortræffelige lærerkræfter, som jeg senere skulle møde i min tid på Aarhus Elektroteknikum.

Mine forældre, som jeg var indlogeret hos, boede i Aabyhøj uden for Aarhus.

Jeg kørte hver dag på cykel til min læreplads og mødte kl. 08:00 efter en god halv times cykling. Den nominelle arbejdsdag var til kl. 17 og i perioden med aftenundervisning gik cykelturen efter fyraften direkte fra værkstedet til Teknisk Skole. Efter undervisningen, der oftest sluttede kl. 20, gik cykelturen hjem til Aabyhøj, hvor mor ventede med varm aftensmad. Når der var sne og frost, kunne det ind imellem forekomme at være en anelse træls! Det lykkedes da at gennemføre aftenskolen med en beskeden fraværsprocent.

Svendeprøve

Svendeprøven havde 2 afdelinger:

1. Man skulle lave et apparat. (I mit tilfælde blev det en LF-forstærker).
2. Man skulle finde nogle fejl i en radio under overværelse af en skuemester/censor.

For Smede- og Maskinarbejder sektionen i systemet var det vigtigste nok, at man kunne tegne et chassis og fremstille det.

Mit chassis var i bukket aluminium-plade, og jeg havde lavet en tegning (der var blevet godkendt), hvor alle dimensioner var

målsatte; pladens størrelse, hullernes størrelse og placering. Og naturligvis vinkler og placeringer af bukninger i pladen. Man fik så på Teknisk Skoles værksted udleveret en aluminiumsplade i de rette ydermål. Pladen var plomberet ved, at man havde indhugget et symbol i den: en nøgle!

Hvis man brokkede pladen - ja så var der intet Svendebrev at hente i den omgang! Jeg fik boret og savet huller i min plade og det tegnede vældig godt, indtil jeg skulle bukke pladen.

Hjemme på værkstedet plejede vi at bukke plader ved at sætte dem op i en skruestik og bearbejde pladen med en "gummihammer", indtil de ønskede bukninger var etableret.

Ved svendeprøven skulle vi på skolen bruge en hydraulisk presse. Jeg havde aldrig set eller betjent sådan en tidligere. Den forekom mig at være enormt stor og truende, og det var med bævende hjerte, at jeg stak min nøglernærkede plade ind i den og aktiverede bæstet. Til min glæde (og overraskelse) blev pladen bukket de rigtige steder. Forstærkeren kom til at spille og mekanikken holdt målene. Første etape "var hjemme".

Dagen for fejlfindingsprøven oprandt. Jeg blev af min lærer placeret ved et arbejdsbord, hvor der stod en "syg" radio omgivet af måleinstrumenter. Ind trådte censor, som var en hr. Aagaard fra Radiometer.

Da han så opstillingen, gik han helt graset og skældte min lærer ud på det groveste. Anledningen viste sig at være, at Radiometer var sponsor for skolen - og alle de instrumenter, der omgav min opgave, var fra Briiel og Kjær!

I al hast blev samtlige instrumenter skiftet ud til Radiometer-instrumenter, og underligt nok rystede jeg ikke på hånden, da

jeg skulle måle inde i det tætpakkede apparat - og jeg fandt fejlene.

Jeg fik mit Svendebrev - som jeg faktisk er meget stolt af.

Læretid

Jeg var i lære hos RadioThygesen. Da jeg begyndte min læretid lå butikken i Jægergaardsgade lige ved Frederiks Allé.

Værkstedet lå lidt længere inde i Jægergaardsgade og havde til huse i den ene del af en art tvillingebutikker. Den ene butik var nedlagt og gav nu plads for vores værksted. I den anden butik var der en bagerforretning med bageri i baglokalet.

Jeg husker tydeligt at bageren, når han havde taget en nybagt plade med wienerbrød ud af ovnen, gik en runde på værkstedet med den. Det viste sig at være en meget effektiv reklame, der stimulerede omsættningen i butikken.

Normalt kørte vi på cykel rundt i byen, når vi skulle tilse kundernes radio. Firmaet havde dengang ikke varebil. Hvis vi havde brug for bil til transport af en radiogrammofon, brugte vi hr. Thygesens private bil. Det var en stor 4-dørs, 6 cylindret Plymouth fra 30'erne, hvor vi tog bagsædet ud, når den skulle bruges som varevogn. Om vintertiden var den meget genstridig at starte om morgenen.

Jeg fik kørekort som 18-årig. Umiddelbart før jeg kom i lære og som yngste mand, faldt det i min lod at hente bilen i den nærliggende garage. Heldigvis havde jeg i hele min ungdom beskæftiget mig med biler og motorcykler og havde tilegnet mig erfaring i at kompensere for motorers vinternykker. Jeg startede med at tørre tændrørsledninger og strømfordeler af, fjernede derefter luftfiltret og hældte en sjat benzin fra karburatortorens svømmerhus direkte ned i indsugningen, for at spare de beskedne kræfter i det

kolde 6-volt batteri, startede jeg bilen med håndsving. Det virkede hver gang!

Rådhuspladsen

Christian Thygesen havde sammen med S. A. Pedersen og Hejndorff en andel i en butik, Corner Radio, der lå på Rådhuspladsen på hjørnet til Frederiksgade. Hr. Thygesen overtog på et tidspunkt butikken, og den kom til at hedde "RadioThygesen".

Værkstedet blev ved overtagelsen flyttet og kom til at ligge i kælderen under forretningen. Tiden på Rådhuspladsen blev udviklende og mindeværdig.

Blandt de ikke-faglige oplevelser var mit møde i cykelkælderen med en dejlig pige, der var sekretær for en advokat på 3. sal. "Tilfældigvis" mødte jeg hende hver dag i cykelkælderen, når hun ankom til arbejdet hos advokaten, og det endte med, at jeg inviterede hende i biografen for at se gyserserien "Vokskabinettet".

For yderligere at gøre indtryk lavede jeg en radio til hende. En 3 Y2-rørs super med mellem- og langebølger. Radioen blev håndlavet fra bunden. Frontpladen var af mahogni og stammede fra værkstedets chef, Willy Møller, der var i færd med at bygge en båd. Radioens forplade var et stykke overskudstræ fra bådens agterparti.

At lave en skala til denne unikke radio var en speciel udfordring. Men heldigvis havde den udkårne en storesøster, der er utrolig dygtig til porcelænsmalning. I al hemmelighed allierede jeg mig med hende og fik hende til at fremstille skalaen.

Jeg ved ikke rigtig, om det var "Vokskabinettet" eller radioen, der gjorde udslaget, men vi har nu været gift i 53 år.

Fagligt set var det et fantastisk sted at være i lære. Vi reparerede alle branchens produkter: radioer, grammofoner, pladeskifere, shavere, tråd optagere mv. og "Ra-

diThygesen” tog sig også af store opgaver: Forstærkeranlæggene i Aarhus Hallen, Varna, Aarhus Theater og Cosy Corner.

- Vedligeholdelse af trådoptagere på Jyllandspostens telegramredaktion.
- Musik-til-arbejdet installationer i større erhvervsvirksomheder.

- Vedligeholdelse af Musikautomater i det Aarhusianske værtshus-miljø.

Som sagt kørte vi på cykel rundt i Aarhus og omegn og tilså ”syge” radioer. Fejl i glødekredsløbet blev klaret på stedet. I vanskelige tilfælde tog vi radioen - eller chassis’et - under armen og cyklede hjem på værkstedet med det.

Jeg husker, at jeg engang kom cyklende ned ad Frederiks Allè med en radio under armen, da forskærmen faldt af min cykel og blokerede forhjulet. Jeg slog en flot salt-emortale hen over styret med radioen fast knuget under armen. Blev noget forslået, men radioen var uskadt!

På et tidspunkt anskaffede firmaet sin første varevogn. Et VW ”rugbrød”. Det var en enorm lettelse. Specielt om vinteren. Juleaftensdag var en af de travleste. Folk skulle have deres defekte radio hjem inden højtiden.

Når man så udaset kom hjem om eftermiddagen efter at have afleveret den sidste reparation - ja, så ventede ”Jule-turen”. Bilen blev lastet med jule-blomster, der skulle bringes ud til Hr. Thygesens familie og forretningsforbindelser med ønsket om en Glædelig jul og et Godt Nytår. Jeg husker, at jeg et år kom med en blomst til en familie, der allerede sad bænket omkring julemiddagen, men jeg nåede da hjem til min egen juleaften.

AM

I mine første læreår var AM den eneste transmissionsform, og det var faktisk en blandet fornøjelse. Fuld af støj og interferens.

På et tidspunkt søgte myndighederne at gøre modtagelsen bedre ved at indføre en ny frekvensplan. Det forårsagede megen forvirring blandt brugerne, men udløste en god mulighed hos radiobranchen. Alle skulle have skiftet skala på deres radio. (Dengang havde radioer store skalaer med myriader af stationsnavne for at give indtryk af, hvor talrige stationer, man med glæde kunne lytte til. En påstand, der bestemt ikke holdt vand). Forudsætningen for en tålelig AM-modtagelse var en god, stor udendørs tråd-antenne.

Normalt havde vi en specialist (Antenne-manden) til at sætte antenner op, men det skete, at vi selv måtte kravle op på taget og lave en antenne. Jeg husker endnu den håndfaste instruks, jeg fik, inden jeg begav mig ud på min første tagryg på 5. sal: du må aldrig holde fast i en skorsten!

Umiddelbart lyder det mærkeligt. Men når man har set en ældre skorsten på tæt hold, var det helt klart hvorfor: mørtlen, der bandt murstenene sammen, var gennemtæret af røgens syre. Og som den sætning, der fulgte efter instruktionen, så rigtigt lød: der er ikke noget ved at falde fra 5. sal ned på fortovet med en mursten i hånden! AM blev senere erstattet af FM - og det var spændende at være med til overgangen.

Cafèliv

Overskriften er lettere vildledende. Dette afsnit omhandler værtshuse af den mere folkelige art. Og der er bestemt ikke megen Cappuccino over beretningen. RadioThygesen skulle vedligeholde alle musik-automater i Aarhus og omegn.

Vi kom således til at kende de fleste servitricer i byens mere folkelige forlystelseliv helt godt. De var flinke til at rekvirere os, og jeg husker specielt én, der altid tog imod mig med et fast klem i skridtets ædlere dele, og et “velkommen igen”!

På lønningdage var der virkelig travlt. Det var på det nærmeste “alle mand på dæk”. Glade arbejdere fejrede lønningdagen med rigelig indtagelse af øl og musik i lange baner. Et gennemgående problem var, at øl tilsyneladende hæmmede evnen til at tælle. Musikautomaterne var indrettet således, at man fik eet nummer for 25 øre, men hvis man puttede en krone i, fik man 5 numre.

Da det åbenbart var svært at tælle til 5 i den megen larm, blev vi ofte mødt med skældsord og løfte om øretæver, fordi musikautomaten havde snydt for et nummer. Blandt de mere håndfaste protesthandlinger var et tilfælde, hvor en utilfreds gæst greb en stor ildrager og splittede automaten i mange stumper.

Vores problem var, at vi ikke havde adgang til musikautomatens pengekasse. Den var en solid lukket kasse, der var boltet til automaten. Det var således ikke muligt for os “at give pengene tilbage”. Men vi fandt ud af, hvorledes vi kunne narre automatens tællerværk og få den til at spille 10 - 15 numre gratis. Det virkede hver gang. Løftet om øretæver blev glemt - og man blev sågar budt på øl.

Jyllands Posten

Jyllands Postens redaktion lå dengang i Frederiksgade tæt ved “RadioThygesen”. Da B&O introducerede en diktafon-version af trådoptageren, installerede JP nogle stykker på telegramredaktionen. Korrespondenter i “Langbortistan” kunne så ringe hjem til JP døgnet rundt og diktere de seneste rædselshistorier. Når sekretæren kom

om morgenen, nedskrev hun den optagne artikel. Og den skulle være færdig, inden redaktionen af avisen sluttede.

Desværre havde tonehovederne i trådoptagerne en tendens til at nappe i tråden. Resultatet var, at tråden med nyheden faldt af spolerne og kom til at minde om en grydesvamp, som trådoptageren ikke kunne afspille.

Det skete ret hyppigt, at vi havde en hasteudrykning, når skaden var sket, og dagens sensation var ved at gå i vasken.

Redaktionen var på fortvivlelsens rand og bad så mindeligt om, man ikke kunne løse den Gordiske knude. Og det lykkedes da også ofte med en god portion tålmodighed og fingerspidsformummelse at få redt den hårfine ståltråd ud af “grydesvampen”, og dermed at få reddet døgnet scoop.

Andre forlystelsesetablisser

RadioThygesen vedligeholdte mikrofonanlæggene i de fleste større forlystelsesetablisser i Aarhus som: Cosy Corner, Aarhus Theater, Varna, Hotel Royal og Aarhus Hallen.

I teatret var det egentligt et anlæg til svagthørende tilskuere. Arbejdet medførte, at vi færdedes meget bag scenen. Dette spolerede lidt min glæde ved at gå i Aarhus Teater, fordi jeg under forestillingen sad og forestillede mig, hvad de scenearbejdere, jeg kendte, nu gik og lavede.

Gennem arbejdet i byens forlystelseliv havde vi kontakt med tidens store navne som Par nr. 7 (Seksdagesløb), Bruno Martino, Gustav Winkler, Raquel Rastenni og Carl Brisson. Sidstnævnte var under krigen blevet et navn i Hollywood og blev ved sin tilbagekomst til Danmark umådelig populær ved en stribe koncerter, bl.a. i Aarhus Hallen.

I sit show gik Carl Brisson iført Kjole og Hvidt og høj hat ned fra tribunen og sang blandt publikum. Det var før den trådløse mikrofon, og han var således afhængig af en mikrofon med en lang ledning. Så længe han gik fremad kunne han selv trække ledningen med. Men når han skulle tilbage til tribunen, skulle han elegant kunne bevæge sig retur uden at bekymre sig om ledningen.

Det blev mig, der fik til opgave at løse problemet. Under hele forestillingen sad jeg krummet sammen på gulvet bag en nodepult blandt musikerne i det store orkester og forsynede Carl Brisson med den længde ledning, han havde brug for på “udturen” - og halede ledningen tilbage på “hjemturen”. Carl Brisson blev så glad for den måde, jeg betjente ham på, at han, da han kom med en ny koncert, krævede, at jeg deltog som “mikrofonmand”.

På det tidspunkt var jeg begyndt at læse på Aarhus Elektroteknikum, men jeg mødte selvfølgelig op og tjente en skilling og dermed hjælp til studierne, og så fik jeg oven i købet hørt alle Carl Brissons koncerter fra “orkesterplads”, første række.

Auto radio

I begyndelsen af 60'erne var det ikke almindeligt at have radio i bilen. Bilerne var ikke - som de er i dag - “født” med radio. Men det blev mere og mere almindeligt, at man eftermonterede en radio i bilen.

Det var et større mekanisk stykke arbejde at montere radioen under instrumentbrættet. Transistoren var ikke opfundet, og radioerne var store, fordi de skulle have plads til radorør og en indbygget mekanisk vibrator, der skulle forsyne kredsløbene med de rette spændinger.

Bilernes tændingssystem var ikke støjdæmpet fra fabrikens side, og det var et større detektivarbejde at få monteret støjdæmpningskondensatorer de rigtige steder i bilens elektriske kredsløb.

Montagearbejdet fandt sted på parkeringspladsen lige uden for forretningen, og der stod vi så og kæmpede med problemerne i al slags vejr. Jeg husker tydeligt vinterdage, hvor vi havde besvær med at få loddebolten tilstrækkelig varm i frostvejret.

Mesterlæren

I min læretid var jeg udsat for mange af de “klassiske” mærkværdigheder. Jeg måtte lave lidt af hvert og blev udsat for practical jokes, som da jeg blev sendt til en grossist for at hente et spejl til at trimme spejlfrekvenser efter.

I dag ville man måske kalde den slags for uacceptabel mobning, men jeg er overbevist om, at jeg ikke fik varige men af drillerierne. Til gengæld fik jeg en solid teknisk udannelse, som har været mig til uvurderlig nytte gennem hele livet.

Og hvad der måske er det vigtigste? mesterlæren lærte mig, hvad “det virkelige liv” er! Min læretid i Aarhus var en dejlig tid.

Da tyskerne indtog Stabrand

Af: Troels Rasmussen

Indtil vinteren 1944 havde vi ikke mærket meget til krigen i Stabrand bortset fra rationering af flere varer. Men da man denne vinter begyndte at planlægge lufthavn, indtraf en meget svær tid for alle i Stabrand og omegn. Det værste var nok den usikkerhed alle følte, fordi ingen vidste, hvilke planer tyskerne havde. Hver gang man så et tysk militærkøretøj, eller der blev opsat en pæl i området, gik de værste rygter.

I januar-februar antog man danske arbejdere, der begyndte at fælde en del af skoven, der hvor de første startbaner skulle anlægges. Disse arbejdere var nok de første, som vidste en lille smule om, hvad der skulle ske. I hvert fald var vi ivrige efter at høre nyt hver aften, når mandskabet kom hjem fra arbejde.

Inden længe blev hele området forvandlet til en stor byggeplads, og alle var klar over, at egnens befolkning måtte forlade hus og hjem. Som så ofte før gik jeg denne vinter

på aftenskole hos lærer Ibsen i Krarup Skole. Da vi elever en aften i februar mødte op på skolen, kom Ibsen og fortalte os, at han skulle flytte omgående. Tyskerne havde lige været hos ham og forlangt, at han skulle være ude af skolen inden næste morgen.

Krarup Skole var, foruden at være skole, med beboelse til både en lærer og lærerinde med familie. Vi unge, der var mødt op på skolen, gik i gang med at hjælpe familien Ibsen. Der var mange ting, der skulle pakkes, men det lykkedes at blive færdig til den tid, tyskerne forlangte. Ibsen var heldig med, at han havde sine forældre i nærheden, så dem flyttede han til i første omgang.

I mit hjem var man meget bekymret og usikker, især mine forældre gik det ud over. Vi unge tog nok situationen lidt mere fra den gemytlige side. En morgen ved fem tiden kom far og kaldte på mig, og bad mig om at cykle til Taastrup for at få vognmand Haagensen til at hente noget korn, vi havde på loftet. Far var bange for, at tyskerne

Gad vide, hvad disse tyske soldater har for med dette hul i jorden på Tirstrup Flyveplads

skulle hente kornet, uden at vi fik betaling for det.

Da jeg kom ned til Haagensen, var han endnu ikke stået op, men jeg fik ham vækket og forklarede ham situationen. Han var straks klar over, at der skulle handles i en fart, og han lovede at komme, så snart det kunne lade sig gøre. Det tog dog nogen tid at få startet en lastbil dengang, for der skulle først fyres op i kakkelovnen. Alle biler havde gasgenerator som drivkraft, fordi man ikke kunne købe benzin og olie. En gasgenerator var en slags kakkelovn, som sad bag førerhuset på lastbilen. Det bedste brændsel, man kunne fyre med, var bøgetræ, men også andet brændsel kunne bruges. Når der var kommet godt blus på kakkelovnen, udvikledes der gas, og så kunne man køre.

Inden vognmanden kom, havde vi fået fyldt i sække alt, hvad der var af korn på loftet. Vi havde den dag besøg af kontrolassistenten Kristen Bruun. Han hjalp med at fylde sækkene, og han sagde, at det ville han fortælle til sine børn og børnebørn, når han fik nogen. Jeg har siden mødt ham

i Hadsten, hvor vi opfriskede gamle minder. Kornet blev kørt ned til Arne i Kærby sammen med mange andre ting.

En lille pud-sighed!

Det var en dag i høst, hvor vi kørte korneg ind, at jeg fik Elly med i vognen. Hun skulle stikke negene op i vognen til mig. Da Elly steg op i vognen, sagde Sigvard: "Kør

nu ordentligt! Det er en kostbar skat, du kører med! Jeg tænkte, kan sådan en gammel kone nu også stikke neg op.- Elly var 36 år, og jeg var 18.

Det viste sig senere, at vi ikke havde grund til at fjerne værdierne så hurtigt, for vi kunne lave en aftale med tyskerne. Trods alt ville de nemlig godt betale for det løsrøre, vi ikke fik med ved flytningen. Om det var en værdig betaling, kan jeg ikke vurdere.

Vedrørende tyskernes overtagelse af Krarup Skole glemte jeg at fortælle, at undervisningen derefter blev gennemført i Mårup. Martin Høeg havde et stort stuehus til sin gård, og han stillede velvilligt et par stuer til rådighed til skolestuer. Lærer Ibsen fik en lejlighed i Nødager, og derfra cyklede han til skole i Mårup. Brugsen flyttede også til et lokale i Mårup - til den gamle købmandsbutik.

18 år

Der er et gammelt ord, der siger, at der er ikke noget, der er så galt, uden det er godt for noget.

Djursland under Besættelsen.

Anlægget af Flyvepladsen ved Stabrand

I denne og en følgende Artikel redegør en af de mange Landmænd, Gaardejer P. Madsen Pedersen, for Stabrand, nu Hærsted, som blev ramt af Tyskernes Vandalisme mod Stabrandegnen ved Anlæggelsen af Flyvepladsen ved Stabrand, om „Herrefolkets“ hensynsløse Fremgangsmåde og om de Misbrug, blandt vore egne, som Tyskerne ved Hjælp af Nationalbankens Penge lokkede til Egnen som deres Haandlangere.

KUN FAA EGNE af Danmark er undgaaet det tyske »Herrefolks« Hærgninger og Ødelæggelser i Form af Terror, Mord og mange andre bestialske Handlinger, der er begaaet mod Tusinder af vore bedste Mænd og Kvinder, af hvilke mange desværre maatte lade Livet i de berygtede tyske Koncentrationslejre, eller, naar Talen er om de materielle Værdier, Skamskænden, Tilsvining og ligefrem Ødelæggelse af alle mulige Samfundsværdier — ikke mindst vor herlige danske Natur paa Land og i By som i Skov og ved Strand. — Allevegne møder man her mer' eller mindre færdige Befæstningsanlæg som Bunkers, Løbegrave samt Tankspærringer. Altsammen anlagt i den Hensigt, at ogsaa vort Land skulde blive egent-

lig Skueplads for Krigshandlinger og derved undergaa den samme Ødelæggelse, som blev Tyskland til Del — takket være dette, at det tyske Folk fandt sig i at have en vanvittig Mand som »Fører«.

Skæbnen — om man vil — holdt imidlertid sin Haand over Danmark, denne Gang som saa ofte før i vor mere end tusindaarige Historie. Danmark staar den Dag i Dag med sit Produktionsapparat saa nogenlunde i Orden, selv om der naturligvis er ødelagt Tusinder og atter Tusinder af Tønder Land frugtbar Agerjord, henrivende Skove og lange Kyststrækninger, som for lange Tider desværre er mærkede af »Herrefolkets« Vælde og Brutalitet. — Altsammen Ting, det vil tage lang Tid at faa bragt paa Fode igen, og som længe vil være mer eller mindre værdiløse.

Om alle Foreteelser under Besættelsestiden — disse fem lange og tunge Aar — har vor kneblede Presse jo kun kunnet bringe de traditionelle korte Meddelelser: »indtaget til andre Formaal«, eller: »ved en større Arbejdsplads paa Djursland, ved Vejle«, eller lignende. Siden Kapitulationen har Sløret jo imidlertid begyndt at løfte sig for Begivenhederne, der i

Man kunne også lave
stavefejl dengang!

For mig personligt betød flytningen på mere end en måde en stor forandring i tilværelsen. Efter at vi kom til Kærby, var det, som om mine forældre fik andet at tænke på, og jeg blev da også 18 år den sommer. En alder, hvor man blev anset for at være voksen. Det var i hvert fald den første sommer, hvor jeg kom sammen med en del unge mennesker, og hvor jeg uhindret kunne interessere mig lidt for piger.

Der var ganske vist mange restriktioner fra myndighedernes side, hvis der skulle holdes fest eller bal noget sted. Tyskerne blandede sig i alt, hvad der foregik, og samtidig var der mange ting, man ikke kunne købe. Ofte begyndte et bal sidst på eftermiddagen og sluttede allerede ved 21-tiden. Det var for øvrigt besværligt at færdes i det hele taget, for mange gange skulle man cykle flere kilometer for at finde et sted med bal. Man måtte ikke have ret meget lys på i den mørke tid på grund af mørkelægningen. Både på cykellygter og billygter måtte der ikke være mere end et smalt felt tværs over lygteglasset, hvor lyset kunne trænge ud.

På en cykel måtte dette felt kun være ca. 1 cm bredt, jeg mener, at det måtte være lidt bredere på en bil, men for øvrigt var der næsten ingen biler på vejene, især ikke om natten.

For bedre at blive set skulle bagskærmen på cyklen være malet hvid et godt stykke op på den bagerste halvdel. Under disse vanskelige forhold ville det have været godt med refleks på cyklen, men det kendte man ikke dengang.

Sabotage

Det var en urolig sommer i 1944, både i Danmark og ude i den store verden. I Kærby ved Nødager, hvor vi boede, var vi berørt af, at der gik en jernbane gennem området. I hele Danmark blev der lavet

megen sabotage på jernbanenettet, og en dag skete det også ret tæt på Kærby. Alle beboere, og ikke mindst Arne, var opskræmte, fordi de frygtede, at tyskerne ville lave husundersøgelser i området for at finde sabotørerne, men Arne slap med skrækken! For at slå tiden ihjel tog vi unge somme tider en lille tur med toget til Ryomgård tur-retur. Ved Kærby var der et lille stoppested, et såkaldt trinbræt, hvor toget holdt ganske kort tid, så man lige kunne nå at stige på. Billetten købte man i toget af billettøren, og det var for ham ekstra arbejde, for der skulle skrives en del med håndkraft. Hvis vi var flere unge, kunne han godt blive sur, og det kan man også godt forstå, for turen varede kun 10–15 minutter hver vej.

I lufthavnen ved Stabrand skred arbejdet hurtigt fremad, men der var ingen, der vidste, hvor stor og omfattende den skulle være. Kun når vi talte med dem, der arbejdede derude, kunne vi danne os et indtryk. Kun tyskerne vidste, hvad der skulle ske.

Det nærmeste jeg kom lufthavnen den sommer var, da jeg var i Stabrand for at hente noget korn. Da høsten kom, fik de landmænd, der havde haft gårde der, lov til at hente noget af kornet på marken. Jeg var lidt betænkelig ved situationen, for jeg skulle igennem en tysk spærring med bom ved Rorstved Skov. Da jeg kørte gennem afspærringen første gang, kunne jeg selv løfte bommen og køre igennem, men på tilbageturen stod der en tysk soldat, og jeg begyndte at få røde ører. Det havde jeg dog ingen grund til, for soldaten løftede bommen og hilste pænt, mens jeg kørte igennem. Ejerne af Tronhjemgården skulle også have afstået deres gård til tyskerne, men de var mere hårdhudede end de andre bønder i Stabrand, og frækhed belønnes, for det endte med, at Richard Sørensen blev en slags forvalter for al landbrugsjorden på

*Ikke alle var utilfredse med forholdene i Tirstrup Flyveplads. En flok glade børn er samlet i anledningen af børnedagen i Tirstrup Lufthavn. Forsamlingen står ved "Rollo Viking" af typen Convair 440-75, som befløj SAS' kortere ruter – herunder også Tirstrup-København.
Ill.: AarhusWiki.*

lufthavnen, og de fik lov til at blive boende på deres gård.

Startbaner

Først i det nye år steg spændingen, da man begyndte at fælde noget af skoven som optakt til etablering af de første startbaner på flyvepladsen. Den flyveplads som i dag og fremover vil være Tirstrup Lufthavn (Aarhus Lufthavn).

En stor del af området var beplantet med nåletræer, og det var en stor sorg for de gamle bønder, som havde stået i spidsen for beplantningen, at tyskerne råt og brutalt pludselig fjernede den skov, som man med sved og møje havde kæmpet for at oprette. Min onkel Peder Madsen og hans brødre ejede en stor del af skoven, og det var især hårdt for dem.

For mine forældres vedkommende drejede det sig om 10 td. ld. skov og dertil noget

sandmark på 18 td. ld. i det område, der skulle bruges til flyveplads. Senere måtte vi også forlade hus og hjem

De første dage, hvor man fældede træer (danske arbejdere), havde tyskerne ikke rigtig styr på, hvis der var hvad. Derfor begyndte de hidtidige ejere at køre træ hjem, efterhånden som det blev fældet. Vi fik endda hjælp til læsningen af skovarbejderne. Det var dog kun nogle få dage, at vi havde den fordel, for efter at tyskerne opdagede, hvad der foregik, blev den trafik stoppet. Mor har fortalt, at det var blevet mørkt, da jeg hentede det sidste læs, og hun og far var ved at være bange for, at der var sket noget alvorligt, men det var der ikke, og hjem kom jeg.

Omkring 1 marts 1944 fik vi meddelelse om, at vi måtte forlade ejendommen den 15 marts. Det hed sig, at den danske stat ville købe, men i virkeligheden var det jo

tyskerne, der afgjorde, hvad der skulle ske. Både os derhjemme og alle andre, der var i en lignende situation, var bange for, hvad fremtiden ville bringe.

I første omgang kom der en mindre kommission bestående af både danske og tyske myndigheder. Vor nabo, Alfred Madsen, havde set, at de var på vej, og det kom han og fortalte os. De kom for øvrigt kørende i jumbe.

Det var jo så meningen, at ejendommen skulle vurderes, og vi skulle have tilbudt en pris. Men vi var i tvivl om, hvorvidt de også ville købe besætning og andet løsøre.

Derfor blev jeg i en fart sendt afsted med den bedste af hestene. Turen gik ned til Arne i Kærby. Han havde på det tidspunkt netop købt en mindre ejendom med henblik på at stifte bo sammen med Esther.

Ved kommissionens vurdering blev det os meddelt, at man betalte for både fast ejendom og løsøre. Om det så var en rimelig betaling, vi fik, kunne jo nok diskuteres. Men efter vurderingen havde vi lidt mere tid til at tænke over, hvilke dyr og andet løsøre vi ville tage med.

Inden vi nåede at flytte, var tyskerne be- gyndt at tage nogle af bygningerne i brug, idet de fyldte laden med cement i løbet af nogle få dage. Vi kunne ikke forstå, hvad de sagde, men blev dog klar over, at der var nogle poser cement, som var gået lidt itu, og dem måtte vi få. En tysk formand, der forestod oplagringen, meddelte os om aftenen, at vi måtte rydde op, hvad der var spildt, og det blev til en hel del poser cement.

Som nævnt havde Arne fornylig købt en mindre ejendom i Kærby ved Nødager, og der flyttede vi alle hen den 15. marts - også pigen Agnes var med. Hun havde været hos os siden 1. nov. 39 og havde ikke andre steder at tage hen sådan lige med det

samme. Men da vi ikke mere havde brug for en tjenestepige, måtte hun finde en anden plads, og det gjorde hun så i løbet af ret kort tid.

Fik gæster

Arne havde jo nok ikke forventet, at han skulle have så mange mennesker boende på sin ejendom, og det blev da heller ikke et ophold af længere varighed.

Arne og Esther blev gift den 1. april 44. De havde ikke noget stort bryllup, men dagen har forhåbentlig været festlig for både dem og gæsterne. Jeg må tilstå, at jeg ikke rigtig husker den fest. Det, jeg husker bedst, var, at de bl.a. fik et keramikfad i gave, og det blev transporteret på taget af en taxi. I det sidste sving før ejendommen fløj fadet af bilen og ud i vejgrøften uden at gå i stykker.

Jeg var hos Arne og Esther hele sommeren. Foruden det forefaldende arbejde hjalp jeg til med at bygge et stykke til laden. Vi havde jo cement med fra Stabrand tillige med det træ, vi havde hentet i skoven, så det blev en billig bygning.

Sigvard og Elly måtte også forlade hus og hjem, og de købte en gård på den anden side af Kolindsund - Koustrupgaarden. De var, som vi andre, meget påvirket af situationen, og de ville gerne have far og mor boende. De har nok følt, at de kunne have fordel af det på begge sider.

Krigen slutter

Ude i den store verden var tyskerne ved at miste magten. Den store dag kom, da de allierede gjorde landgang i Frankrig den 6. juni 44. Efter den dag blev det klart for alle, at tyskernes overgivelse nærmede sig.

Omkring flyvepladsen mærkede vi dog mere og mere til krigshandlinger. Der var af og til skyderi og megen trafik både på

jorden og i luften. Arne har fortalt, at han en dag stod og snakkede med en nabo ude i marken. De kunne godt høre, at der var noget skyderi i det fjerne, og pludselig slog en granatsplint ned i jorden ved siden af dem.

Der var også mange, der lavede beskyttelsesrum. Man vidste jo ikke, om krigsafs slutningen kunne komme til at foregå i Danmark. Et sådant beskyttelsesrum var nok af tvivlsom værdi. De fleste gravede blot et hul i jorden og stivede det af med nogle granstænger og en jordvold over.

Ingen elektricitet

Både mor og far samt Elly og Sigvard længtes efter Stabrand, og det resulterede i, at de i fællesskab købte Skaarup Bakkegaard af Thomas Thorsager i efteråret 44. Også jeg flyttede med derop. På mere end en måde blev de nye omgivelser noget af en omvæltning for os allesammen. En væsentlig årsag var, at der ikke var installeret elektricitet på gården, noget som jeg i hvert fald aldrig havde prøvet at undvære.

Det betød at al belysning, både ude og inde, måtte foregå med petroleumslamper. Ja, vi havde endda noget så gammeldags som en karbidlampe. Karbid var et produkt, som nærmest var noget granuleret og meget stærk i lugten, det blev meget brugt i gamle dage til belysning.

Som trækraft i laden havde vi en gammel petroleumsmotor - også den var noget nyt for mig. Det var som regel mig, der måtte tage slæbet, når den skulle startes. Hvis det var koldt i vejret, kunne det godt tage sin tid, inden den gik i gang.

Ganske vist manglede vi mange moderne bekvemmeligheder, men vi var også mange til at udføre det arbejde, der nu engang skulle gøres. Sigvard og Elly havde 2 børn hjemme. Det var Hilda på 14 år og Evert på 5 år. Foruden mor, far og mig havde vi stadig faster Katrine boende. Desuden havde vi 2 fremmede medhjælpere. De var begge evnesvage og havde været på forskellige gårde på egnen. Den ene var Peder, den anden var Ellen. De var omkring 40 år.

Niels Henriksen

mejeribestyrer, skuespiller og ildsjæl

Af: Ove Jensen

Et lokalsamfund kan være præget af en enkelt person eller personlighed, der over en årrække gennem sit virke i det lokale har sat sine aftryk - og ofte til gavn og glæde for befolkningen! Tidligere ville man have talt om, at pågældende havde præget sin egn eller sit sogn. Et eksempel på en sådan person skal gives i det følgende, hvor der tegnes et portræt af Niels Henriksen, der i 1900-tallets fire første årtier satte gang i mangt og meget i Kolt sogn.

Niels Peter Henriksen var hans fulde navn, og han så dagens lys den 15. marts 1866 i Sigerslev i Store Heddinge sogn, hvor hans forældre, Kirsten og Jørgen Henriksen, havde en gård. Drengen Niels voksede således op i det østsjællandske bondesamfund, hvis kultur han bar med sig resten af livet. Imidlertid var det ikke landbruget, hans hu stod til. Han ville være lærer og blev indskrevet på Blaagaard Seminarium, hvor han fik en læreruddannelse.

Det blev kun til en kortvarig periode i det københavnske skolevæsen, idet han besluttede sig for at uddanne sig til mejerist. Det

sker på et herregårdsmejeri i nærheden af Ringsted, og senere tager han arbejde som mejerist syd for Nakskov. Hvad, der har bevæget ham til at søge til Sønderjylland, vides ikke, men hans næste arbejdsplads er beliggende syd for Sommersted. I 1890 bliver han mejeribestyrer i Skrave, syd for Vejen, og her er han i seks år. Dengang gik den dansk-tyske grænse ved Kongeåen, så Henriksen arbejdede syd for grænsen, og de tyske myndigheder ønskede ikke dansk ledelse på Skrave Mejeri, hvorfor han måtte rejse i 1896 og havnede i Holsted ved Ribe.

Årene i det sønderjyske prægede i høj grad Niels Henriksen. Han blev indfanget af det sønderjyske folkeliv og blev selv aktør i det. I årenes løb stiftede han venskaber med en del ledende skikkelser i den danske bevægelse, der arbejdede for at bevare danskheden og håbet om tilbagevenden til Danmark. En side af dette arbejde var det folkelige liv i forsamlingshusene, hvor man bl.a. dyrkede dilettantkomedien og opførte danske stykker. Henriksen optrådte med oplæsning af især sjællandske forfattere og

Bøgekilde som det tager sig ud i 2014.

vakte lykke med sin syngende sjællandske sprogtone. Han agerede også snart på de skrå brædder, og han påtog sig ligeledes instruktørens opgaver.

Forestillingerne blev ofte overværet af tyske soldater, der skulle kontrollere, at alt gik "ordentligt" til. Henriksen yndede at berette om den pikkelhue-klædte soldat, der morede sig lige så godt som tilskuerne og listede af efter forestillingen. Han havde haft en god aften.

En anden af fortællingerne handler om turene til Skibelund Krat og Askov om søndagene. Begge steder er danske erindringssteder, og ungdommen fra Skrave, der ligger lige syd for de to steder, brugte ofte søndagene til at krydse Kongeåen for at synge med på danske sange, som man mødtes for at synge i Skibelund, eller man gik lidt længere mod nord og lyttede til foredrag på Askov Højskole.

Dansk sprog og kultur var i højsædet, og Niels Henriksen tog det til sig.

Flytningen til Østjylland.

På Bøgekilde Mejeri, der lå Hovedvejen 67 i Hasselager og stadig bærer spor af fortids aktiviteter, stod man i 1900 og manglede en mand til at lede mejeriet. Niels Henriksen blev den foretrukne og flyttede ind med sit bohave og med sin kulturelle bagage. Han erfarede snart, at han var kommet til en egn, hvor det folkelige liv ikke var som i det sønderjyske, hvor den nationale drivkraft var stærkere. Den folkelige aktivitet i Kolt sogn udgik primært fra Bering, hvor valgmenigheden havde skabt et kulturelt centrum, der ud over kirkegang omfattede idrætslige aktiviteter som skydning og gymnastik. Desuden var der sammenkomster af forskellig karakter, og alt dette samlede en ikke ringe del af befolkningen. Bering Valgmenighed var grundtvigiansk, men Henriksens virke var ikke forsøg på at danne modspil, men snarere at skabe muligheder for dem, der ikke var tiltrukket af aktiviteterne i Bering. Han skulle oven-

ikøbet senere få stærke relationer til den dilettant, der også udfoldede sig dér.

Niels Henriksen kunne let begejstres og begejstre. Han fik tag i ungdommen og var drivkraft bag oprettelsen af Kolt Ungdomsforening. Gennem mange år var han født formand for foreningen, og hans store interesse var komedien. Hvert år skulle der stables i hvert fald én forestilling på benene, og ofte tog det sin begyndelse i Henriksens hjem, der var hyggeligt og smagfuldt indrettet. Her startede man med læseprøver, og skulle en sang indøves, kunne der akkompagneres på stuens klaver. Senere flyttede man til Kolt Forsamlingshus, hvor forestillingen skulle opføres for egnens befolkning.

Det var muntre stykker som Eventyr på Fodrejsen, Genboerne, Sparekassen og Gulddåsen, der blev foretrukket, og instruktionen tog Henriksen sig af. Han spillede også selv med, ligesom han havde lavet

scenografien. Der kunne såmænd også blive tid til at give en hånd med, når medspillerne skulle sminkes.

Forholdene i forsamlingshuset var ikke ideelle til optræden, og Henriksen beko-stede da i begyndelsen af 1920'erne af egen lomme en flytbar scene. Dermed fik man et nyt problem, idet der nu ikke var megen plads til publikum. Det løser Henriksen ved i 1927 at lade sig vælge som formand for Interessentskabet Kolt Forsamlingshus, og allerede to år senere sættes en udvidelse af huset i værk – og selvfølgelig er det med en scene. Samtidig sker der en nytægning af aktier, og ingen tegner sig for så mange som formanden.

Den gamle, flytbare scene, som nu er blevet til overs, forærer Niels Henriksen til Bering Forsamlingshus, hvor den er i brug, til der bygges nyt i 1952. Engagementet som formand for forsamlingshuset i Kolt

Kolt Forsamlingshus i 2014 og uden markante ændringer.

Dilettant i Kolt ca. 1919. Der opførtes Henrik Hertz` Sparekassen. Henriksen i billedets centrum.

fortsætter, og Henriksen trækker sig først, da han som 77-årig rammes af sygdom.

Synlige tegn på formandens engagement var de malerier, han anskaffede til huset. De prydede væggene i stuer og i sal. Clouet var dog scenetæppet, som blev malet af den stedlige kunstmaler, Peter Holm. Han har skabt en illusion af, at man som tilskuer – som betragter – står bag en balustrade og kigger ud over og ind i et landskab, der er så dansk, så dansk! Blikket føres uvægerligt mod runddyssen i billedets midte. Til højre herfor er der en lille gruppe birketræer, og til venstre slynger en å sig ud mod horisonten, hvor der snart vil vise sig et spil – på scenen.

Det smukke tæppe er, godt slidt, nu taget ned og ligger sammenrullet i lokalarkivets depot. En restaurering er næppe sandsynlig.

Den omkringfarende

Der var bud efter Niels Henriksen fra andre dilettantforeninger, og han stillede gerne sin viden og kunnen til rådighed. Da han har 25 års jubilæum som mejeribestyrer, og interesserne holder fest for ham i Kolt Forsamlingshus, er der en humoristisk hilsen fra dilettanterne i Bering. De sender ”en blomst til knaphullet” i form af en vældig buket. Det vidner om, at Niels Henriksen også havde sin gang i Bering.

Ved samme fest havde en af leverandørerne lavet en rimtale, der hyldede jubilareren. En af stroferne skal citeres:

*”Du passer først din Gerning her,
Saa rejser du omkring.
Du læser hist og synger her
Og laver mange Ting
Du tolker Maglekilde*

*Og synger "Tingelille",
Og gør det ikke ilde,
Men morer Folk derved.
Nu er du en landskendt Mand,
Dit Ry det gaar fra Strand til Strand.
Vi takker Dig for hver en Gang,
Du glæded`os med din Sang.*

Der blev altså også tid til at tage rundt på egnen og åbenbart også lidt længere væk for at optræde med oplæsning, recitation og sang. Et glansnummer var at foredrage historier af sjællandske Maglekilde-Petersen på sjællandsk bondemål. Det kunne fornøje!

I Bering Valgmenighed optrådte han flere gange med oplæsning sammen med Julie Højmark fra den grundtvigske Kolt Fri-skole, og sammen med valgmenighedspræst Moestrup havde han fat i Gluntarne, der er en svensk sangcyklus for to stemmer mellem lærer og elev (Magistern og Glunten).

Der fandtes vist ikke den forening i sognet, der ikke havde fat i det sikre kort, Henriksen, ved en fornøjelig sammenkomst.

Sangen

Musikken stod Niels Henriksens hjerte nær, og passerede man ad landevejen forbi mejeriet, kunne man ofte høre en mejeribestyrelse synge sin livsglæde ud. I hjemmet havde han som nævnt et klaver. Han stiftede Kattrup Sangforening, der bestod af sangglade beboere, der efterhånden bidrog til underholdningen ved lokale arrangementer.

Aarhus Teater

Belønningen for at have ofret megen tid på dilettantforestillingen i Kolt i vinterens løb var en tur til Aarhus for de medvirkende, hvor man på byens teater overværede en forestilling med "rigtige" skuespillere. Det kunne måske virke inspirerende, når man skulle i gang næste vinter.

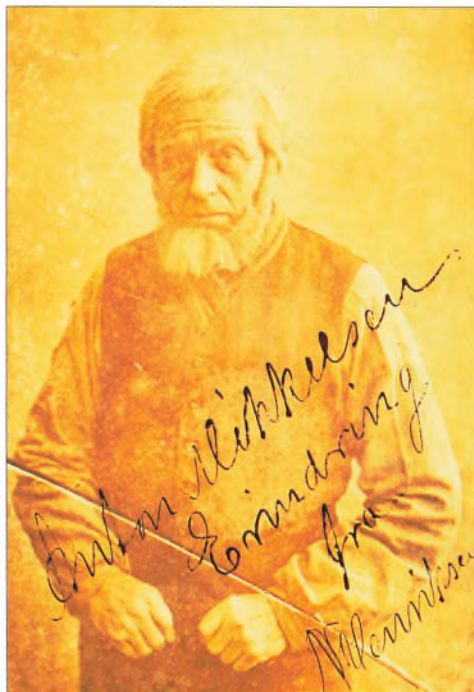
Peter Holms scenetæppe i Kolt Forsamlingshus. Det er en afglans af det oprindelige og er fotograferet kort før, det blev taget ned.

Henriksen selv var en flittig gæst på teateret, hvor han ofte sammen med sin omgangskreds overværede sæsonens stykker. Lysten til selv at optræde på det store teater drev ham til at søge undervisning i skuespilleriet hos Philip Bech. Han var skuespiller ved Aarhus Teater og medvirkede desuden i et utal af film. I 1912 spillede han mejerist i filmen "Menneskejægere", så det kan være, at der var tale om lidt gensidighed.

Henriksen fik sit store ønske opfyldt, idet han fik en rolle på Aarhus Teater i januar 1914 i et nyskrevet skuespil til teateret. Forfatter var Johan Skjoldborg, og stykket hed "Mikkel Larsens Dreng". Inden premieren omtales forestillingens debutant i avisen, og det er selvfølgelig en historie, at mejeribestyreren fra Katstrup skal agere Bak-Ole på byens fineste teaterscene. Der gives ham flg. skudsmål: "... i mange Aar været kendt som en habil Oplæser og Dilettantskuespiller". Han er absolut ikke nogen ung debutant med sine 47 år, og måske har han selv ment, det var nødvendigt at pynte lidt på det, for han omtales som 40-årig.

Aarhus Amtstidendes anmelder er positiv i sin bedømmelse af debutantens præstation og skriver: "*Saa er der tilbage den 40-aarige Debutant. Hr. Niels Henriksen fra Hasselager. Hans "Bak-Ole" fra Sandgraven er ikke nogen stor Rolle, men Hr. Henriksen lod ikke skimte igennem, at man havde en Debutant for sig; hans Optræden var sikker, hans Replikker soigneret behandlede, og han hilstes med stærkt Bifald*". Det sidste kom fra venner og bekendte, der var taget i teateret for at overvære Henriksens debut på den professionelle scene.

Efter opførelsen var der også bifald til stykkets forfatter, Johan Skjoldborg, der overværede forestillingen og to gange blev

Niels Henriksen i rollen som Bak-Ole i 1914.

kaldt på scenen af bragende klapsalver. Han lod et leve udbringe for Aarhus Teater, og senere hilste han på skuespillerne og udtrykte over for Henriksen tilfredshed med dennes præstation.

Hvem der derimod ikke var fornøjet, var Aarhus Stiftstidendes anmelder, der mente, at instruktør og skuespiller havde tolket rollen som Bak-Ole forkert. Han skulle ikke være ydmyg, men oprørsk som fører for husmændene. "*Men nægtes kan det ikke, at Debutantens og Instruktørens Opfattelse i høj Grad tog Brodden af de samfundsrevsende Ord, der var lagt Bak-Ole i Munden*". Der var således både ros og ris til Niels Henriksen.

Mejeribestyreren fra Bøgekilde får flere roller på Aarhus Teater. Han optræder bl.a. i Bolettes Bryllupsfærd, i Jean de France af Ludvig Holberg, i Olaf Hansens omskriv-

Gæstfriheden var stor på Bøgekilde.

ning af Tornerose, der blev en stor forestilling og en stor succes, i Henrik Ibsens De unges Forbund og i flere andre. I anmeldelserne af disse stykker nævnes Henriksen ikke, hvilket skyldes, at de roller han havde, var for små til at blive omtalt. Efter tre sæsoner på teateret må Niels Henriksens sige stop. Arbejdet på mejeriet må have lidt under bestyrerens engagement på de skrå brædder, for han fik stillet et ultimatum: Enten mejeri eller teater – ikke begge dele. Henriksen var nødt til at vælge mejeriet.

Det betød dog ikke, at han mistede kontakten til teateret. Da Aage Garde i 1913 blev direktør for Aarhus Teater, arbejdede han på at skabe et ensemble, *"der skulle lære hinanden at kende og forstå hinanden. Gennem årene kunne der så skabes et intimt sammenspil, og vi gik alle ind i arbejdet med humor og kammeratskab"*. Henriksen kom derved i Aarhus ind i en kreds af skuespillere, som han har haft det godt med. I mange år efter, han var stoppet på teatret, kom han sammen med skuespillerne, der

godt kunne sende en besked til Bøgekilde om, at nu fik han besøg. Så måtte han i gang ved kødgryderne, så gæsterne kunne blive bispist. Da mejeribestyreren har jubilæum i 1925 – det er 9 år siden, han forlod teatret, er der en fin gave fra teaterpersonalet på Aarhus Teater.

Hvert år den 15. marts var skuespillerne faste gæster hos Henriksen. Det var hans fødselsdag, og den skulle fejres. Madlavningen kunne ikke overlades til husbestyrerinden, hvis der var én – det kunne indimellem knibe at holde på dem for den temperamentsfulde Henriksen – så fødselaren stod selv for den forlørne skildpadde. Den blev serveret for mælkekuskene, der glædede sig til dagen og dens tradition. Om eftermiddagen dukkede så skuespillerne op for at hylde Niels Henriksen og for at blive bispist.

Det lokale liv

Han overkom det hele. Det var ham meget om at gøre at være den gode nabo. Han

huskede familiernes mærkedage og mødte frem med blomster og gaver. Genboens børn fik skeer i dåbsgave og deres mor en stor, flot sølvvase, da hun skulle fejres.

Ved jubilæet i 1925 hyldede mejeriets kasserer Henriksen for "*Dygtighed, Troskab og Hjertensgodhed, ikke mindst det sidste*". Som eksempel på netop det sidste kan nævnes hans vilje til at give en hjælpende hånd, hvor en sådan behøvedes. Hvis ældre mennesker skrantede og havde det småt, kunne Henriksen dukke op med en kurv, der var fyldt med alskens gode sager. I tiden mod jul aflagde han besøg i en del hjem og bar med sig fornødenheder, der kunne forsøde julen.

Hvert år arrangerede Niels Henriksen i Kolt Forsamlingshus juletræsfest for børn i Kolt sogn, og han sørgede for, at også børnene fra Ormslev Børnehjem, der lå i sognet, deltog i festen. Arrangøren skal selv have klippet pynten til træet, og når børnene tog hjem efter en dejlig fest, var det med en ting af pynten. Det var et kostbart trofæ, og man kan ikke lade være at bemærke, at de børn, der lever her i Kolt omtrent et hundrede år efter, ikke ville regne det for noget. Det er udviklingen, siger man! Nå, men det følgende år skulle der igen klippes pynt, og igen tog Henriksen sin pung op af lommen og betalte til godteposer, leje af forsamlingshus m.v. Mon dog andre kilder ikke også bidrog?

De ældre glemte han ikke og arrangerede en julesammenkomst for dem. Niels Henriksen var velanset! Hans temperament var legendarisk, og han eksploderede, når noget gik ham imod. Tomme mælkejunger, der ramte et hårdt flisegulv, hørtes somme tider på mejeriet, men øjeblikket efter var Henriksen god igen, og man tilgav ham gerne. De positive sider af manden var fremherskende.

Niels Henriksen i moden alder.

Hjemmet på mejeriet var hyggeligt og smagfuldt indrettet. Der var mange malerier på væggene, og Henriksens gæstfrihed stiftede mange bekendtskab med. Når han havde slagtet gris, inviterede han på finker med snaps til. En skik han havde bragt med sig fra Sjælland. Om sommeren kunne man gå et vend i haven og nyde det blomsterflor, som mejeribestyreren havde fremtryllet. Jo, Henriksen havde mange strenge at spille på!

Alderdommen

I 1937 var det slut med Niels Henriksens liv på Bøgekilde, og efter 37 år som mejeribestyrer her og i en alder af 71 år kunne han også sige, at han havde taget sin tårn. Mælkejungerne var ikke blevet lettere med årene. Han flyttede til nabosognet Ormslev, hvor han lejede et værelse på 1. sal i et stuehus. Den nutidige adresse er Ormslevvej 486. I Katstrup bar han de ting, han ikke kunne tage med sig, ud på græsplænen og holdt auktion over sit bohavede.

Tilværelsen i Ormslev blev en ganske anden, end hvad han var vant til. Han ville som før selv stå for maden, men havde kun et enkelt ildsted i sin kakkellov. Den økonomiske formåen var ringe, og hans legendariske godgørelse gjorde, at han ikke havde midler at tære af. Han blev nok lidt glemt.

Stadigvæk var han som formand involveret i driften af Kolt Forsamlingshus, og tilknytningen til Ormslev-Kolt Frimenighed eksisterede stadigvæk. Rare mennesker tilbød ham transport, når en sådan var nødvendig. Teaterbesøgene i Aarhus fortsatte så længe, han så sig i stand til det.

Den hyppige kontakt til naboerne, som havde været i Katstrup, flyttede ikke med til Ormslev. Gamle naboer kunne komme på besøg, men Henriksen fik ikke samme forhold til sine nye naboer. Dog var familien Jørgensen, der boede på en gård på den modsatte side af vejen, undtagelsen. Henriksen kom ofte hos dem og blev tit indbudt til at spise med. Gårdens børn blev også sendt over med mad til ham. Den gamle fortæller fornægtede sig ikke, og han var god for en historie til børnene. En slags tak for maden! Hans taknemmelighed gav sig også udtryk i, at han forærede af sit bohave til familien. En lampe og en del bøger blev båret over på den anden side af vejen.

De senere år var han syg og senge-liggende. Juleaften – vist nok 1943 – var han inviteret til at fejre højtiden hos familien Jørgensen, og da han sagde tak for en dejlig aften og gik hjem, ville man lige sikre sig, at han var kommet godt hjem. Man fandt ham liggende ved roekulen, hvor han havde fået et ildebefindende. Senere fortalte han, at han havde set et meget skarpt lys, da han fik det dårligt, og han mente, at et sådant ville man se, når man døde.

Død og begravelse

Den 24. februar 1944 døde Niels Henriksen på Amtssygehuset i Aarhus, og den 1. marts blev han begravet på kirkegården i Kolt. Kirken var helt fuld af mennesker, der ville vise Henriksen den respekt, han havde gjort sig fortjent til. Man sang de salmer, Henriksen havde bestemt, og man rettede sig også efter ønsket om ikke at holde taler i kirken.

Venner fik rejst en smuk sten på gravstedet, og i forsamlingshusets protokol noterede man lakonisk: "*en Gravsten til Henriksen. 50 Kr.*"

Eftermæle

Kun få husker i dag Niels Henriksen, men han var en markant personlighed i sin tid og bidrog i høj grad til det folkelige liv, der levedes på egnen i de første årtier af 1900-tallet.

I dag fungerer Kolt Forsamlingshus ikke længere. Der spilles ikke dilettant på scenen med Peter Holms flotte scenetæppe. Sangforeningen er for længst opløst og ungdomsforeningen ligeledes. Juletræsfesten for børn er en saga blot. Mejeriet Bøgekilde er også historie.

Men selv om det, Henriksen satte i gang, ikke længere eksisterer, var det en vigtig del af det folkelige liv dengang. Det gav mening og fortjener ikke at gå i glemmebogen! Niels Henriksens indsats for det folkelige liv var forbilledlig!

KILDEANGIVELSE:
Aarhus Amtstidende
Aarhus Stiftstidende
Erik Aagaards optegnelser s.186-89
Aage Garde: Erindringsfragment, 1956
Samtaler med Anna Andersen, Anna Sofie Jensen,
Knud Jørgensen og Margit Olsen.

Århusiansk idræt har mistet terræn

Idrætsgrene, som tidligere indtog dominerende positioner, er i dag mere eller mindre anonyme

Af: Mogens Weinreich

Da fodboldspillerne fra AGF sidst vendte tilbage til superligaen efter en ufrivillig sæson i den næstbedste række, foranledigede det byen til at invitere spillerne til en reception på rådhuset. På sin vis en pæn gestus, men samtidig stod det i et anstrengt forhold til den kommunale målsætning, som tilsigter at gøre Aarhus til landets førende idrætsby. Hvorvidt denne ambition skulle relateres til elite eller bredde – måske begge dele – er aldrig blevet defineret. Men tilbage står, at elitebegrebet ikke kommer umiddelbart til udtryk ved oprykning til superligaen, hvilket ellers burde være en selvfølge i landets næststørste by. En konstatering, der fører til den beklagelige konklusion, at positionen som førende idrætsby er vanskelig at få øje på. Et forhold, som fordums bedrifter ikke afhjælper, men som i stedet bekræftes af

den øjeblikkelige status, der ikke er særlig opmuntrende.

Selv om turneringsstarten har været alt andet end overbevisende, taler sandsynligheden alligevel for, at AGF til næste år igen vil være at finde i superligaen. Men derfra og til at blande sig i medaljekampen er der et godt stykke vej. Det sidste understreges af, at det er 30 år siden, AGF sidst kunne smykke sig med titlen dansk mester. For ikke at tale om de glade dage i midten af 50'erne, da mesterskabet blev hjembragt tre år i træk.

Baggrunden for den efterfølgende de-route skal blandt andet søges i spillerstaben dengang og nu. Amatører som Henry From, Jørgen Olesen, Aage Rou Jensen med videre havde de spillemæssige kvaliteter, som den professionelle stab, der i dag tegner firmaet, synes at savne. I modsætning til

AGF's store fodboldnavn, Aage Rou Jensen, med en af pokaler, klubben erobrede i sin glansperiode

dengang førnævnte spillere var almindelig velkendte i bybilledet, forekommer afløserne mere eller mindre anonyme.

Der er vel også grund til at nævne, at selv om AGFs førende position i århusiansk fodbold sjældent har været truet, så talte klubber som AIA, IHF (Aarhus Fremad), og Skovbakken alligevel med i billedet. I dag fører de en mere upåagtet tilværelse uden medie-bevågenhed.

Håndboldens storhedstid

Samme mønster tegner sig i idrætsgrene, som tidligere fik byen solidt placeret på landkortet. Her tænkes blandt andet på den markante århusianske position i 60'erne som håndboldens mekka. En overgang indtog klubber som KFUM, AGF, Skovbakken og Viby IF de fire øverste pladser i 1. division – med VRI i hælene. Nu er samme klubber fusioneret i Aarhus Håndbold, som er med fremme i Håndbold- ligaen. Men DM-titlen lader vente på sig, måske fordi de store profiler glimrer ved deres fravær. Afløserne for koryfæer som Mogens Olsen, Aage Holm-Petersen samt de lokale VM-sølvvindere fra 1967 ser man beklageligvis ikke meget til. Men frem for alt savner man de mange lokalopgør, som var med til at fylde hallerne.

Bokseklubber som FAK og AAK disponerede i deres storperioder over en stribe danske mestre, som for fleres vedkommende også deltog ved olympiske lege. Navnene var Erik Jensen (London 1948), Jens Andersen (Melbourne 1956) samt Leif Hansen og Villy B. Andersen (Rom 1960), der alle kunne fylde Aarhus-Hallen og senere Stadionhallen til sidste plads. Men også det er en saga

AGF's store svømmenavn, Susanne Nielsson, efter en af sine internationale triumfer

Et flot højdespring på 2,25 m i 1974 gjorde Jesper Tørring til europamester

blot. Lokale nævefægttere af format har længe glimret ved deres fravær. Af samme grund er de jyske mesterskaber ophørt med at være det tilløbsstykke og den folkefest, som ældre sportsentusiaster erindrer med nostalgiske følelser.

Cykelbanen før og nu

Indenfor cykelsporten er billedet det samme. Det tilskueropbud, der kom på den i dag nedslidte bane i storhedstiden, da en stor rytterstab og et tilsvarende publikum satte gang i totalisatoren, erindrer blandt

andet det professionelle Grand Prix, der bød på legendariske navne som den flyvende hollænder Ariet van Vliet og dennes landsmand Jan Derksen for ikke at tale om belgieren Joseph Scherens, svejtseren Oscar Plattner og englænderen Reginald Harris. Det var tider!

Niels Fredborgs olympiske guldmedalje anno 1972 skabte sammen med Per Sarto en ny opblomstring, men kun i en kort periode. I dag henligger banen ved stadion som et levn fra en glansfuld fortid. Med den tilføjelse, at der ikke kun er tale om et lokalt fænomen. De fleste andre steder frister banesporten samme triste tilværelse. Her er kun en glorværdig fortid tilbage.

Hvis man kaster et blik på det våde element, har de århusianske svømmere fra AGF stået for et af de mest meriterende kapitler i lokalhistorien. De første kapitler blev allerede skrevet i slutningen af 30'erne, da kvartetten Kirsten Busch-Sørensen, Else Thomsen, Eva Arndt og Fritze Nathansen satte verdensrekord i 4x100 meter med tiden 4.33,8. Nogle måneder forinden havde Eva Arndt dokumenteret AGF-pigernes høje standard ved at blive europamester. Men hermed var det på ingen måde slut med samme pigers triumfer. Mens verdenskrigen og den tyske besættelse trak mørke skyer og gjorde træningsforholdene i Aarhus Svømmehal ret problematiske, afholdt det ikke Kirsten Busch-Sørensen fra ved et julestævne den 9. december 1941 at forbedre verdensrekorden i 100 yards crawl til 59,5. Tre år senere – den 26. april 1944 – blev rekorden forbedret, men forblev et AGF-anliggende. Den kun 18-årige Fritze Nathansen afsluttede en arbejdsdag på 10 timer med at cykle hjem til sine forældre i Risskov og spise til aften. Herefter cyklede hun tilbage til svømmehallen, hvor hun

piskede vandet til skum og fik urene til at stoppe ved 59,4.

Det sluttede i 1980

Hvis ikke krigen havde lagt forhindringer i vejen for internationale stævner og lukket svømmehallen, var det givetvis blevet til flere rekorder af de århusianske svømmepiger. Men da freden var genoprettet, fik især Fritze Nathansen dokumenteret, at hun fortsat var at finde i verdenseliten. Ved OL i London 1948 blev det til en sølvmedalje som deltager på det danske 4x100 meter hold. Desuden kvalificerede hun sig til finalerne på både 100 og 400 meter crawl, hvor det blev til henholdsvis 7. og 8. pladser.

Manden bag de mange AGF-triumfer på svømmefronten var overofficiant K. V. Mortensen. En alsidig herre og kapacitet, der udover at være en fremragende svømmelærer også underviste i fægtning, gymnastik og dans!

Selv efter at K. V. Mortensen havde indstillet sin virksomhed, ophørte AGF-svømmerne ikke med at vise flaget både nationalt og internationalt. Ved OL i Rom 1960 kvalificerede Dorrit Kristensen sig til finalen i 200 meter brystsvømning, hvor det blev til en 8. plads. Efterfølgende var Ejvind Pedersen blandt deltagerne i både Mexico City 1968 og München 1972. I sidstnævnte tilfælde vendte han hjem med en nordisk rekord i 200 meter brystsvømning.

Næste AGF-kapitel blev skrevet af en anden brystsvømmer, Susanne Nielsson, der efter en resultatløs olympisk debut i Montreal 1976 vandt bronzemedalje i Moskva fire år senere. Desuden blev det til sølv- og bronzemedaljer ved både EM i Jönköping og VM i Berlin.

Men hermed ophørte AGF-bedrifterne stort set i det våde element. I den sidste snes år har de århusianske svømmere ikke

Et af 70'ernes største atletiknavne, Renata P. Nielsen, nåede sit højdepunkt ved et europamesterskab i længdespring i 1993

givet anledning til de store avisoverskrifter. Hvorvidt forklaringen skal søges i reduceret

træningsintensitet eller manglende talentmasse skal være usagt.

De opmuntrende undtagelser

Hvis denne opsummering af fordums bedrifter efterlader et ret ensartet mønster, så findes der trods alt mere opmuntrende undtagelser. Basketballspillerne fra Bakken Bears har i adskillige år været fast abonnent på det danske mesterskab. Hertil kan føjes, at holdets tilbagevenden til den gamle hjemmebane i Vejlbj-Risskov-Hallen har medvirket til at skabe en stemningsfyldt atmosfære omkring hjemmekampene mod ærkerivaler som Svendborg. En atmosfære, som lokale arrangører fra andre idrætsgrene med fordel kunne lade sig inspirere af.

Atletikfolkene hører også til en kategori, hvor der er en pæn sammenhæng mellem fortid og nutid. Hvis vi går tilbage til 1974, var det året, da Jesper Tørring og Tom B. Hansen, begge fra Skovbakken, vendte hjem fra EM i Rom med henholdsvis en guldmedalje i højdespring og en sølvmedalje på 1500 meter. Herefter var det Aarhus 1900's tur til at profilere århusiansk atletik. Det skete, da Renata P. Nielsen sikrede en dansk bronzemedalje i længespring ved VM i Stuttgart 1993 og fulgte denne bedrift op ved to år senere at blive

indendørs europamester. I 1996 når 1900 atletik et højdepunkt ved at få fire deltagere med ved OL i Atlanta. Men spydkasteren Jette Ø. Jeppesen, marathonløberen Gitte Karlshøj, stangspringeren Martin Voss og længdespringeren Renate P. Nielsen vendte hjem med beskedent udbytte.

Så var der mere at hente, da 1900's næste OL-deltager, kuglestøderen Joachim B. Olsen, var med i Athen 2000. Her blev det til en bronzemedalje efter et knivskarpt opgør, hvor kun få centimeter skilte de tre medaljetagere.

Men det mest positive ved 1900-atleternes bedrifter ved internationale mesterskaber ligger i, at i kontrast til andre århusianske idrætsgrenes deroute, synes der at være afløsning på vej. Og her er det værd at nævne, at 1900 havde fire deltagere med ved dette års europamesterskaber i Zürich. Når hertil føjes, at klubben hvert år hjembringer danske mesterskaber, står det ikke værst til på at atletikfronten.

Hvilket på den anden side ikke bortforklarer århusiansk idræts svækkede position anno 2014.

Kollision mellem dansk og tysk nationalisme

Af: Kurt Quist Nielsen

1864-krigen var et resultat af dansk og tysk nationalisme omkring hertugdømmet Slesvig, der i flere hundrede år havde tilhørt den danske krone. Her taltes både dansk og tysk. (I midten af 1800-tallet bestod Danmark af selve Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg).

Tre års krigen

I forbindelse med enevældens afskaffelse i 1848 ønskedes fra København en fri forfatning, som sammenknyttede Danmark og Slesvig. Dette var baggrunden for oprør blandt de tysksindede i Slesvig. De ønskede i stedet et samlet Slesvig-Holsten. Resultatet var treårskrigen 1848-50. Her fik de tysksindede støtte fra Det Tyske Forbund og Preussen. Danmark løb dog af med en sejr, da det lykkedes at holde hertugdømmerne

adskilt, men det måtte opgives at samle Slesvig med Danmark.

1864-krigen

I 1860'erne brød konflikten ud igen, da Danmark i 1863 ønskede at udskille det tysksindede Holsten og knytte Slesvig tættere til kongeriget. Det udløste protester sydfra, og i begyndelsen af 1864 erklærede

Kong Frederik den 7.

Preussen og Østrig krig mod Danmark. Preussen var nu mere slagkraftigt under ledelse af jernkansler Otto von Bismarck. Danmark var dårligt forberedt, og der var ikke enighed om, hvad man i det hele taget ønskede at opnå. Sagen kompliceredes i øvrigt derved, at kong Frederik den 7. døde i november 1863 og afløstes af Christian den 9., som ønskede en samlet dansk helstat med både Slesvig og Holsten.

Danmark skulle have hjælp udefra

Ingen havde forventet, at Danmark kunne vinde krigen alene. Man håbede på hjælp fra Sverige eller måske England. Måske ville stormagterne tvinge de tyske stater til at afbryde krigen, som det var sket under treårskrigen. Danmark måtte dog forsvare sig selv, indtil en politisk løsning var fundet, men hæren var dårligt trænet og de danske forsvarsværker hverken udbygget eller vedligeholdt.

Kong Christian den 9.

Dannevirke ikke uindtagelig

Ved krigsudbruddet var den danske hær opmarcheret ved Dannevirke i det sydlige Slesvig. Danskerne mente, det var en uigennemtrængelig mur, men den var dårligt vedligeholdt og en vanskelig forsvarsstilling. Den danske øverstkommanderende var general de Meza, der den 5. februar valgte at forlade stillingen og trække de danske tropper tilbage til Dybbøl og Fredericia. Det var en succes, men opfattedes som et forræderi i offentligheden, og den danske regeringsleder, D. G. Monrad, afskedigede derfor de Meza.

Belejrede Dybbøl-stillingen

I marts-april 1864 belejrede preusserne Dybbølstillingen og overgangen til Als. De østrigske styrker fortsatte op gennem Jylland. Danmark havde imidlertid overtaget til søs og blokerede de preussiske havne i Østersøen.

Freds-konference

Samtidig arbejdede England på at få sluttet fred mellem parterne. Det lykkedes, hvorefter de krigsførende parter skulle mødes til fredskonference i London den 12. april 1864. Den fik Bismarck dog udskudt til den 20. april, og to dage før konferencen, den 18. april, stormede de preussiske styrker den danske stilling ved Dybbøl. Resultatet var et

Der blev udstedt flotte medaljer for deltagelse i krigen 1864

totalt dansk nederlag og tilbagetog til øen Als, der var den sidste del af Slesvig på danske hænder. Nederlaget ved Dybbøl var et meget dårligt udgangspunkt for fredsforhandlingerne to dage senere.

Danmark tabte Slesvig og de to hertugdømmer, Holsten og Lauenborg, til det tyske kejserrige, der var skabt under preussisk ledelse i 1871. I 1920 efter 1. verdenskrig (1914-19) blev det dansk dominerede Nord-slesvig dog genforenet med Danmark.

Danmark i 1800-tallet

Det var enevældens og helstatens fald, der ændrede det danske samfund grundlæggende i sidste halvdel af 1800-tallet.

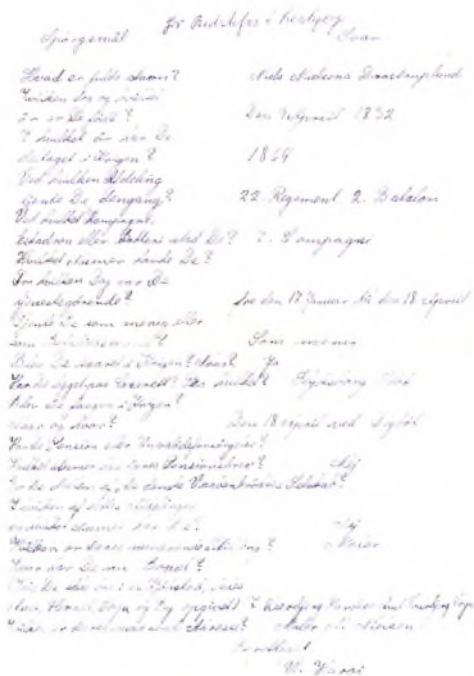
Danmark var efter de blodige krige i 1848-50 og 1864 reduceret til en i europæisk sammenhæng ubetydelig småstat.

Stænderforordningen

De første legale rammer for befolkningens delagtiggørelse i det enevældige styre af den dansk-tyske helstat var Stænderforordningen af 1834. Stænderforsamlingerne udviklede sig til platforme for kritik af enevælden. Oppositionen fremsatte krav om indførelse af et konstitutionelt styre med forfatning og parlament med monarkiets to

Konge af Danmark Christian IX

En skemaudfyldelse fra bedstefar i Lerbjerg om han er berettiget til erindringsmedalje

universitetsbyer København og Kiel som centre.

I København og Kiel sammenkædedes det hurtigt med nationalistiske ideologier, der begge steder sigtede imod en deling af helstaten.

Hertugdømmet Slesvigs placering var stridens kerne, for skulle det indgå i en dansk stat med sydgrænse ved Ejderen, der markerede grænsen mellem Slesvig og Holsten. I gammel tid Danmarks sydgrænse. I modsat fald skulle Kongeåen være nordgrænse for et slesvig-holstensk fyrstendømme og i sin helhed være en bestanddel af Det Tyske Forbund.

Det var Det danske Ejder-program, der i Danmark under mottoet "Danmark til

Ejderen" søgte at opnå en indlemmelse af Slesvig i det danske kongerige, mens hertugdømmerne Holsten og Lauenborg skulle udskilles.

Samfundet ændrede sig

På anden måde skete der dog en positiv udvikling indenfor de mere snævre geografiske rammer. Denne ændrede tilværelsen for alle befolkningsgrupper. Befolkningstallet voksede med en million, især i byerne. Levevilkårene blev bedre for de fleste og landbrugserhvervet blev specialiseret. Også byerhvervene voksede og blev industrialiserede med stadig flere fremstillingserhverv. En væsentlig baggrund herfor var udbygning af infrastrukturen, her ikke mindst jernbanerne. De gjorde det muligt

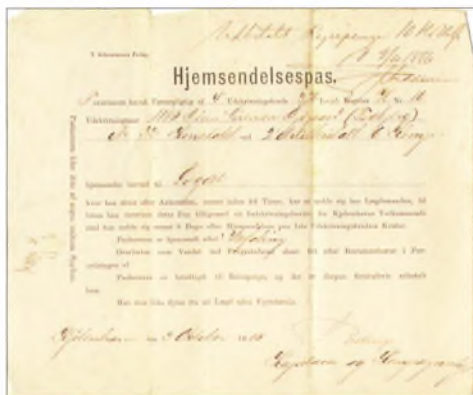

En hel garnison soldater. Nr. 2 fra højre et østjyde.

at bringe både varer og mennesker hurtigt frem alle steder i landet og i verden.

Politisk kamp

Folkestyrets etablering og Junigrundloven 1849 prægede den politiske udvikling. Denne kompliceredes også af den genera-

Hjemsendelsespas for en person fra Todbjerg.

tionslange forfatningskamp mellem det demokratiske Folketing og det privilegerede Landsting, der var følgen af grundlovsrevisionen i 1866.

Den jævne danskers voksende engagement som vælger og aktivt medlem af politiske, økonomiske, sociale og kulturelle foreninger hørte tæt sammen med den politiske udvikling.

Om Kristen Jacobsen

Veteranerne fortæller:

De jyder, der kæmpede ved 9de Batallion. Et Krigspuds, - Det er lettere at køre end at gaa.

Husmand Kristen Jakobsen stod ved 9des.3.Komp. [Rendsburg]:

"Jeg blev taget til Fange ved Slaget ved Sankelmark den 6. Februar 1864," fortæller han. "Vort Kompagni blev helt oprevet, og den Deling, hvortil jeg hørte,

Kristen Jacobsen, 9. bataljon, skovhugger og husmand. Han var født i 1839, var på session i Ålborg 1861 og fik afskedspas, altså slettet af lægdsrullen, pr. 31.12.1877

blev taget til Fange. Jeg tilligemed et Par Kammerater havde listet os hen bag et Hegn, efter at vi havde givet tabt, hvor vi mente at kunne holde os skjult til Mørkets Frembrud for da at kunne snige os bort for at undgaa Fangenskabet. Men medens Valpladsen blev eftersøgt for at finde de Sårede, blev vi opdagede og maatte overgive os. Vi lod, som vi ikke kunde gaa, og en Bondemand blev da tilsagt til at køre os til Slesvig, hvortil vi kom til Aften i Stedet for at gaa med de øvrige om Natten. Vi opholdt os i Slesvig en Uges tid, hvorefter vi blev sendte til Magdeborg. Der var jeg i 4 Maaneder, derfra til Erfurt i 3 Mdr., indtil Krigen var forbi.'"

- og ja,- han fik også både medalje og livslang hædersgave og bedst af alt: efterkommere.

1. verdenskrig

Danmark erklærede sig neutralt under 1. verdenskrig, der var krigen mellem triple-ententen: en alliance bestående af Frankrig, Storbritannien og Rusland på den ene side og centralmagterne Tyskland og Østrig-Ungarn på den anden.

De to parter havde en lang række allierede, der gjorde den europæiske krig til en verdenskrig. USA sluttede sig i 1917 til ententen og medvirkede til dens sejr. Erfaringerne fra krigen fik afgørende betydning for Danmarks udenrigs- og forsvarspolitik i mellemkrigstiden, under 2. verdenskrig og besættelsen.

Danmark var som nævnt neutralt, fordi danske politikere var bange for, at krigsdeltagelse kunne betyde, at Danmark ikke længere kunne være en suveræn stat, hvis en stormagt angreb landet.

Blandt politikerne var der uenighed om, hvordan man skulle håndhæve neutraliteten. Venstre og Højre ønskede et stærkt forsvar, som kunne afskrække angribere. C. Th. Zahles radikale regering var imidlertid bange for, at dette kunne fremprovokere et angreb, da det ville øge de krigsførende magters interesse i at komme i besiddelse af Danmark. Danmark skulle ifølge forsvarsminister Peter Munch og udenrigsminister Erik Scavenius være en ikke-krigsførende nation og skulle ikke kæmpe i tilfælde af et angreb.

Da Tyskland opfattedes som den største trussel forsøgte regeringen at fortsætte et tæt forhold til tyskerne, men ikke en egentlig alliance. På tysk opfordring minerede Danmark Storebælt i august 1914 for at forhindre Storbritannien i at bruge farvan-

det. Oppositionen kaldte denne politik for "Tyskerkursen".

Danske soldater deltog

Selv om Danmark var neutralt, deltog mange danske soldater i krigen. De sendte breve hjem om deres oplevelser, og mange af dem hørte hjemme her i østjylland.

Kort om krigen:

28.06.1914: Det østrig-ungarske tronfølgerpar Franz Ferdinand og hustru Sophie myrdes på åben gade i Sarajevo af den serbiske nationalist Gavrilo Princip, hvilket er begyndelsen på julikrisen.

23.07.14: Krisen kulminerer. Østrig-Ungarn sender serbien et ultimatum med 10 punkter, som serberne ikke svarer tilfredsstillende på. Derfor erklærer Østrig-Ungarn krig.

01.08.14: Tyskland, der støtter Østrig-Ungarn erklærer krig mod Rusland, der støtter Serbien og har oprustet voldsomt.

03.08.14: Tyskland erklærer Frankrig krig og marcherer gennem det neutrale Belgien for hurtigt at kunne nå Frankrig.

04.08.14: Storbritannien erklærer krig mod Tyskland, fordi de har invaderet Belgien. USA erklærer sig neutral.

06.09.14: Slaget ved Marne (Frankrig) indledes. Tyskerne havde hidtil haft succes med bevægelseskrig. Nu skulle der graves skyttegrave og dannes statiske fronter. Mere end 500.000 soldater mistede livet.

22.11.14: Der er nu etableret skyttegrave overalt langs vestfronten.

23.05.15: Italien erklærer Østrig-Ungarn krig.

21.02.16: Slaget ved Verdun, som varede 10 måneder og var det blodigste med over 1 million omkomne soldater.

31.05.16: Jyllandslaget i farvandet nord for Jylland, hvor 250 britiske og tyske skibe beskød hinanden i 2 dage.

01.07.16: Slaget ved Somme, hvor 750.000 allierede soldater angriber en 25 km lang frontlinie.

06.04.17: USA erklærer Tyskland krig.

24.10.17: Tyskland og Østrig-Ungarn vandt en stor sejr i Caporetto over italienerne.

16.12.17: Rusland og Østrig-Ungarn/Tyskland indgår våbenhvile.

08.01.18: Præsident Woodrow, USA, fremstiller 14 punkter for fred i Europa.

03.03.18: Der indgås fredsaftale: Brest-Litovsk-freden, hvor Rusland afstår Finland, Baltikum og Ukraine.

21.03.18: Tyskland flytter de fritstående tropper fra østfronten til vestfronten og når langt ind i Frankrig, før de stoppes.

15.06.18: Det andet slag ved Piavefloden, hvor Østrig-Ungarske styrker angriber Italien, der dog vinder med hjælp fra Storbritannien.

16.07.18: Det andet slag ved Marne, hvor Storbritannien og Italien med hjælp fra USA holder tyskerne tilbage.

26.09.18: Det sidste slag på Vestfronten ved Argonne-skoven, hvor tyskerne taber stort.

11.11.18: Våbenstilstand undertegnes i Campiegne og træder i kraft dagen efter, officielt 11.11. kl.11.

18.01.19: Fredsforhandlinger i Paris. Tyskland og Østrig-Ungarn er ikke inviteret. De besejrede lande pålægges territoriale afståelser, militær nedrustning og krigsskadeerstatning.

28.06.19: Versailles-traktaten underskrives. Tyskland protesterer, men pålægges at afstå mange områder, herunder Nordslesvig efter afstemning.

KILDER:

Wikipedia

Berlingske Tidende

Tak til Hadsten Lokalkarkiv og Kurt Villy Svendsen for billedmateriale

Lyngaavej 41

Af: Troels Rasmussen

Der er et gammelt ord, der siger, at hvad man i barndommen nemmer, man i alderdommen ej glemmer.

Jeg vil her fortælle lidt om mit hjem og min hjemegn i Stabrand. Jeg er født den 4. juli 1926. Mine forældre havde et mindre landbrug på ca. 49 td. ld. Ejendommen købte mine forældre, da de blev gift i 1918. De sad meget hårdt i det økonomisk, men ved flid og sparsommelighed lykkedes det at få det hele til at fungere.

Bondesamfund

Stabrand var et udpræget bondesamfund, og der var ikke meget at slå til Søren med, lige meget hvad man beskæftigede sig med.

De mennesker, jeg husker bedst, var vores nærmeste naboer. På den ene side boede min onkel, Peder Madsen, faster Marie og mine to fætre, Ejvind og Gunnar. Lige overfor os boede Marinus "Smej", hans kone, Mette Mari', og deres to sønner, Martin og Gustav. På den anden side boede Alfred

Madsen og hans kone Ester, men dem havde vi ikke megen omgang med. Dog kan jeg huske, at Alfreds far boede hos dem. Han hed Wolle og var en noget speciel gammel molbo. Han kom af og til over til os ved den tid, vi skulle til ro. Far gik som regel i seng, selvom Wolle kom, og så var det mor, der måtte underholde ham. Wolle var noget senil, for af og til spurgte han: "Hvor er Ras gået hen". Mor forklarede så, at han var gået i seng. Denne ordveksling kunne godt gentage sig flere gange i aftenens løb.

Ikke mange andre børn

Før jeg begyndte at gå i skole, havde jeg ikke megen omgang med andre børn. Jeg havde haft en lillebror, men han døde, da han var et år gammel i 1930. Så havde jeg min storebror Arne, men han var 7 år ældre end jeg.

Både hos os og Peder Madsens havde vi karle og piger, og vi samlede af og til, især i lune sommeraftener og om søndagen. Der

var ikke noget, der hed lørdagsfri. Både pigen og karlen havde først fri søndag formiddag, når de var færdige med morgenarbejdet. Vores karl og pige var ganske unge mennesker på 15-16 år, og pigen skulle næsten gøre samme arbejde som karlen.

Arbejdet

Vi havde 10 køer, og dem skulle pigen altid være med til at malke sammen med far og mor. Efter at have hjulpet mor med husgeringen kunne hun gå i marken, når der var noget at lave der, og til aften hjem og malke igen. Om vinteren skulle hun hjælpe med at tærsk korn i laden, og det kunne være et meget beskidt stykke arbejde. Jeg har tit undret mig over, hvordan hun blev vasket, for der var jo ikke noget, der hed badeværelse dengang. Hun tog et fad vand med ind på sit værelse, og det var så den vask. Der var heller ikke noget, de unge mennesker kunne tjene penge ved.

Ingen ferie

Den pige, som jeg husker fik mindst i løn, var Ellen Østergård fra Stabrand. Hun fik 15 kr. pr. md., og der var ikke noget, der hed ferie. Hun kunne højst få fri en dag, hvis det var nødvendigt. Vi havde pige i huset al den tid, jeg var dreng. Hun blev normalt fæstet for et år af gangen, og skiftedag var den 1. nov. Esther var hos i to år. Hun blev senere gift med Arne. Så fik vi Agnes, der var hos os i næsten 5 år, indtil tyskerne jog os ud.

Vaskeproblem

Det var et problem for os at blive vasket. Vi havde et bryggers, som samtidig var baggang og vaskehus. Her foregik al vask både for familiens medlemmer og vores tøj. Vi skiftede undertøj en gang om ugen, og mor holdt storvask en gang om måneden. Så blev der fyret op i grukedlen, som stod i

bryggerset, og vi kunne leje en vaskekone, som gik ud og hjalp til med det. Familien blev også vasket godt den dag, når der nu var fyret op, og vi havde varmt vand. Vores karl stod også i bryggerset, når han skulle vaskes, men flere steder på gårdene stod karlen ude i hestestalden med et vaskefad, når han skulle vaskes.

Karlene

Jeg husker, at vi havde Anker Frederiksen fra Krarup som karl og derefter Jørgen Madsen fra Nødager. Da Arne blev konfirmeret, skulle han være karl. Vi havde en daglejer i travle perioder, når der skulle hakkes roer eller samles kartofler.

Jeg skulle hjælpe til med mange ting og havde sjældent fri, men det var almindeligt for børn på landet dengang. Jeg tror, at jeg fik en temmelig streng, men god opdragelse. Far var en meget bestemt mand over for os børn, men også overfor de karle og piger, vi havde. Mor prøvede på at glatte ud, hvis hun syntes, han var for hård, men hun havde respekt for ham.

Skolen

Jeg begyndte at gå i skole i april 1933. Dengang gik skoleåret fra april. Jeg gik i en lille skole i Krarup. Der var kun én lærer, frk. Egsgård. Vi gik kun i skole hver anden dag, men det var også rigeligt til mig den første tid. Som jeg før har nævnt, havde jeg ikke ret megen omgang med andre børn, før jeg kom i skole, så det var en stor omvæltning, både at skulle hjemmefra og være sammen med andre børn. Det blev ikke bedre af, at jeg skulle gå 3 km, for jeg havde nemlig ingen cykel. Dog kunne jeg, når det passede med tiden, køre med mælkekusken Martin, der havde tur til Kolind på det tidspunkt, det hjalp lidt på humøret.

Jeg havde let ved at klare lektierne, så jeg blev glad for at gå i skole. Efter et års tid fik vi en ny lærer. Hun var temmelig ung og hed frk. Rasmussen. Hun blev senere gift med gartner Hansen og kom til at hedde fru Hansen. Skoletiden dengang var 7 år, fordelt med et år i 1. klasse, to år i 2. kl. og 2 år i tredje og fjerde klasse. Da jeg skulle i tredje klasse, skulle jeg skifte skole. Det var på den tid, der blev bygget ny skole i Krarup.

Hos lærer Ibsen

De sidste 4 år af min skoletid gik jeg hos lærer Ibsen, der havde de større børn. Der klarede jeg mig godt. Ibsen var en frisk og dygtig lærer. Hvis der var nogen, der ikke kunne eller ville lære noget, fik de bare lov til at sidde og passe sig selv.

Af fag var det hovedsagelig dansk og regning, man lagde vægt på, men vi lærte også geografi, danmarkshistorie og bibelhistorie. I forbindelse med bibelhistorie havde vi kattekismus med en del remser, som vi skulle kunne udenad. Vi skulle også lære salmer udenad, og i det hele taget var der meget med remser, vi skulle lære. I danmarkshistorie skulle vi lære kongerækken udenad, og i geografi skulle vi nævne sådan noget som byer og floder uden at se i bogen.

Musikalsk

Lærer Ibsen var meget musikalsk, og derfor havde vi en del sang, både morgensang og sangtimer ind imellem de andre fag. Der var ikke nogen rigtig fast timeplan. Timens længde afgjorde læreren sådan lidt hen ad vejen. I frikvartererne gik det på samme måde. Somme tider havde vi fri i 10 minutter, og i værste fald kunne der gå op til en time, før vi blev kaldt ind.

Om sommeren kunne det ske, at vi skulle hjælpe Ibsen med at gøre rent i haven eller

plukke æbler, og det var vi jo kun glade for, så var vi fri for at terpe i lektierne i den tid. Bagefter kom vi tit ind til fru Ibsen for at få kakao og boller.

Jeg nævnte, at Ibsen var glad for musik, og han fik også mig til at gå i gang med at spille blokfløjte. Det blev nu ikke til den store præstation, men jeg havde da fornøjelse af det. Senere gik jeg i gang med at spille harmonika uden undervisning, og det havde jeg fornøjelse af i mange år.

Gården brændte

Da jeg var knap 9 år, havde vi en uhyggelig oplevelse derhjemme, idet laden og stalden brændte under et voldsomt tordenvejr. Dagen før var det meget lummert, og da vi skulle i seng om aftenen, begyndte det at rumle ude i det fjerne. Mor var meget bange for tordenvejr, og det blev jeg også efter den dag, for om morgenen den 25. juni 1935 ved fem tiden slog lynet ned, og det hele brændte undtagen stuehuset. Køerne og hestene var inde i stalden på det tidspunkt. Far og Arne prøvede på at redde dyrene, men da der var stråtag på husene, var det hele hurtigt fyldt med røg. Vi havde 8 køer dengang, og de 4 indebrændte sammen med de to heste og et føl. Naboerne kom ellers ret hurtigt for at hjælpe til med at redde, hvad reddes kunne, men der var ikke meget at stille op, fordi det gik så hurtigt.

Gamle maskiner

Indtil den dag det brændte, havde vi gamle udhusbygninger og gamle maskiner. Når vi skulle tærsk, spændte vi hestene for en såkaldt "hestegang". Det var en lang stang med et stort kamhjul, som så havde kraftoverføring til tærskværket, der stod i laden. Hestene trak kamhjulet rundt og rundt. Bag hestene skulle der være en kusk. Det var som regel Arne eller mig. Det var

meget ensformigt. Vi havde også en hak-kelsemaskine, som blev trukket på samme måde. Hakkelse var noget, vi brugte til hestene. Det var halm eller havreneg, der blev skåret i små stumper, og det kunne de godt lide. "Hestegangen" var anbragt udenfor laden, og da der ofte skulle tærskes i dårligt vejr, kunne det være meget surt at gå der bag ved hestene - rundt og rundt.

Når kornet skulle males til grutning, kørte vi til en mølle i Tåstrup. Det skete et par gange om måneden, og det var næsten ligeså godt som en lille udflugt.

Nyt udstyr

Efter at der var ryddet op efter branden, blev der bygget ny stald og lade, både større og mere moderne bygninger. Samtidig fik vi indlagt kraft. Vi fik elmotor, nyt tærskværk og kværn, og så var det slut med at gå bag hestene, når der skulle tærskes. Efter at have tærskt på det gamle tærskværk skulle kornet renses på en rensesmaskine. Det var vi fri for nu med den nye maskine. Kornet kom færdigrenset ud i en sæk og var klart til at hælde i kværnen, når der skulle laves grutning. Tærskarbejdet var et beskidt job, men det var en fordel, at vi nu kunne stå indenfor alle mand, specielt i dårligt vejr.

Om sommeren var der mange gøremål. Et af dem, jeg husker godt, var når der skulle bjerges hø fra Korup Sø. Det kunne godt tage 14 dage eller mere. Først blev græsset slået med en hestetrasket slåmaskine. Derefter blev det vendt flere gange med en hånddrive, og endelig blev der lavet høstakke, når det var ved at være tørt. Disse stakke skulle så stå nogle dage i godt vejr inden høet kunne køres hjem.

Da der var langt at køre, blev det kun til 2 læs om dagen. Det var noget af en oplevelse

med alle de køreture. Vi havde også mange ture ned i tørvemosen, og det var næsten lige så spændende som at køre hø. Men for de voksne var det besværligt at grave tørv. Våd tørvejord var meget tung at grave op. Jeg kendte flere, som knoklede med det hele sommeren.

Når tørvene var ved at være tørre, kunne jeg gøre nytte. De skulle vendes og stakkes og til sidst køres hjem. Der gik megen tid med at slæbe brændsel hjem. Fra skoven hentede vi træ og kvas, der blev fældet med håndsav og økse. Der var ikke noget, der hed motorsav. Når træet kom hjem, lånte vi dog en rundsav og en kvashugger - motor-drevet.

Lånte mekanik

Der var ikke meget maskineri i landbruget, men vi lånte af og til noget hos Peder Madsen eller hos Sigvard i Stabrand. De havde lidt mere mekanik end os. Når der skulle slås græs i Korup Sø, var det Sigvards slåmaskine, der klarede det. Så fulgtes begge familier og karlene derned. Det tog en hel dag for at slå 4 td. ld. Når der skulle samles kartofler, var det også Sigvards maskine, der måtte holde for, og alle mand var med, i hvert fald dem som kunne samle kartofler. Foruden karle og piger samt børn fra Sigvards og os, blev der sendt bud efter hjælp fra egnens børn og unge. Det var hårdt for ryggen, da vi hele tiden skulle gå foroverbøjet. Der var ikke noget med at kravle. Der var ca. 15 børn og unge, så der blev jo også holdt noget sjov ind imellem.

Den store oplevelse sådan en dag var, når mor eller Elly kom med eftermiddagskaffe. Så samledes alle mand i en rundkreds midt i kartoffelmarken, og der blev spist og drukket og holdt halløj. Far, mor, Elly og Sigvard var i familie. Far var bror til Sigvard og fætter til mor og Elly, og mor var søster

til Elly og kusine til far og Sigvard. Min farfar, der hed Rasmus, boede hos Sigvards, indtil han døde i 1940. Fars søster, Katrine, der var handicappet efter børnelammelse, boede også hos Sigvard og Elly.

Mors forældre boede i Stabrand. De hed Evert og "Inge Mari" og havde et lille hus midt i Stabrand. Morfar havde været tømrer alle sine dage, men det var før min tid. Mormor havde træben, og hun havde haft en besværlig tilværelse. De døde begge to i 1935 efter at have haft dårligt helbred al den tid, jeg kan huske.

Malkes tre gange dagligt

Som før omtalt havde vi mange gøremål sammen med Elly og Sigvard, og vi var også jævnligt sammen på familiebesøg hos hinanden. Jeg husker, at de altid skulle ud at malke nogle enkelte køer, når vi gik hjem efter et aftenbesøg. De havde en højtydende sortbroget besætning, og de køer, der gav mest mælk, blev malket 3 gange om dagen. Hjemme havde vi også enkelte køer, der blev malket 3 gange om dagen, men vi malkede dog aldrig så sent om aftenen.

Maden

Når der skulle slagtes gris, hjalp mor og Elly hinanden. Det varede en hel dag, somme tider til ud på aftenen. Vi havde ingen fryser, så kødet skulle enten henkoges eller saltes. Det meste blev saltet i et stort saltkar, der stod i kælderen. Selv medis-terpølse blev saltet. En del af kødet skulle således hakkes med det samme, og da det var med håndkraft, måtte karlene somme tider ind og tage et nap med. Blodpølse blev der også lavet i stor stil. Vi fik det i flere dage, så efterhånden kunne det godt blive ensformigt. Det var jo nok en billig middag, og i det hele taget fik vi ofte den samme ret to dage i træk. Der skulle spares - også

dengang! Vi fik ofte kartofler, grød, vælling, hvid- eller grønkålssuppe, men også pandekager eller æbleskiver.

Vinterarbejde

Selvom vinteren ikke var så travl en tid, var der dog næsten altid nok at se til. Der skulle køres roer ind til køerne, og det kunne være drøjt, hvis roekulen var frossen. Den var dækket med halm og jord, men somme tider var jorden så frossen, at vi måtte grave ind midt i kulen efter roerne og lade siderne stå, til det blev tøvejr. Det kunne også være et problem at styre hestene sådan en dag. De havde ofte stået på stald i længere tid, så det var ikke lige sagen at skulle stå stille ved roekulen, mens vi læssede roer.

Skulle kaste sne

Når der kom megen sne på vejene, skulle den kastes sne med håndkraft. Alle landmænd havde pligt til at kaste sne. Kommunen udpegede en snefoged, og han skulle sørge for, at vejen blev ryddet. De største gårde skulle møde med mest mandskab, og det blev fordelt på den måde, at man havde en periode på 4 dage, hvor de største gårde skulle møde med 2 mand hver dag, og de mindste ejendomme med en mand i en dag. Hvis der var megen sne, blev man ved fremover at udkommandere mandskab i den nævnte orden. Den første dag i en periode der skulle kastes sne, måtte snefogeden eller en medhjælper rundt til alle, der skulle med den dag. Man fik ingen betaling for at kaste sne, og jeg har ofte undret mig over, at det kun var landmænd, der skulle yde den indsats, men sådan var det altså.

Ikke kun til besvær

Sneen var nu ikke kun til besvær. Også dengang havde både børn, unge og ældre fornøjelse af sneen. Vi tog af og til en slæ-

detur, og vi havde en kane, hvor der kunne være 4 mand med 2 heste forspændt. Det kunne være meget fornøjeligt med sådan en tur.

En slæde var også velegnet, når man skulle have en plag vænnet til at have sele på og lære at trække. Så blev den spændt for sammen med en ældre hest, og var den lidt rigelig pjattet, så blev den hurtigt træt, når den kom ud i sneen.

Der kunne også være så megen sne, at vi selv skulle køre mælken til Kolind Mejeri. Så skiftedes naboerne til at køre med slæde. Vi havde nogle få spande i kanen, og hvis der var for megen sne på vejen, gik det ud over markerne til Kolind.

På slæde i skoven

I Horstved Skov var der en lille skovsø, som vi havde fornøjelse af, når den var frossen til. Jeg har aldrig haft et par skøjter, men vi lavede selv en lille isslæde. Den var ikke større, end at man lige netop kunne stå på den med et par støvler, og så brugte jeg en kæp med et søm i til at stage med. Man kunne skyde en vældig fart, når man blev øvet i det.

Jeg havde også en lille slæde, som jeg kunne sidde på, og da vi havde en meget skikkelig hest, kunne det ske, at jeg spændte hesten for slæden. Min fætter, Gunnar, havde et lignende køretøj, så vi fulgtes af og til over sneklædte marker eller i skoven.

Næsten hver søndag var Arne og jeg sammen med Ejvind og Gunnar. Det var nu ikke altid så spændende for mig, for jeg var den mindste. Hvis de store ikke kunne finde på andet, så kunne de da altid drille mig. Men trods det havde vi nu mange gode timer sammen. Der var ikke andre, jeg kunne lege med i hvert fald udenfor skoletiden.

Hvis jeg endelig var sammen med andre børn, så var det næsten altid familien. Jeg havde fætre og kusiner ved Karl og Signe i Horstved Skov, og jeg havde 2 fætre ved Niels og Ida i Hvalskov. Hos Sigvards, hvor vi jo kom mest, var der Hilda, jeg kunne lege med. I Hvalskov og Horstved Skov kom vi mest, når der var fødselsdage eller andre familiebegivenheder, men jeg har nu mange gode minder fra den tid. Karl og Signe var nogle hyggelige mennesker, og de havde 4 børn på det tidspunkt, så der var altid liv i huset.

Husflidsforeninger eksisterer endnu

Af Viggo Lovdal

Husflid er den oprindelige betegnelse for tilvirkning af produkter. Denne fandt sted i hjemmet, og forarbejdelsen skete ved hjælp af råstoffer, der var tilvejebragt af den pågældende selv. Senere blev husflid også betegnelsen for en art husindustri med salg for øje. Det var f.eks. trikotagetilvirkning, bl.a. i Hammerum Herred. Den 18. februar 1873 stiftedes Dansk Husflidsselskab, som har medvirket til oprettelse af husflidsforeninger landet over. Selskabet propaganderer for husflidsproduktion ved udstillinger m.m.

Husflid - en forudsætning

Når man i vor tid taler om husflid, er det hobbybetonede frembringelser, man vist især tænker på. Førhen var husflid en forudsætning for at kunne eksistere og få det daglige brød. I hvert fald for nogle mennesker på Silkeborgegnen, hvor denne artikels forfatter er opvokset. Her "gjorde man træsko", f.eks. "Træsko fra Silke-

borgegnen", der blev solgt over hele landet. Vestjyder, ved man, gik omkring forrige århundredskifte med træsko fremstillet i Them Sogn. Træskomagerne omkring Ry solgte nemlig mod øst, medens deres kolleger i Them solgte mod vest. Min farfar, som jeg aldrig har kendt, da han døde nogle år, før jeg blev født, var træskomager og boede i Loudal ved Them. Jeg kan nikke genkende til oplysninger om, at træsko fra Them solgtes mod vest. Det skyldtes, at min far fortalte mig, at hans far leverede sine træsko til Holstebro. Min far var med til at binde adressesedler ved træskobundterne før afsendelsen.

"Tællehesten" var drejebænk

Jeg kan huske tællehesten, som min far arvede efter sin far. Når jeg, som man så ofte gjorde dengang, selv fremstillede legetøj, f.eks. et skib, satte jeg mig til tællehesten og gik i gang med værktøjet. Tællehesten var et ganske godt egnet redskab til at fastholde

Gjessø Forsamlingshus

emnet, akkurat som en skruestik fastholder smedens arbejdsmønstre. Ved at skubbe fødderne frem på en pedal, kunne det stykke træ, der skulle forarbejdes, fastholdes. Benævnelserne "tællehest" er ganske rammen, idet redskabet påfaldende minder om en lille hest.

Træskofremstilling var altså husflid med salg for øje. Anden husflid blev lavet til brug i hjemmet og dagligt virke, måske i landbruget. Jeg har f.eks. set tøjrpæle til kreaturer fremstillet i træ. Senere, i hvert fald i mine drengeår, blev tøjrpæle leveret fra landsbysmedens esse.

Husflid i forsamlingshuset

Et af de steder, hvor arbejdet foregik med liv og lyst ved høvlebænken, var Gjessø Forsamlingshus, der dannede rammen om Gjessø Husflidsforenings aktiviteter. Forsamlingshuset har bestået i næsten 140 år, idet huset blev rejst i 1874 og taget i brug året efter. Det er ikke landets første forsamlingshus. På Fyn havde man et eller flere sådanne huse, men de eksisterer ikke mere. Gjessø Forsamlingshus er Danmarks ældste. Befolkningen har altid bakket op om

forsamlingshuset, der har haft stor betydning for kristelig og folkelig rørelse; denne blev en livsbetingelse for egnen. Her har man været vækkelsesmøder, i reglen med grundtvigske præster og højskolemænd som ordførere. Her fik skytter tag over hovedet, og her tog man med energi fat på gymnastikken. Også amatørkomedie, i daglig tale kaldet dilettant, blev spillet i forsamlingshuset. Sav og hammer blev brugt flittigt i husflidsforeningen.

Solidt håndværk

Min nu afdøde bror, der som ung tjente på en gård nær Gjessø, brugte hver vinter en ugentlig aften på husflid i Gjessø. Da han døde for 12 år siden, arvede jeg en havebænk, han havde lavet. Et flot stykke håndværk, smalle tremmer, såvel til sæde som ryg, savet omhyggeligt ud og monteret på et kraftigt træskellet. Min bror havde bænken i sin have 40-50 år. Min kone og jeg havde glæde af den i vores have i 10 år, indtil jeg en dag opdagede, at der var ved at gå råd i bænkenes sidestykker. En flot havebænk var udtjent. Også mindre træarbejder havde min bror på tegnebrættet. Han lavede en meget

flot skrin i mahogni med fine udskæringer på alle fire sider. Jeg kan endnu huske, hvordan han med stor nøjagtighed og omhu med en skarp kniv arbejdede i det hårde træ. Skrinet er endnu i familiens eje. Min bror morede sig i øvrigt over husflidslæren, der med alvor i stemmen forklarede, hvor omhyggelige hans elever skulle være ved høvlebænken: "Slår I en tyk streg og saver efter den, skal den ene halvdel at strengen stå på den ene side af det, I laver, den anden halvdel skal stå på den modsatte side." "Det lyder svært," kan jeg huske, en tømrermester med et grin fastslog, da min bror fortalte ham historien.

Jeg ved ikke helt hvor mange år den omtalte husflidslærer virkede i Gjessø, men i hvert fald i mere end 25 år. Egnsarkivet i Them opbevarer omtale af hans 25 års jubilæum. Han boede i øvrigt i Løgager, få kilometer fra Gjessø.

Cigaretmærker

En husflidsmand havde lavet et flot lille bord med glasplade. Under glaspladen havde han monteret cigaretmærker, altså udklip fra cigaretpakninger sirligt sat sammen. Collage ville man nok kalde det i dag. Jeg beundrede det lille bord, som jeg bemærkede det over for en mand, der også kiggede på den årlige udstilling. Det er flot. Jo, det mente manden også, men han fortsatte: "Du kan godt se, at cigaretmærkerne ikke er helt rene og fine i kanten. Det skal man passe på. Ikke gå med udklippene i tegnebogen, indtil de skal bruges. Dem tager man med hjem og gemmer, f.eks. i en æske. Så er de pæne når de skal monteres." Så fik jeg en lille forelæsning om, hvordan man passer på de ting, der ikke må blive "nussede og krølled", som han sagde.

Gårdejeren, som min bror tjente hos, var ugift, men havde en meget dygtig og tro

husebestyrerinde, der passede på alt, som var det hendes eget. Hun fulgte med interesse min brors virke med husfliden, vistnok især fordi hun kunne spare aftenkaffen til ham den aften, han var "til husflid". Min bror valgte en regnvejsaften at holde lidt sjov med hende og bekendtgjorde, at han snød for husflid i aften, da det jo regnede så skrækeligt. Husbestyrerinden tænkte nok på den ekstra kaffekop, der skulle sættes på bordet og bemærkede: "Æ vejr ka' vel da hol' ung menneske hjem?"

Husflidsforeninger virker endnu.

Hvornår husflidsaktiviteterne ophørte i Gjessø, er det ikke lykket mig at få oplyst helt præcist. Rasmus Petersen, Gjessø, har oplyst, at han i sine unge år lavede husflidsarbejde i forsamlingshuset. Han mener, aktiviteterne ophørte i 1950'erne. Oprindeligt startede "husfliden" i Løgager gamle skole.

Johs. Nielsen, Løgager, var som nævnt andetsteds lærer i faget i en lang årrække. Han var vist ikke udlært snedker, men så dygtig til håndværket, at han kunne under vise i det. Også Peter L. Pedersen, i daglig tale kaldet Peter Snedker, var involveret i husflidsarbejde, husker Rasmus Pedersen.

Læreren i Løgager og Johs. Nielsen kom vist ikke så godt ud af det med hinanden. Uoverensstemmelser har måske medført, at Johs. Nielsen pakkede snedkersagerne sammen på Løgager Skole og startede i forsamlingshuset. Det er ikke fuldt oplyst, hvad årsagen til "flyttedagen" var. Men det er en kendsgerning, at Gjessø Forsamlingshus herefter dannede rammen om amatør-snedkernes virke i en lang årrække.

Husflidsforeninger virker endnu. F.eks. er Østjysk Husflid en sammenslutning af husflidsforeninger i Hasselager, Randers og Silkeborg. Med åbent-hus-arrangementer viser hudflidsforeningen, hvad den virker

med. Silkeborg og Omegns Husflidsforening kunne i fjor markere, at foreningen i sin nuværende form har eksisteret i 20 år. I fjor var der i Lunden i Silkeborg åbent hus, hvor Østjysk Husflids medlemmer viste eksempler på, hvad de arbejdede med: Trædrejning, knive, strik, patchwork, pileflet, nålefiltning, vådfiltning, papirflet, smykker, raku, gimping, horn og ben, knipling og spinding.

Der er sket en del siden flittige hænder arbejdede med tingene i Gjessø Forsamlingshus. Alting har sin tid!

Tak for hjælp med oplysninger til Lis Thavlov, Silkeborg Arkiv, Egnarkivet i Them.
Peter Villadsen/ Rasmus Pedersen, Gjessø.hh

Når enden er go' .....

Af: Lis Thavlov (arkivleder ved Silkeborg Arkiv)

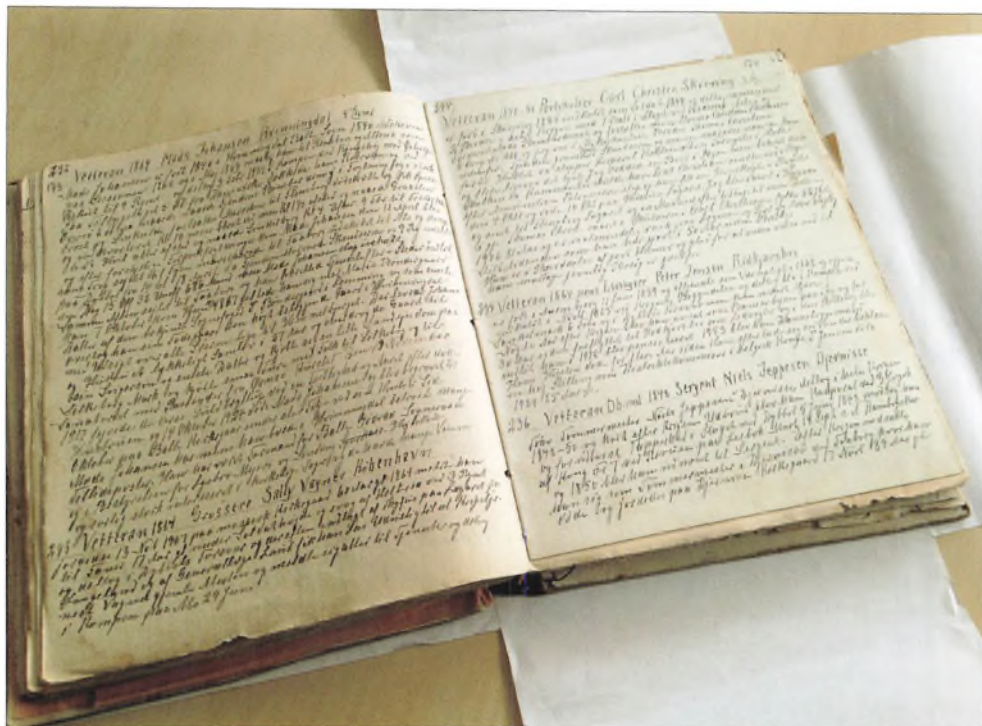
En fantastisk historie om, hvordan Silkeborg Arkiv genfandt en værdifuld håndskrevet bog med 673 biografier af veteraner fra de to slesvigske krige

For 30 år siden havde jeg en oplevelse, som jeg siden har jeg tænkt tilbage på mange gange og også brugt i mit faglige arbejde i arkivverdenen. Min konklusion dengang var, at hvis vi på arkiverne må returnere materiale til en ejer - materiale som vi finder interessant og bevaringsværdigt - fordi vi ikke kan honorere givers krav om f.eks. betaling, så ser vi det aldrig igen. Vi skal med andre ord være opmærksomme på at opfange sådanne signaler fra ejer og være forberedt på, hvordan vi håndterer spørgsmål om eller bare antydninger af muligheden for køb. Vi køber jo traditionelt ikke arkivalsk materiale til vore samlinger - hvordan skulle vi overhovedet kunne værdisætte det? At det alligevel ikke altid er tilfældet, fik jeg en meget positiv og rigtig sjov oplevelse ud af sidste efterår.

En gammel bog og en stak fotokopier

Vi skal tilbage til efteråret 1983, hvor jeg netop var tiltrådt som leder af arkivet i Silkeborg. For god ordens skyld skal det nævnes, at jeg var ung og nyuddannet og derfor ikke havde så meget praktisk erfaring at trække på....

På en hylde på magasinet lå der en gammel håndskrevet, lidt slidt og primitivt indbundet, bog. Det var noteret på en seddel, at den var indleveret af avisens journalist med lokalhistorie som stofområde. En eller anden havde med andre ord afleveret den til journalisten, og han havde så videregivet den til min forgænger på arkivet. Der var ikke lavet andre notater om proveniensens, men den havde ligget der et stykke tid, for på sedlen stod der "1982". Nogen på arkivet havde gjort sig den ulejlighed at tage fotokopier af hele bogen, som med sine 673 biografier over veteraner fra et stort område omkring Silkeborg fra krigene i 1848-50 og 1864, viste sig at rumme en guldgrube af

Sider i Veteranbogen.

biografiske oplysninger. Det stod imidlertid på det tidspunkt ikke helt klart for mig, hvor spændende materiale, det faktisk drejede sig om.

En dag kom en mand ind på arkivet og fortalte, at han havde indleveret en gammel bog på avisen og spurgte, om vi kunne bruge den. Jeg svarede, at det var en meget spændende gammel bog. I samtale løb kunne jeg forstå, at han ikke kendte til omstændighederne omkring bogens tilblivelse - hvem der havde udarbejdet den eller hvordan, og hvornår det var sket. Den rummede jo meget detaljerede oplysninger, som det havde krævet en stor indsats at indsamle. Jeg kunne også fornemme, at han ikke ville aflevere den til arkivet, men havde en forventning om, at jeg købte den af ham. Og det kunne jeg ikke honorere. Så enden på

det hele blev, at jeg så ham vandre ud ad døren med bogen i hånden.

De efterfølgende 30 år har jeg tænkt: "Den bog har han helt sikkert smidt ud". Han havde ikke specielt meget veneration for den og syntes ikke at have noget at bruge den til. Så "Tænk dig grundigt om, før du siger nej til noget" blev min faglige konklusion. 30 år senere skulle det heldigvis vise sig, at jeg tog grundigt fejl - bogen var ikke blevet smidt ud.

Jeg forlod arkivet i Silkeborg i 1990. Jeg havde dog sørget for at fotokopierne var blevet registreret som et arkivfond, så min efterfølger kunne finde frem til dem og også at der var blevet lavet et navnregister med sidehenvisninger, så man kunne hjælpe - og glæde - slægtsforskere med opslag.

Veteranbogens informationer bearbejdes

Jeg vendte tilbage til Silkeborg Arkiv i 2006, og noget af det første jeg gjorde.... ja rigtig gættet..... var at konstatere, om "veteranbogen" eller fotokopierne af den, var der endnu. Og det var de.

I 2011 begyndte en af vores brugere, Preben Strange, at interessere sig for 1864-krigen og dens mange lokale skæbner. Han gennemgik meget systematisk vore samlinger. Og meget hurtigt fik jeg introduceret ham for "guldsatten". Jeg blev ham naturligvis svar skyldig omkring proveniensen, men fotokopierne var stadig gode og brugbare.

Vi fandt hurtigt ud af, at der burde laves en database med, så det blev lettere at søge på navnestoffet i de mange veteranbiografier. Men det var heldigvis ikke svært at overtale Hermann Rasmussen og Karen Ingrid Dyhr til at gå igang med det store indtastningsarbejde. Og kort tid efter var veteran-dataene søgbare på arkivets hjemmeside.

Veteranbogen dukker op igen

Vi var jo stadig nysgerrige efter at finde frem til den originale bog, så Herman Rasmussen bragte en efterlysning i Østjysk Hjemstavn i 2011 - dog uden resultat. Så vi var stadig ikke klogere, end jeg havde været i 1983.

Men det skal jeg lige love for, at vi blev. I september 2013 kom der pludselig skred i sagerne.....fra en helt uventet kant.

Preben Strange kom en dag farende ind på læsesalen. Han havde fået et tip om, at Silkeborg Museum havde fået en bog med en masse veteranbiografier indleveret. Da de ikke umiddelbart kunne se bogens mu-seale relevans, og havde forhørt sig både

Mikael Jensen stående med sin uundværlige shagpipe på Ebstrup Tværvej ud for sin gård, Ebstrup Tværvej 8.

på Sønderborg Slot og Historiecenter Dybøl Banke med negativt resultat, havde de returneret den til ejeren, der boede i Gedser på Falster.

Hverken Preben Strange eller jeg var efter beskrivelsen i tvivl om, at der måtte være tale om "veteranbogen". Vi havde nu navn og telefonnummer på ejeren, så Preben Strange ringede til manden. Han må have tænkt sit, da han kort tid forinden for anden gang havde fået bogen retur! Hvad han kunne fortælle os var ikke meget, og vi stod næsten tilbage med flere spørgsmål end svar.

Ejeren, Erik Chemnitz, vidste nemlig, som jeg allerede havde fornemmet i 1983, ikke ret meget om bogens proveniens. Han havde købt den for to sølvlysestager af "Karl Søgaard, en rødhåret langturschauffør hos Neptun". Det var alt.

Veteranbogen afhentes i Gedser på Falster

Herfra begyndte det at gå meget hurtigt. Meget foregik samtidigt, og det væltede ind med oplysninger.

Vi gik først igang med at finde frem til "Karl Søgaard". Og efter nogle få omveje og et par telefonopringninger lykkedes det. Karl Søgaard kom ind på arkivet og kunne fortælle, at det var hans oldefar, Mikael Jensen, der havde samlet og nedskrevet alle oplysningerne om veteranerne. Han medbragte mere af oldefaderens materiale og også fotos af ham. I øvrigt sagde han, at hans bror lå inde med meget mere materiale. Vi kunne næsten ikke få armene ned af begejstring. Det blev bare mere og mere spændende.

I mellemtiden sendte vi en stafet, Magne Lund, af sted til Gedser for at hente bogen hos Erik Chemnitz, som denne gang fik en lille erkendtlighed, i form af en god flaske snaps, for al denne ulejlighed. I løbet af et par dage kom så den store dag, hvor bogen kom tilbage til arkivet. Det var en stor dag, og en stor oplevelse. Og ikke mindst. Det var *veteranbogen*, som nu var tilbage i Silkeborg. Men historien stopper alligevel ikke her.

Mikael Jensen - en gårdmand fra Ebstrup i Sejling Sogn

Parallelt med alt dette havde vi igangsat undersøgelser på baggrund af det, som bogens sider fortalte os. Vi kunne konstatere, at der ofte var tale om genbrug af regnskaber eller ligefrem breve fra Sejling Sygekasse. Skribenten måtte altså på en eller anden måde have haft forbindelse til dette sogn og have haft nær tilknytning til sygekassen. Lokale kontakter fortalte os, at der kun kunne være tale om en mangeårig formand for sygekassen i

sognet, Mikael Jensen, der havde haft en gård i Ebstrup i Sejling Sogn. Vi fik også at vide, at hans barnebarn, Karla Porskær Poulsen, kunne fortælle os meget mere. Jeg ringede derefter til min gode kollega, Poul Porskær Poulsen i Vejle for at høre om Karla var hans mor og Mikael Jensen hans oldefar? Ja, det er ganske vist, svarede han, og jeg kunne da bare ringe til hans mor, som stadig boede i Silkeborg Kommune.

Samtidig havde vi fået kontakt til Karl Søgaards bror, Oluf Søgaard, som straks inviterede os ud til sig, så vi kunne se, hvad han lå inde med fra oldefaderen.

Og det var ikke så lidt. Faktisk var der tale om 4-5 flyttekasser fulde af alle former for hæfter og bøger om 1864-krigen, nogle få udklipsbøger og noter i alm. Hverken Karl eller Oluf havde nænnet at smide de gamle papirer eller bøger ud, men var interesseret i at overdrage det hele til arkivet, nu hvor vi havde vist interesse.

Nogle dage senere var vi så på besøg hos Karla Porskær, der kunne sætte en masse ord på personen Mikael Jensen. Han havde nemlig boet på aftægt hos hendes forældre, og hun havde oplevet ham som stor pige, når han puslede med sine "bøger" og var helt utilnærmelig. Han var bestemt ikke interesseret i at blive forstyrret i sit arbejde med veteranerne. Hun kunne også fortælle, at han døde i 1938. Det satte det hele i perspektiv, og vi kunne finde nekrologer om ham i aviserne. Endvidere var forklaringen på den lidt primitive indbinding af flere af bøgerne, inklusiv veteranbogen, at han, sikkert for at kunne holde styr på sit stof og for at spare penge i det lange løb, havde anskaffet udstyr og lært sig at indbinde bøger. Genbruget af sygekassens papirer hang sammen med hans mangeårige hverv som formand for den.

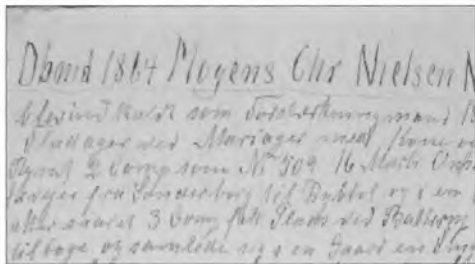
Den store overraskelse ved dette besøg, hvor også Oluf Søgaard og hans kone deltog, var dog at oldebarnet, Poul Porskær, kom anstigende med endnu en kasse "arkivalier". Denne gang var der tale om alle Mikael Jensens udklipsbøger, altså hans "kilder" så at sige. For det viste sig, at han primært havde baseret sit arbejde på notitser, fødselsdagsomtaler og nekrologer i et bredt udvalg af aviser.

Mikael Jensens arkiv

Nu havde vi fået svar på stort set alle vores spørgsmål. Der var dog stadig et stort ubesvaret spørgsmål: Hvordan i alverden fik Mikael Jensen fat i de mange forskellige aviser? Abonnerede han på dem? I givet fald hvor mange? Eller fik han fat i dem på anden vis? Det blev med årene til mindst 15 udklipsbøger, så det er en anelig mængde aviser, der er tygget igennem. Men det får vi nok aldrig besvaret.

Efterfølgende er hele den store aflevering gennemgået og registreret. Den består foruden af selve "veteranbogen" med 673 biografier af en lille bogsamling vedr. især 1864-krigen samt den meget store avisudklippsamling om veteranerne, krigshandlinger og begivenheder med relation til krigen 1848-50 og 1864.

Veteranbogen er nu digitalt affotograferet og er sammen med databasen tilgængelig og søgbar på Silkeborg Arkivs hjemmeside. Der søges i feltet "Søg i samlingerne". Det er selvfølgelig også muligt at benytte den originale bog og hele arkivfondet på arkivets læsesal.

Hvem var Mikael Jensen?

Mikael Jensen (1852-1938) var født og opvokset i Sejling Sogn og overtog en parcel af den fædrene gård i Ebstrup, som han drev, indtil datteren og svigersønnen (Niels Johansen) overtog den. Han boede derefter på aftægt på gården.

Han tog aktivt del i sognets liv og specielt i foreningslivet. I en årrække var han således medlem af sognerådet for Sejling-Sinding Sognekommune, og en kort periode sognerådsformand. Desuden var han revisor i Ebstrup Andelsmejeri og i Sejling Sogn og Omegns Brugsforening. Den største indsats ydede han dog i Sejling Sogns Sygekasse, hvor han i omkring 30 år var formand.

Mikael Jensen var radikal og så "radikal", at han ikke ville have brød fra Arbejdernes Fællesbageri i Silkeborg, men insisterede på, at det skulle købes i Grauballe Bageri.

Folkeskolen fylder 200 år

Af: Tage Franck

Lidt skolehistorie

Op gennem middelalderen var det kirken og klostrene, der stod for al undervisning, og det var kun adelens sønner, der gik i disse latinskoler.

Reformationen i 1536 ændrede ikke meget ved disse forhold. Blot skulle degnen overhøre ungdommen i katekismus en times tid efter søndagens kirkegang.

Dog opstod der små skoler rundt om på landet i 1600-tallet og i første halvdel af 1700-tallet. Det kunne være fremskridtsvenlige godsejere eller energiske præster, der fik en skoleholder til at undervise i religion og lidt læsning.

Denne undervisning fik en vældig opblomstring ved Forordningen om Konfirmation i 1736. Den pålagde alle unge pligt til at lade sig konfirmere, en følge af den pietistiske ånd, som herskede i landet på denne tid. Denne pligt udviklede sig til en direkte overhøring – eller eksamen – hvor man kunne ”dumpe på kirkegulvet” på konfir-

mationsdagen, hvis man ikke havde tilegnet sig tilstrækkeligt af sin børnelærdom efter Pontoppidans ”Liden Catechismo”!

Det var en stor skam, men også en alvorlig sag, for uden at være konfirmeret kunne man ikke fæste en gård eller indgå ægteskab, kort sagt: Ikke blive myndig!

Rytterskolerne

Mulighederne for at blive konfirmeret med et godt skudsmål blev stærkt forbedret netop i denne periode. Det største udspil kom fra selve den enevældige statsmagt. Kongen, Frederik den Fjerde, var selv personlig grebet af pietismen og den begyndende oplysningstids tanker. Han følte vel trang til at rejse et varigt minde over sig selv til gavn for almuen – anledningen var netop hans egen 50-års fødselsdag i 1721. Det han gjorde var følgende:

Kongen/staten ejede 12 store landområder rundt om i landet. I disse områder var

Ryterskolen i Gjern ca. 1892. Bygget ca. 1725, nedrevet 1893. Bemærk rytterskoletavlen over indgangsdøren. Lærer Madsen med hustru og datter står foran

stationeret landets 12 rytterier, og bøndernes fæsteafgifter her bestod i at underholde disse rytteriregimenter. Det gjaldt både heste og mandskab med udstyr, kost og bolig. Her var kongen sikker på, at hans bud blev effektueret uden vrøvl med adelsmænd, godsejere, ministre m.m.

Derfor kunne Frederik IV befale, at der her skulle bygges 240 skoler fordelt på de nævnte rytterier. Deraf navnet Ryterskoler.

Det var en virkelig kraftpræstation, for det var bygninger af høj kvalitet efter tidens norm – mange står endnu, enkelte til uafbrudt skolebrug helt op mod 1960. ”Den anseeligste bygning i sognet næst kirken”, som man skrev i samtiden.

Det var ”typehuse” efter stort set samme tegning. Ikke simpelt bindingsværk, men grundmurede huse med høj rejsning og tegltag, bestående af en lille forstue, selve skolestuen, en lille stald samt en 2-værelses lejlighed til læreren og hans familie. Over indgangsdøren til alle 240 skoler indsattes den såkaldte Ryterskole-tavle, hvor Frederik IV forklarer, hvorfor han havde bygget disse skoler. De fleste steder, hvor den gamle ryterskole med tiden blev erstattet af nye skolebygninger, blev rytterskoletavlen taget ud og indmuret i den nye skole for at markere kontinuiteten i områdets skolehistorie. Alene her i det østjyske, nemlig Skanderborg Rytterdistrikt, blev der bygget 24 ryterskoler.

Love og vejledninger

Det var ikke blot det bygningsmæssige, som kongen fik bragt i rimelige rammer i sine rytterdistrikter. Der blev også indført love og vejledninger for skolen. Der blev indført skolepligt, regler for skolegang sommer og vinter samt for undervisningens indhold. Det var stadig katekismus og læsning, der var skolens hovedopgave, men der var også mulighed for at lære skrivning og lidt regning, og ikke at forglemme: Undervisningen var gratis!

Skoleforordningen af 1739

Frederik IV's aktivitet på skoleområdet fik andre til at oprette skoler på deres godser. Der var prinser,

Teori - og praksis!

Tavlen på Rytterskolen i Gjern blev i 1893 indmuret i gavlen på Gjern Byskole og i 1962 opsat i muren i aulaen i den nye centralskole. Der står på latin: "Denne skole og 240 lignende har jeg grundlagt i distrikter, der af mig er oprettet for til stadighed at underholde 12 rytterregimenter 1721". Og på dansk: "Halvtredsindstyve år Gud har du mig opholdet - at sygdom, krig og pest mig intet ondt har voldet. - Thi yder jeg min tak, og breder ud dit navn og bygger skoler op, de fattige til gavn. Gud lad dette værk din nådes fylde kiende - lad denne fundats bestå til verdens ende. - Lad altid på min stool een findes af min æt - som mener, dig min Gud; og disse skoler rætt".

prinsesser og godsejere, der fulgte kongens eksempel, og da Christian VI blev konge, mente han åbenbart, at tiden var inde til at samle og udbygge disse skoleprojekter i en landsdækkende lov, nemlig *Skoleforordningen af 23. jan. 1739*. Den var på mange

måder en fortsættelse af rytterskoletanken på landsplan. Dog var der forskelle: Der blev undervisningspligt, ikke skolepligt! Der var altså åbnet mulighed for hjemmeundervisning, huslærere, privatskoler m.m., en tradition som har kendetegnet dansk skolelovgivning lige siden. En anden vigtig ting, der her bliver lagt i så faste bånd, er, at det først op mod vor tid er blevet løst, var skolens stærke tilknytning til – eller afhængighedsforhold af – kirken.

Præsten var lærerens nærmeste foresatte, og han var født formand for skolekommissionen. Præsten skulle besøge skolen en gang om ugen for at se, om alt gik ordentlig til. Provsten skulle møde 2 gange om året og kontrollere præstens tilsyn, og endelig skulle børnene stille til overhøring hvert 3. år, når biskoppen kom på visitats.

Ingen statslig finansiering

En svaghed ved loven – og som vakte stor opstandelse dengang – var finansieringen af denne landsomfattende lov: Staten påtog sig ingen økonomiske forpligtelser over for skolerne. Den lokale befolkning måtte selv afholde udgifterne til lærerens løn, til bygninger, til skolens drift og undervisningsmaterialer. Udgifterne blev pålignet hartkornet, altså skatten, bortset fra småbeløb fra sognets skolekasse.

Da samtidig dansk landbrug var inde i den måske største nedtur i historisk tid (jvf. ”Jeppe på Bjerget-typen”) er der ikke meget at sige til, at Chr.VI’s velmente lov langtfra blev effektueret efter intentionerne. Den blev da også gennemhullet af kongen selv gennem diverse undtagelsesregler og kompromisser. Dog er den en af grundstenene i folkeskolens historie, noget sognene kunne stræbe efter at opfylde efter formåen og langsomt forbedre forholdene hen imod.

En degn og skoleholder

Degnen – eller skolelæreren

(Degn: fra græsk, diakon = hjælper, tjener.)

Chr.VI's lov havde smukke tanker om lærernes kvalifikationer. Helst så man, at han var student. Man stillede krav om en ulastelig moralsk vandel og om bestået lærerprøve både i kundskaber i katekismus, læsning, skrivning og regning, men også i at kunne undervise børn – altså en slags pædagogisk evne!

Men som med lovens andre fine ord blev disse krav også lagt til side og glemt. For som sagt var det dårlige tider, så man antog ofte den, der var villig til at gå for den mindste løn – så resultatet blev vel også tit derefter.

Degnen var først og fremmest kirkelig embedsmand, ansat for at hjælpe præsten.

Vore dages degn

Og da præsten jo var ansvarlig for sognets skolevæsen og ungdommens oplæring i den kristne tro, var det naturligt, at degnen måtte overtage det grove daglige arbejde med almuens børn, alt under præstens tilsyn og ansvar. Dertil kom en lang række andre pligter, som degnen måtte påtage sig. Først og fremmest skulle han forestå kirkesangen og bede indgangs- og udgangsbede, hente

Kort over de 12 rytterdistrikter

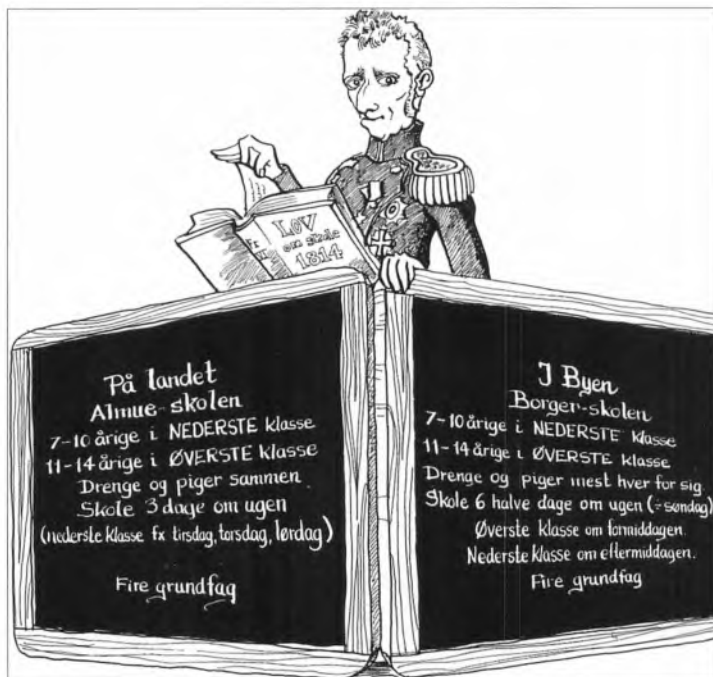
og bringe præstens "hellige sager", ringe med kirkeklokken morgen og aften og ved alle kirkelige handlinger. Ofte skrev han præstens begravelsestaler og nekrologer, idet hans lokalkendskab var langt bedre end præstens, og som en af landsbyens eneste læse- og skrivekyndige hjalp han alle med tolkning af love og dokumenter og især med at formulere offentlige breve og ansøgninger i tidens snørklede kancellistil. Og dertil kom så skolearbejdet under

yderst spartanske forhold med ofte vanskelige børn. Der var også forholdet til forældrene, der ofte var negative overfor skolen, som de mente tog for meget af den tid, hvor børnene skulle arbejde i landbruget. Ofte måtte han opkræve bøder, mult, for grove forsømmelser, hvilket ikke var så godt, da en del af hans løn var gaver og naturalier fra forældrene.

En opblæst nar

En mærkværdig person denne degn! I vores litteratur ofte fremstillet som en smalsporet og opblæst nar, tænk

blot på Holberg og H.C. Andersen. Aldrig laver han et stykke produktivt arbejde, aldrig ser man ham med snavs på hænderne, i svedigt tøj og med lort på støvlerne. Man kan se ham gå ledig rundt midt på dagen selv i den travleste tid (hvor børnene havde fri til f.eks. høst eller kartoffeloptagning). Og så alligevel så klog og indsigtfuld, at man ofte spurgte ham til råds! Axel Steensberg skriver i "Dagligliv i

Folkeskoleloven af 1814

Langsomt op gennem århundredet trængte 1739-loven igennem selv i de fjerneste sogne, og ved århundredets slutning var tiden moden til en virkelig reform.

Der var grøde og opbrud i tiden. Den amerikanske Uafhængighedserklæring i 1776, Den franske Revolution i 1789 og hele oplysningstidens oprørsånd.

I Danmark udmøntede disse ting sig i De store Landbrugsreformer omk. 1788 og Stavnsbåndets opløsning, der gjorde

Danmark”: ”Forholdet var, at alt afhang af læreren. Der var almindeligvis kun en ved hver skole, og var han en dygtig pædagog, ja, så kunne han år efter år i mere end en menneskealder sende det ene hold veluddannede elever efter det andet ud i verden, men var han ringe, kunne sognet åndeligt mørkelægges i måske et halv århundrede.”

Değns/lærerens forhold ændrede sig selvfølgelig i takt med, at seminarierne voksede frem.

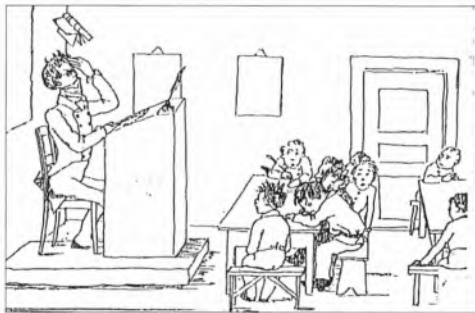
Det første, Blaagaards Seminarium i København, blev oprettet i 1791, og senere fulgte Skaarup, Jelling, Gedved osv., så der i begyndelsen af 1900-tallet var over 20 seminarier i landet. Eksamen herfra blev snart obligatorisk, og den eneste rest af değns pligter ud over lærergengingen var, at nogle af lærerne også var kirkesangere.

bønderne til selvstændige gårdejere. Og så var dansk handel og erhvervsliv inde i den såkaldte ”Florisante periode”. Der var for en gangs skyld råd til at lave reformer.

I 1789 nedsattes Den store Skolekommission. Målet var at gøre børnene til nyttige borgere.

Katekismusundervisningen skulle træde i baggrunden til fordel for oplæring i sund fornuft, og der skulle også undervises i historie, geografi, naturlære, gymnastik, tegning m.m.

Disse idealistiske tanker blev afbrudt, da Danmark kom med i Napoleonskrigene. Vi fik nederlaget i Slaget på Rheden i 1801. I 1807 blev København bombarderet, og englænderne tog vores flåde, og senere måtte vi afstå Norge. I 1813 kom Statsbankerotten, og Danmark var et fallitbo.

Der er stadig uartige børn i skolen

Der var også kritik og modstand mod reformer i disse nedgangstider. Biskop Balle skrev bl.a.

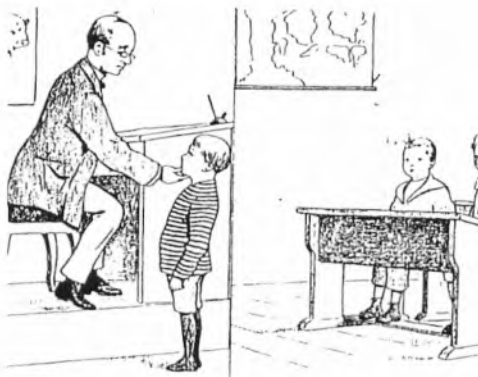
Skadelig undervisning

”Enhver uddannelse, som går ud over det område, hvori man skal virke, er skadelig, da den udvikler kimen til utilfredshed med sin stand, vækker til urolige bestræbelser på at hæve sig over den, bevirker vægring ved korporlig arbejde og bliver kilde til tåbelige ønsker og beslutninger”. Synspunkter som måske i en anden formulering stadig høres i visse kredse i dagens Danmark !

Til trods for disse mørke skyer blev kommissionens arbejde vedtaget i 1814, og man må sige, at vi fik en perspektivrig folkeskolelov ud af det.

Først og fremmest blev undervisningspligten – ikke skolepligten – slået fast: Alle børn i by og på land skulle modtage undervisning fra det 7. til det 14. år - og den var gratis! Og statsapparatets magt stillede bag kravene. Præsten var stadig født formand for Skolekommissionen, der også bestod af 6 valgte skolepatroner.

Fagkredsen derimod blev desværre ikke udvidet væsentligt. Det var stadig religion, læsning, skrivning og regning. De nævnte mere samfundsoplysende fag blev overladt til lærerens fortælling. Eleverne var delt i 2 hold, nemlig nederste og øverste klasse.

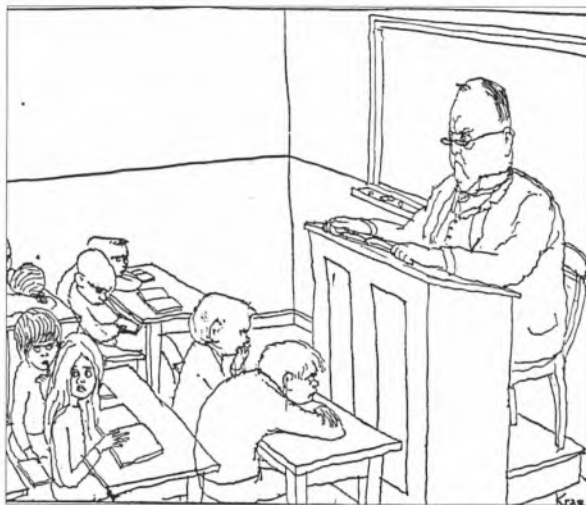

Men også artige

Dvs. at der var 3 – 4 årgange i hver klasse. En næsten umulig pædagogisk situation for læreren. Løsningen var vel, at en årgang havde f.eks. regning, en anden årgang havde skrivning, mens en tredje årgang havde højtlesning på deres niveau. Dette system krævede disciplin, og der er helt sikkert delt en hel del lussinger ud, ligesom spanskrøret også kom i brug.

En anden væsentlig ting, som loven påbød, var, at intet barn måtte have en længere skolevej end en fjerdingvej, altså $\frac{1}{4}$ mil, eller ca. 2 km. Selv om dette påbud ikke blev efterlevet, så betød det oprettelsen af en mængde små skoler rundt om i landet. Det var enormt udgiftskrævende, så der blev sparet på alt andet, bl.a. på lærerens løn.

Netop lærerens lønforhold blev totalt omlagt. Alle lønninger skulle nu udbetales i kontante penge. Dette betød, at alle gamle løndelev som jordlod, brændsel, foder til husdyrene, offer ved højtiderne m.m. skulle omregnes i pengebeløb. Denne omregning gav anledning til evindelige stridigheder med myndighederne, men var dog i længden en fordel for lærerstanden. Samtidig fik man en pensionsordning for lærere og deres enker. Men tiderne i Danmark var ekstremt dårlige langt op i 1800-tallet, så mange lærere fik slet ikke den løn, de havde krav på.

Dette kunne naturligvis ikke lade sig gøre i alle de små landsby-skoler, så loven anbefalede, at små sogne og kommuner gik sammen og byggede centralskoler. Men kort efter lovens vedtagelse brød 2. verdenskrig ud, og samfundet lå i ruiner til langt op i 1950'erne.

Enhedsskolen

Så skulle der ske noget, og det gjorde der. Skoleloven af 1958, efterfulgt af ”Den blå Betænkning” i 1960, blev den helt store omvæltning i skolens liv siden 1814.

Loven ophæver ganske forskellen på land- og byskole. Hvert fag beskrives med antal timer, målsætning, pensum for hvert klassetrin og pædagogiske anvisninger.

Mellemskolen blev afskaffet. Nu kunne eleverne gå sammen til udgangen af 7. klasse. Her kunne de bogligt begavede gå over i den 3-årige realklasse, eller man kunne fortsætte i den mere praktisk betonedede 8.-9.- (10.) klasse og tage en statskontrolleret prøve.

Undervisningspligten var kun 7 år, men blev forlænget til 9 år i 1972.

Allerede i 1975 kom en ny lov, der afskaffede realeksamen og indførte ”enhedsskolen”, hvor eleverne går sammen i hele skoleforløbet, bortset fra niveaudeling i visse fag som engelsk, matematik og fysik.

Der har været mindre ændringer i folkeskoleloven siden da, bl.a. i 1993, men stort set er det loven fra 1975, der tegner folkeskolen i dag.

I 1867 fik kvinder – efter megen diskussion – mulighed for at blive lærerinder i den offentlige skole på lige fod med de mandlige lærere – dog kun til 2/3 del løn !

Ændringer i Skoleloven fra 1814 og op til i dag

I slutningen af 1800-tallet havde udviklingen i samfundet ændret sig stærkt. Arbejdet i industri, landbrug og administration krævede mere boglig og matematisk viden, så i 1903 indførte man mellemskolen. Det betød, at man delte børnene efter 5. klasse, således, at børn med boglige evner fortsatte i 6., 7., 8. og 9. klasse i mellemskole og fik en mellemskoleeksamen, der gav adgang til gymnasiet. Man kunne også tage et 10. skoleår og få en realeksamen, der også kunne give adgang til gymnasiet.

Denne ordning fortsatte til 1937, da en ny stort tænkt skolelov blev vedtaget. Den ophævede forskellen mellem almueskolen på landet og byskolen. Alle klasser skulle være årgangsdelte, og alle skulle have adgang til ovennævnte mellemskole og alle de nye fag, som vi kender fra skolen i dag.

Beretning 2013/14

Af: Karen Margrethe Gadegaard Sørensen

Sidste års generalforsamling blev afholdt den 23. november med næsten 100 deltagere. Herluf Nydam Jensen blev valgt til dirigent, og generalforsamlingen blev derefter konstateret lovligt indvarslet efter foreningens vedtægter.

Beretning

Formanden talte om et travlt år med mange gøremål. Omtalte det vigtige arbejde med årbogens tilblivelse. Om arbejdet i turudvalget. Om de mange besøg på hjemmesiden. Siden hjemmesiden blev etableret, havde der været 62.384 besøgende. Det mener vi, er et stort tal. For hvert år stiger antallet af interesserede, der besøger vores hjemmeside.

Bogen om Vester Mølle blev omtalt på vores generalforsamling, og mange benyttede lejligheden til at købe bogen for 200 kr. Der var ingen indkomne forslag.

Regnskab

Kasserer Herman Rasmussen fremlagde regnskabet med et overskud på 9.000 kr. Ifølge dette var der 936 medlemmer.

Kontingentet blev fortsat 130 kr. og blev énstemmigt vedtaget. Der var genvalgt til hele bestyrelsen med undtagelse af Karl Nøhr Sørensen. I stedet valgtes Kurt Quist Nielsen fra Hadsten.

Genvalg til revisor: Troels Smidt, Sabro.
Valg til suppleant: Mogens Riis Lauritzen, Alling.

Efter generalforsamlingens afslutning talte Kjeld Dalsgaard Larsen levende og morsomt om sin opvækst.

Genvalg

Ved det konstituerende møde blev Karen Margrethe Gadegaard Sørensen valgt til formand, Ove Kjær til næstformand, Ulla Lauritsen til sekretær og Herman Rasmussen til kasserer.

Til redaktionsudvalget valgtes Tage Franck, Ove Kjær, Herman Rasmussen,

*Karen Margrethe
Gadegaard Sørensen,
formand*

Frijsenborg Slot

Mogens Weinreich, Vagn Hammer samt redaktør Kurt Quist Nielsen.

Til turudvalget valgtes Jørn Kirkegaard (formand), Ove Kjær, Søren Chr. Sørensen, Eigil Sennels, Jørgen Møller Bitsch, Inger Lise Smed Rasmussen, Ulla Lauritsen, Lars Holger Mortensen og Kristian Pedersen.

Turudvalget har arrangeret to foredrag i samarbejde med Historisk Samfund for Århus Stift. Det har været en tradition i nogle år med et godt samarbejde til følge.

Danmarks næststørste by

Første foredrag blev afholdt den 17. februar med Benno Blæsild. Emnet var: "Hvorfor blev Århus Danmarks næststørste by". Århus har været kendt siden 900-tallet, og senere har arkæologiske fund kunnet føre

byen tilbage til 700-tallet. Der blev talt om folkevandring sydfra op til Danmark og hermed også til Århus. Vi kom ind på vikingetiden, middelalderbyen, købstaden Århus og vigtige virksomheder og uddannelsesinstitutioner. Det var et meget interessant og morsomt foredrag.

Århus Oliemølle

Dette foredrag afholdtes 4. marts. Birgitte Juncker fortalte om sin far, Thorkild Juncher. Han var industrileder i det 20. århundrede. Kun 30 år gammel blev Thorkild Juncher direktør for Aarhus Oliemølle, som under hans ledelse blev Danmarks største eksportvirksomhed. Hans indflydelse på flere fronter havde stor betydning for Aarhus.

Frijsenborg slotsgård

Havnerundfart

24. april mødtes vi ved Café Perlen på Aarhus Havn. En bus fra “Havnen” kørte os rundt med en fortræffelig guide i spidsen. Vi var inde på havnearealer, hvor vi ellers ikke kan komme. En meget spændende tur med kaffe på Café Perlen til afslutning.

Besøg på Frijsenborg

14. maj 2014 havde vi kør-selv-tur til Frijsenborg Gods med besøg i parken og rundt om slottet. Turen blev dygtigt ledet af lokalhistoriker Ole Ravn Nielsen. Vi fik efterfølgende kaffe på Restaurant Pøt Mølle. Det var fint vejr, og de mange fremmødte havde en fin aften.

Besøg på Demstrup Slot

Herregårdsturen til Demstrup den 14. juni var ligeledes velbesøgt. Fruen på Demstrup viste os rundt på slottet og fortalte om generationerne på stedet. Slottet var nydeligt restaureret og meget velholdt. Bestyreren på godset viste os rundt i udlængerne og den store park omkring slottet. Derefter fik vi kaffe på Hvidsten Kro.

En uforglemmelig tur

Heldagsturen 23. august til Thyborøn og Lemvig blev uforglemmelig. Ove Kjærs svigersøn, Finn Winkel Olesen, er fra Thyborøn, og var vores guide hele dagen. Vi besøgte redningsstationen og fik et indblik i deres opgaver. Vi så den nye, store og

Demstrup Slot

flotte kirke i Thyborøn. En guide fra kirken fortalte om kirkens tilblivelse og de mange ting, der var brugt fra den gamle kirke. Arkitekterne forstod at værdsætte de gamle ting på en spændende og ny måde. Thyborøn Kirke var et spændende besøg.

Herefter kørte vi en tur rundt i Thyborøns gader og til Mallemukken, hvor vi fik en dejlig middag. Mallemukken er en omvendt båd med restauration indeni. Eftermiddagskaffen fik vi på Hjemstavngården i Lem-

vig. En dejlig dag med mange oplevelser.

En stor tak til turudvalget, der har forestået dette flotte program og givet foreningens medlemmer mange gode oplevelser.

Museumsbesøg

Lørdag den 13. september var vi på tur til Klosterlund og Bøllingsø.

Turen foregik i dejligt vejr, og museumsleder Søren Holmgaard Poulsen fortalte om museet og den genetablerede sø, tørveindustrien, Slaget på Grathe Hede, Thorning,

Thyborøn Kirke blev indviet den 6. februar 2011.

Knudstrup Kro og Kompedal Plantage.
Dagen sluttede med kaffebord på museet.
(Desværre var vi ikke så mange, men oplevelsen var god).

Bogarbejde

Redaktionsudvalget ligger heller ikke på den lade side. De har igennem året samlet artikler og lavet omtaler af nye bøger, der er kommet på markedet. Det er et større stykke arbejde, end man lige skulle tro.

Vedrørende bogen om Vester Mølle er der solgt så mange bøger, at økonomien er hjemme. Efterfølgende salg af bøger går til foreningens bedste.

Sluttelig vil jeg takke for de flotte tilskud. Takke bestyrelsen for det gode og vigtige samarbejde. Og ikke mindst vil Østjysk Hjemstavn takke de mange medlemmer, der gang på gang støtter vort arbejde.

Maleri til Thyborøn Kirke af Peter Mock

Thyborøn Havn

Redningskib i Thyborøn Havn

Frokost på Mallemukken (den omvendte båd)

Sneglehus i Thyborøn

Soldater mindes slaget ved Dybbøl 1864 med kransenedlæggelse

Gjeller Oddes Hjemstavnsgaard

Kaffe på Hvidsten Kro

Fra Klosterlund Museum og Naturcenter

Fra Klosterlund Museum og Naturcenter

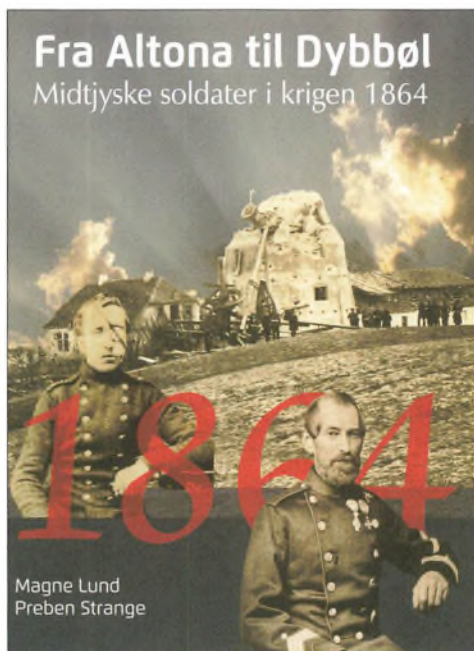
Fra Klosterlund Museum og Naturcenter

Fra Klosterlund Museum og Naturcenter

Litteratur siden sidst

Fra Altona til Dybbøl

Af: Tage Franck

En stor bog, 612 sider, og også indholdsmæssigt en vægtig sag.

Bogens undertitel er ”Midtjyske soldater i krigen 1864”, og det er netop fra et bredt område af det midtjyske fra omkring Skanderborg i øst til over mod Ikast i vest og fra Horsens i syd til op mod Ans i nord at bogen beskriver krigens indvirkning på de indkaldte, på dem derhjemme og på lokalsamfundenes daglige drift.

Forfatterne til bogen er 1864-eksperten, forsker ved Rigsarkivet Magne Lund, og fra vort lokalområde er det tidl. områdedirektør i postvæsenet og nuværende formand for Museumsforeningen i Silkeborg Preben Strange.

Først får man en meget detaljeret gennemgang af den danske hærs styrker ved Dannevirke. Vi hører om divisioner, brigader, regimenter, kompagnier m.m. med navns nævnelse af chefer og officerer og om hvilke skanser, de forsvarede under slagene. Alt dette suppleres med breve fra menige soldater om forholdene under slag og ved frivagt. De enkelte større slag beskrives nøje, og der er rapporter fra lazaretternes læger og lister over faldne.

Noget af det bedste ved bogen er netop de mange lister over faldne og sårede. Mange af de faldne får en hel levnedsskildring, og over krigsinvalidere er der en alfabetisk liste med beskrivelser af deres videre skæbne. En lignende liste er der over de efterladte enker og børn.

Bogen indeholder fine beretninger om, hvordan stat og de enkelte sogne klarede at sørge for invalidere, enker og børn, og i det hele taget klarede dagligdagen under de ekstreme forhold med en stor del af landet besat af fjendtlige styrker.

Bogen er en lettilgængelig opslagsbog for folk, der har haft slægtninge, der var implicerede i 1864-krigen, men også interessant for folk med interesse for disse skelsættende begivenheder i Danmarks historie.

Forfattere: Magne Lund
Preben Strange

Udgivelse: Forlaget Virklund
Købes hos boghandleren

Da Amor var på besøg i Aarhus domkirke

Aarhus skildret gennem 400 år af en engageret forfatter, der kommer vidt omkring.

Af: *Mogens Weinreich*

Siden den skrevne presse så dagens lys, har nyhedsformidling stået øverst på dagsordenen. Men når denne prioritering i midten af 1600-tallet endnu ikke blev anvendt til at fange det århusianske borgerskabs opmærksomhed, skal forklaringen søges i, at man skulle frem til den 3. januar 1794, før den første udgave af "Kongelig allernaadigst privilegerede Aarhus Stifts Adresse-Contoires Tidende" kunne gå i trykken under ydmyge forhold i en baggård i Mejlgade, som bladets ejer, Niels Lund havde købt af

Sådan så Aarhus ud

... En bytur i gamle dage

af John Erik Olsen

FORLAGET
LEGIMUS

skorstensfejer Carl Hertlin. På det tidspunkt talte byen 4.052 indbyggere.

Bogtrykkeriet blev etableret af Hans Hansen Skonning, som var en alsidig herre, hvilket vil fremgå af, at han kom til Aarhus 1617 for at tiltræde stillingen som klokker og kantor ved byens domkirke. Men han faldt i unåde hos biskoppen og blev afskediget i 1641, hvorefter han slog sig på bogtryk. Da det var vanskeligt at skaffe papir til produktion, erhvervede han tilladelse til at starte sin egen papirmølle i landsbyen Skidenpyt, der i dag er bedre kendt som Højbjerg.

En halv snes år senere kom bogtrykkeren af dage under dramatiske omstændigheder, da han styrtede ned fra et af domkirkens glamhuller. Samme glamhul var forinden involveret i en amorøs tildragelse. For efter eget udsagn havde Hans Hansen Skonning fra Glamhullet overværet en øm scene

mellem bispinden og dennes svigersøn. Bogtrykkeren lagde ikke skjul på sin viden, hvilket førte til en retssag mod bispinden, som dog blev frikendt efter en længere proces.

Historien om bispindens kærlighedsliv – eller mangel på samme – hører til de sørgmuntre afsnit i bogen ”Sådan så Aarhus ud”, hvor forfatteren John Erik Olsen kommer langt omkring i sin skildring af den jyske hovedstads udvikling fra middelalderen og frem til nutiden.

John Erik Olsen voksede op i Aalborg, hvor han forfattede flere bøger om byens historie. Interessen for lokalhistorie blev fastholdt, da han flyttede til Aarhus i 1967. Skildringen af, hvordan Aarhus så ud og har ændret sig gennem de sidste 400 år, er skrevet af en engageret forfatter med lyst til at indvi sine læsere i sider af byen, som vil være ukendt for de fleste, hvilket absolut ikke forringer lysten til at fordybe sig i den velskrevne bog. Tilblivelsesprocessen har givetvis krævet en betydelig tidsmæssig investering. Til gengæld er der kommet en yderst læseværdig bog ud af anstrengelserne. John Erik Olsen har på suveræn vis styr på en enorm stofmængde og afslører samtidig en veludviklet sans for detaljer. Det sidste kommer eksempelvis til udtryk, når han ubesværet opsummerer legenden Kay Werners skiftende makkere i 6-dagesløbene i Aarhus-Hallen i den halvdel af 50'erne. Men vinterbanen udgør kun et af mange kapitler i hallens 30-årige historie. En historie, der er værd at fortælle, hvilket sker med betydelig indlevelse, som er egnet til at få ældre århusianere til at henfalde til nostalgiske erindringer om store koncertoplevelser med bl.a. verdenstenoren Jussi Bjørling, sportsbegivenheder, udstillinger og danseafiteter i restaurant Tarentella. Med al respekt for, hvad indvielsen af Musikhuset i 1982

har betydet for byen, ejer det ikke den rummelighed, Aarhus-Hallen repræsenterede.

I det hele taget en det bogens fortjeneste, at den fastholder institutioner, der ikke længere eksisterer, men som har indskrevet sig i lokalhistorien. John Erik Olsen beskæftiger sig i denne sammenhæng med de nedlagte sporveje, der blev elektrificeret i 1904, og som prægede bybilledet frem til 1971. Forud for dette var århusianerne blevet befordret gennem byen af hestetrukne vogne leveret af Scandia i Randers. Ruten gik fra hovedbanegården til Nørrebrogade og var blevet mulig gjort ved indvielsen af Skt. Clemens Bro. Men tempoet gennem byen var så begrænset, at det var lige så hurtigt at tilbagelægge turen til fods! Dette forhold ændrede sig dog, da de elektriske sporvogne holdt deres indtog samtidig med, at ruten blev forlænget til Skovvejen. I 1929 indledtes en ny æra ved kommunal overtagelse af Aarhus Sporveje, hvilket blev fastholdt frem til 2007.

Når letbanen bliver åbnet om få år, lægges op til et skinnemæssigt comeback i Aarhus.

Med henvisning til bogens titel lægger forfatteren vægt på at skildre sider af byen, der hører fortiden til. Det gælder blandt andet udflugtsturene med skovbådene langs bugten og Zoologisk Have etableret af menageriejer Alex Hutzelsider i 1932 og lukket i 1960. John Erik Olsen fortæller også engageret om det forlystelsesliv, som ligeledes er en saga blott. Det gælder både Tarentella og Maritza, der kunne lokke folk til med levende musik, som i dag er et mere eller mindre ukendt begreb. For ikke at tale om de biografier, som forlængst har drejet nøglen om. Hotel Kronprinsen på Banegårdsplads havde både koncertsal og biograf. Og hertil kan føjes Vennelyst med

et bredt udbud af revy, musik og spisesteder gennem mere end 100 år frem til den ødelæggende schalburgtage kort før krigsafslutningen i januar 1945.

John Erik Olsen kommer langt omkring i skildringen af det Aarhus, der ikke længere eksisterer, men som er fastholdt gennem et righoldigt billedvalg, der yder det tekstmæssige fuld retfærdighed.

Udgivelse: Forlaget Legimus

Forfatter: John Erik Olsen

Konen med træbenet & Den gale Kontorist

Fattigforsorg i Grønbæk og Svstrup sogne i 1800-tallet

Af: Tage Franck

Dorte Frandsen bor i Grauballe og er medarbejder i Lokalhistorisk Arkiv i Gjern.

Dorte skrev i 2011 en mindre artikel i Arkivets Årbog om Grauballe Fattiggård. Ved arbejdet med dette emne fik hun øjnene op for de interessante oplysninger om den tids

sociale forhold og holdninger til samfundets fattige, der lå gemt i de gamle protokoller og andre papirer, som hun efterhånden fandt frem til.

Denne nysgerrighed og interesse er nu resulteret i en hel bog på 120 sider om fattigforsorg i Grønbæk og Svstrup sogne i 1800-tallet.

Bogen har den fængslende titel "Konen med træbenet & Den gale Kontorist"! Dortes søn, Kasper Arnklit Frandsen, står for illustrationer og layout, - en svær opgave, da dette nederste lag af befolkningen sjældent blev foreviget på fotografier.

Bogen giver først en kort oversigt over fattigforsorgen op gennem 17- og 1800-tallet. Tendensen er vel – i takt med menneskerettigheder og demokrati – svage forbedringer hen ad vejen, men til gengæld tab af flere og flere personlige rettigheder og friheder.

Vi får en nøje gennemgang af de fire fattighuse i Grønbæk-Svstrup sogne. Først er det Grønbæk Hospital. Det skiller sig noget ud ved at være oprettet og bygget af en privat mand, nemlig godsejeren på Allinggaard og Grauballegaard Hr. Christian Fischer og hustru Charlotte Amalie Reenberg i 1778. Det skiller sig også ud ved at være en flot og solid bygning med tykke mure i røde mursten og med højt tag i rødt tegl. Her var plads til 6 fattige beboere i eget lille værelse og fællesrum, samt en opvarningskone til at holde styr på det hele. Som sådan tjente huset i næsten 200 år indtil sidst i 1960'erne. I dag fungerer det som opholdssted for dialysepatienter.

I Svstrup sogn var forholdene helt anderledes. Her havde man fra begyndelsen af 1800-tallet et lille fattighus tæt ved Svstrup Kirke. Det bestod af 4 små værelser uden toilet eller indlagt vand. Her

boede f.eks. i 1840 11 sølle voksne og børn. Omkring 1880 blev fattighuset kasseret af amtets tilsyn, og kommunen måtte opføre noget nyt.

I stedet for at bygge helt nyt, købte kommunen i 1880 en gård vest for Grauballe ud mod Lemming, nemlig Grauballe Vestergaard, som blev indrettet til en fattiggård med forvalter og arbejde i marken til de indsatte igennem ca. 30 år indtil 1917. Efterhånden kom der nye sociallove og en ændret holdning til de fattige, så fattiggården blev efterhånden overflødig. De sidste 6-7 beboere blev flyttet til Asylet i Svstrup. Det var indrettet i den tidligere Svstrup skole, der var blevet ledig, da den nye skole i Grauballe by blev indviet i 1907. Her fik de sidste fattiglemmer lov til at leve deres sidste år.

I 1929 fik Svstrup kommune indlæggelsesret til Silkeborg Fattiggaard.

Før fattiggårdssystemet blev almindeligt, men også sideløbende med dette, brugte man i høj grad at udlicitere egnens fattige til gårdmænd og andre arbejdsgivere, som mod en aftalt betaling påtog sig at "give husly, føde, klæde og pleje" til en fattig, som så til gengæld skulle tage del i det daglige arbejde.

Det var et betydeligt antal fattige, der på denne måde blev forsørget. F.eks. ved "udtingningen" i Grønbæk skole i 1878 blev der "afsat" 22 fattige. I bogen nævnes både prisen, den fattige og arbejdsgiverens navne.

Foruden de nævnte tiltag overfor de fattige blev der hvert år uddelt direkte fattighjælp i rede penge, dels fra kommunens kasse, dels fra legater oprettet af velhavere.

Og så følger hele 32 sider med en alfabetisk ordnet oversigt over samtlige 339 beboere i sognenes fattiggårde i perioden ! Her nævnes navne, fødselsdato, fødested, for-

ældre, erhverv, ægtestand og dødsdato ! Et fantastisk arbejde at finde disse mange data frem, og et fantastisk sted at søge, hvis man evt. har forfædre, der muligvis kunne have været under fattigforsorg der på egnen!

Blandt disse mange navne trækkes nogle skæbner frem, og vi hører deres historie.

Der er Cicilie Marie, der føder i dølgsmål og graver barnet ned under lergulvet i sin stue og kommer i Christianhavns Kvindefængsel. Hun kommer dog hjem igen og får 3 børn med forskellige mænd og kommer i fængsel for utugt. Her bliver hun gravid med arrestforvareren.

Hun dør som 42-årig.

Der er Bertoline, konen med træbenet, der trods sit handicap føder en søn, mens hun er på fattiggården og senere slår sig igennem som syerske i Silkeborg. Hun får dog 4 kr. om måneden i fattighjælp fra kommunen - samt et nyt træben til 80 kr. !

Vi hører om Jens Peder, "Den gale kontorist", der trods gode skolekundskaber og en stilling som kontorist, ender med at gå ud og ind af alle former for anstalter: arresthuse, fattiggårde, sindsygeanstalter, arbejdsanstalter o.s.v. Dør på Sindssygeanstalten i Viborg.

Og sådan er der flere tragiske historier. Det hele fortalt i et flydende og letlæst sprog uden rørstrømsk svælgen i elendighederne eller forarget kritik af de sparsomme myndigheder.

Kun klart og nøgtermt: Sådan var det dengang.

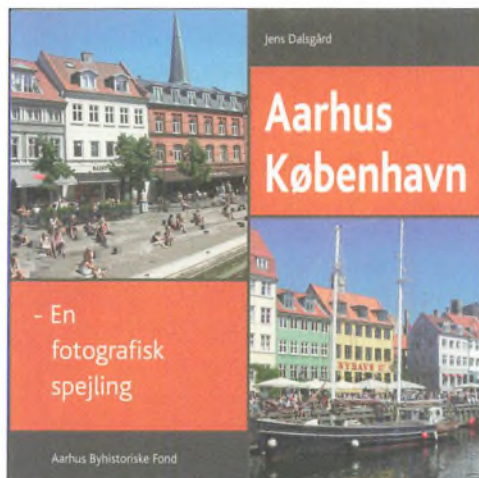
En rigtig god bog, der beskriver de samfundsforhold, som vore forfædre for 2 - 3 generationer siden levede under.

Forfatter: Dorte Frandsen
Købes hos boghandleren eller
Lokalhistorisk Arkiv, Gjern

Bogen er en fotografisk spejling over Aarhus København, der er bygget op af parvis sammenstillede fotos med samme grundindhold, Aarhus til venstre og København til Højre. En pointe er, at fotografierne får lov til at tale deres eget sprog uden ordforklaring. Dog følger årstal for de enkelte bygninger billedet, ofte med byherrens og arkitektens navn.

Vi, der på et eller andet tidspunkt har været i længere tid i de to byer, opdager parallelterne.

En lille overkommelig bog, der også viser vor tids byggeri ved Aarhus Havn og Ørestaden på Amager, hvor flere aarhusarkitekter har sat deres præg.

Forfatter: Jens Dalsgaard
Udgiver: Aarhus Byhistoriske Fond

Østbanegården i Aarhus

Tilblivelse, funktion og bevaring

Af: Jørgen Møller Bitsch

Bogen er letlæselig på 72 sider, hvoraf de 22 sider er med fotos.

For dem, der ikke kender til bygningen (opført i 1876) og dens historie, vil man med de velskrevne sider hurtigt få indblik og viden om stedet og dets historie.

Bogen handler også om bybevaring, nemlig om beslutningerne, der førte til bevaring af Østbanegården i Aarhus og slutter med de smukke fotos fra bygningen og omgivelserne, som vi oplever dem i dag.

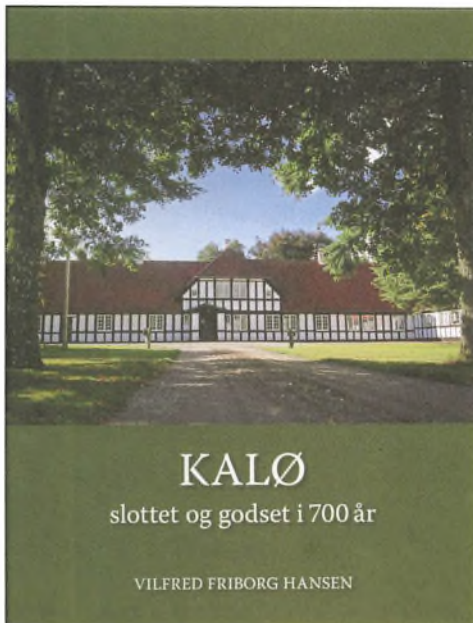
Forfatter: Viggo Jonassen
Udgiver: Forlaget Saxo og Aarhus Byhistoriske Fond
Fotoessay: Claus Peter Pedersen

Aarhus København

En fotografisk spejling

Af: Jørgen Møller Bitsch

En fotografisk spejling, sådan kalder forfatteren Jens Dalsgaard bogen, der er den sidst udgivne bog fra Aarhus Byhistoriske Fond.

Kalø Slottet og godset i 700 år

Af: Kurt Quist Nielsen

Et pragtværk om Kalø har ramt boghandlernes hylder. Det er nu er muligt at læse historien om ruinen på halvøen lidt udenfor Rønde.

Forfatteren er historiker og tidligere borgmester i Rønde. Han kom til egnen i 1971 og faldt med det samme for Kalø. Siden har han samlet materiale om såvel Kalø Slot som det moderne gods historie. Det er blevet til adskillige artikler og foredrag og derfor var det en nærliggende tanke at samle det store materiale i en bog, ikke mindst fordi Kalø fyldte 700 år.

Det er en folkelig bog, der ikke tynges af videnskabelige noter, men alligevel giver svar på de spørgsmål, der kan være i forbindelse med slottet og godset. Det er underholdende læsning med kontante oplysninger.

Bogen er bygget op omkring fire hovedperioder:

Perioden som kongeligt slot fra 1313 til 1690, hvor kongen indsatte en lensmand på Kalø til skatteoprævning og til at sørge for lov og orden på Kalø Len.

Perioden under Reventlowerne og familien Leemeier fra 1690 til 1824. I den periode var slottet for længst opgivet og lå hen som ruin. Som erstatning grundlagde Benedicte Margrethe Rewentlow i begyndelsen af 1700-tallet det moderne Kalø med de karakteristiske sort-hvide bindingsværksbygninger. Familien Leemeier overtog Kalø den sidste del af perioden fra 1800 til 1824.

Perioden under den hamburgske og hollandske familie Jenisch fra 1824 til 1946. Slottet var forfaldent og reelt fallit, da den hamburgske storkøbmand og senator Martin Jenisch købte godset i 1824. Men i den periode blev det til et mønstergods.

Perioden efter 1946, hvor Kalø blev konfiskeret af den danske stat som "tysk fjendtlig ejendom". Siden da har Kalø været statsejendom og siden 1990 under Miljøministeriet.

Forfatter: Vilfred Friborg Hansen
Udgiver: Boggalleriet i Rønde
Finansiering: Nationalpark Mols Bjerge
Omfang: 306 sider med 200 illustrationer i farver
Pris: 250 kr.

Smilets tegner

*Rasmus Sand Høyers
Aarhus-univers*

Af: Jørn Kirkegaard

Aarhus Byhistoriske Fond har udgivet en dejlig bog med et rigt udvalg af Rasmus Sand Høyers tegninger fra Jyllands Posten.

Smilets tegner

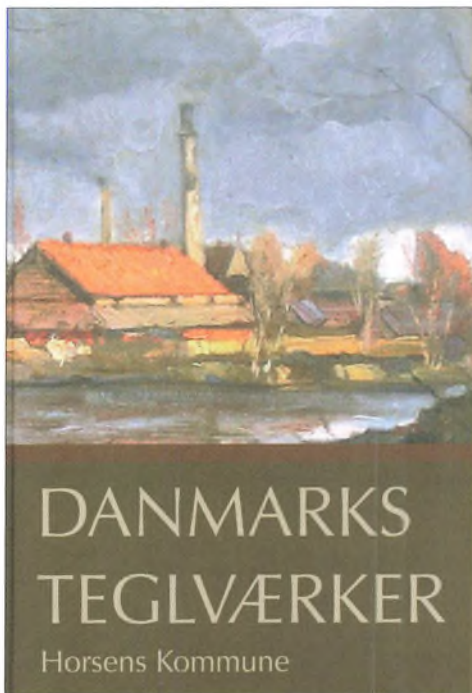
Rasmus Sand Høyers Aarhus-univers

Bogen indledes med en kyndig gennemgang af Rasmus Sand Høyers livsforløb skrevet af Jens Kaiser. Læseren får her en fin indføring i Rasmus Sand Høyers liv og hans århusianske univers. Hvad mange nok ikke ved er, at Rasmus Sand Høyer er en af de 12 muhammedtegnere; at denne stilfærdige mand skulle kunne være i stand til at ophidse højtråbende demonstranter i den muslimske verden synes uforståeligt.

Størsteparten af bogen indeholder tegninger fra Rasmus Sand Høyers hånd, hvor han portrætterer de kendte århusianske personligheder. Som Nicolai Wammens far sagde til ham: "En dag, min søn, vil du blive tegnet, og så ved du, at du er blevet til noget". Når læseren kommer til afdelingen med tegninger, nikker han/hun genkendende til mange af dem. Som læser af Jyllands Posten er noget af det første, man blader om til, tegningerne på debatsiden for at se, hvad Rasmus Sand Høyer nu har fundet på. Rasmus Sand Høyers tegninger giver ikke indtryk af at være ondskabsfulde, selvom det af bogen fremgår, at visse af ofrene har følt sig ubehageligt berørte af visse tegnninger. De mange tegninger er indplaceret i

bogen, ikke i kronologisk rækkefølge, men er ordnet i grupper med overskrifter som Jacob Bundsgaard, Nicolai Wammen, Kulturlivet etc. Man mangler her en dato og et årstal for den enkelte tegning, som for ikke-århusianere, og også for århusianere, måske kan være vanskelige at placere i tid.

Udgivelse: Aarhus Byhistoriske Fond
Købes hos boghandleren

Danmarks Teglværker *Horsens kommune*

Af: Herman Rasmussen

Der er udkommet et pragtværk om Danmarks teglværker.

Det første bind handler om teglværker i Horsens. Her kender man historisk til 48 inden for kommunen, som siden 2007 har

bestået af de tidligere Horsens, Gedved og Brædstrup kommuner.

Der er planlagt flere udgivelser. Den næste omhandler teglværker i Fredensborg og Hørsholm kommuner, efterfølgende forventes bind om Hedensted, Sønderborg og Assens kommuner. Alle bøger skal udgives i samme udstyr og størrelse med stift bind. Udgiveren er Museum Sønderjylland Cathrinesminde Teglværk.

De ældst kendte teglsten i landet sidder i Valdemarsmuren på Dannevirke ved Schleswig, og er fra 1100-tallet. Altså har vi kendt til tegl i snart 1000 år, men først fra ca. 1800 kommer der gang i teglværkerne i Danmark i større stil. Til et eksempel er da Gehrdt de Lichtenberg byggede sit palæ i Horsens i 1763. Da blev der brugt 135.000 mursten og 39.000 tagsten, der alle blev importeret fra Sønderborg, Flensborg, Haderslev og Lübeck.

Interessant er også fortællingen om teglbrænderne fra Lippe Detmold (syd for Hannover), der spillede en stor rolle på de første danske teglværker op gennem 1800-tallet indtil 1864, hvor antallet af tyskere på værkerne aftog stærkt.

Efter 20 gode sider om teglværksindustriens udvikling i Danmark følger godt 200 sider om de enkelte teglværker i Horsens Kommune. Hver fortælling er bygget op efter samme model. Med fotos af bygninger, personer, teglsten og meget mere. Der er små fremragende kort, der viser værkets placering. Oven i købet er der koordinater til teglværkets placering. Omfanget af den enkelte artikel hænger selvfølgelig også sammen med mængden af de kilder, der er til rådighed.

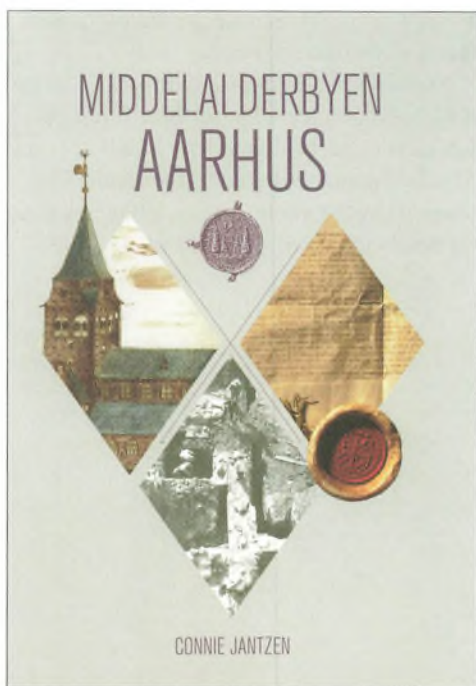
I denne årbog gives en smagsprøve på bogen i artiklen om Hovedgaard Teglværk. Bogen er en guldgrube af oplysninger, meget om det enkelte teglværk, men også

generelt. Det er også fortællingen om foretagsomhed og iværksætteri og dermed om Danmarks udvikling fra landbrugssamfund til industrisamfund.

En varm anbefaling.

Forfattere: Verner Bjerger og
Jacob Hanquist Petersen
Udgivelse: Museum Sønderjylland
Cathrinesminde Teglværk

Omfang: 256 sider
Købes hos: Boghandleren
Pris: 200 kr.

Aarhus i Middelalderen

Af: Kurt Quist Nielsen

Bogen om middelalderbyen Aarhus er del af et stort anlagt projekt om middelalderbyer i Danmark. Efter 36 år kan det nu udkomme

på baggrund af en generøs donation fra Velux-fonden og en stor indsats af forfatteren Connie Jantzen.

Da Aarhus Byråd i 2011 besluttede, at Aarhus Bymuseum skulle nedlægges og opgaven som lokalmuseum overgives til Den gamle By, var fædigggørelsen af bogen en af de ting, man gerne så afslutet.

Udarbejdelsen af bogen har været længe undervejs og er konstant stødt på forhindringer. I Den gamle By er man taknemmelige for, at projektet er kommet så langt.

I den forbindelse udtrykkes en tak til Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond, Aarhus Amtsmuseumsråd og til Kulturarvsstyrelsen for støtte.

Forfatteren udtrykker om projektet, at de arkæologiske undersøgelser blev foretaget i et nært samarbejde mellem Afdeling For Middelalderarkæologi og Moesgaard Museum. Herefter skulle den endelige analyse og bearbejdning af det indsamlede mate-

riale og resultaterne fra de arkæologiske undersøgelser foretages med henblik på publicering af resultaterne. Denne blev i første omgang ikke gennemført i Aarhus på grund af manglende ressourcer.

Det er cand.mag. Ole Schiørring, der foruden at være projektkoordinator stod for indsamling af de skriftlige arkæologiske kilder i samarbejde med stud.mag. Thomas W. Lassen. De kartografiske kilder er registreret af bibliotekar Bjørn Westerbeek Dahl, og det utrykte kildemateriale i Rigsarkivet er gennemgået af Anemette S. Christensen.

Det er deres arbejde, der var grundlaget, da Aarhus Bymuseum i 1977 fik overdraget opgaven med at afslutte projektet.

Forfatter: Connie Jantzen

Udgivelse: via Veluxfonden

Omfang: 185 sider

rigt ill. m. farvebilleder

